

HACI QƏNİ CAMALZADƏ

NASİRİN SƏNƏT DÜNYASI

qanun nəşriyyatı

Hacı Qəni Camalzadə. Nasirin sənət dünyası

Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2025, 232 səh.

Ölçü: 145x210 mm

Cild:

Çapa imzalandı:

Korrektor: Əyyar Tahir

Redaktor: Aydın xan Əbilov

Mətn dizaynı: Gülnar Məmmədkərimli

Qapaq dizaynı: Kənan Eynullayev

Qanun Nəşriyyatı

İstanbul Copyright Awards-ın qalibi

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pr., 76

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212-42-37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az

[www.fb.com/Qanunpublishing](https://www.facebook.com/Qanunpublishing)

www.instagram.com/Qanunpublishing

ISBN

© Qanun Nəşriyyatı, 2025

© Hacı Qəni Camalzadə, 2025

Oxumağa başladığınız bu kitab tanınmış yazıçı Hacı Qəni Camalzadənin yaradıcılığına güzgü tutan ədəbi-tənqidi məqalələr, esselər, araşdırma yazılardan ibarət topludur. Müxtəlif vaxtlarda qələm adamlarının, dostlarının, ədəbiyyatşünasların və tənqidçilərin məhsuldar ədibin yaradıcılığı haqqında müxtəlif janrlarda qələmə aldıkları ədəbi-tənqidi, estetik-filoloji fikirləri bir kitabda cəmlənib. Müəllif tərəfindən dövrü mətbuatda haqqında dərc olunan yazılara təvazökarlıqla bəzi ixtisarlər edilib. O materialların ilkin variantı – əslilə müqayisə ediləndə, məlum olacaq ki, bəzi hallarda dostyana, hərarətli “təriflər” müəllifin özü tərəfindən ixtisar edilib.

Çağdaş ədəbiyyat tariximiz, milli ədəbi prosesdə gedən mürəkkəb hadisələr baxımından da maraqlı kəsb edən bu kitabda müəllifin müxtəlif mətbu orqanlarına verdiyi müsahibələri, əsərləri haqqında deyilmiş fikirlər də yer alır.

Müəllifin “Mən necə yazıçı oldum” adlı irihəcmli ədəbi essesi – oçerki ədəbiyyata, hekayəçiliyə, romançılığa fərqli, özünəməxsus baxışlarını özündə cəmləyir. Yazıçı yaradıcılıq sirlərini – əlli illik təcrübəsini yeni nəsil nümayəndələri ilə, yaradıcı gənclərlə, geniş ədəbi ictimaiyyətlə, eləcə də oxucularla bölüşməyə çalışır. Oçerkdə bədii əsərlərin yaranma mexanizminin təhlilinə xüsusi yer verilib. Yazıçı bu maraqlı əsərində öz dövrünün ədəbi gəncliyinin ötən əsrin səksəninci illərində qarşılaşdığı müxtəlif çətinliklərdən, zamanənin ictimai-mədəni mühitindən, təmasda olduğu ədəbiyyat adamlarından, qarşılaşdığı maraqlı hadisələrdən söhbət açır.

Tərcümeyi-hal qismində kitabə daxil edilmiş yazıda isə müəllif geniş oxuculara özü haqqında ətraflı məlumat verir.

Bu kitab Hacı Qəni Camalzadənin yaradıcılığı ilə tanış olmaq istəyənlər, eyni zamanda, tədqiqatçılar üçün əvəzsiz ədəbi-filoloji mənbə sayıla bilər.

ÖN SÖZ

Yaradıcı ziyalı və çağdaş intellektualın missiyası: Hacı Qəni Camalzadə

Son bir neçə əsr dünya, eləcə də Azərbaycan bədii söz tarixinə nəzər salanda, həm yaradıcılığı ilə, həm də aktual ziyalı vəzifəsi, kreativ intellektual mövqeyi, vətəndaş olaraq ictimai-mədəni fəallığı, ən əsası da zamanəsində onun missiyasına düşən kulturoloji fəaliyyəti ilə seçilən, üstəlik də nümunəvi ailə başçılığı ilə sadə insanlardan seçilən imza sahiblərinə az rast gəlinir. Hətta deyərdik ki, belələrinin sayı o qədər azdır ki, bütün sadalanan cəhətləri özündə cəmləyən fitri istedad sahibini gənc nəsli, lap elə gələcəkdə yaşayacaq insanlara da misal göstərmək mümkün deyil. Necə deyərlər, Tanrı, yaxud ana təbiət yaradıcı şəxslərə fitri istedad bəxş edəndə, hansısa amilləri ixtisara salır, kamil insan obrazında nələr isə arxa plana ötürməli olur...

Tanınmış yazıçı, I Qarabağ Müharibəsinin veteranı, oxunaqlı novella və hekayələr müəllifi, romanist, publisist, ədəbiyyat, kitab, mütaliə – yüksək estetik dəyərlərin populyarlaşdırıcısı, yüksək sənəti kütləviləşdirmək üçün yorulmadan fəaliyyət göstərən, nümunəvi ailə başçısı, ağsaqqal ziyalı Hacı Qəni Camalzadə də, – dünya ədəbiyyatı ilə işimiz yox, baxmayaraq ki, çağdaş milli ədəbi

prosesimiz də onun bir hissəsidir, – müasir Azərbaycan estetik-humanitar düşüncəsində, bədii söz sənətimizdə məhz yuxarıda sadaladığımız əsl yaradıcı intellektual missiyasını uğurla həyata keçirən o azsaylı imza sahiblərindəndir.

Ön söz kimi qələmə aldığımız bu qeydlər Hacı Qəni Camalzadə yaradıcılığına aid bu növbəti hibrid nəşr – həm memuar xarakterli yazıları, esse və oçerki, həm də müxtəlif tanınmış imza sahiblərinin onun yaradıcılığına həsr olunmuş ədəbiyyatşünaslıq məqalələrindən, rəngarəng ədəbi-publisistik materiallardan ibarət növbəti yeni kitab müəllifin 70 illik həyat və yaradıcılıq yoluna kulturoloji-estetik “mayak” kimi də hesab oluna bilər. Kitabdakılara az toxunacağıq: müəllifin qələmə aldığı yazıları çıxmaq şərtilə, o biri yazılar müxtəlif dövrü mətbuat orqanlarında, qəzet və dərgilərdə, ədəbi İnternet saytlarında dəfələrlə işıq üzü görüb, qoy kitabı vərəqləyən dəyərli ədəbiyyatsevərlər onlara qiymət versin.

Bizim nəzər-diqqəti cəlb etmək istədiyimiz əsas cəhət isə Qəni Camalzadə nümunəsində yazıçının – yaradıcı intellektualın zamanəmizdəki aktuallığını hələ də itirməyən kulturoloji missiyası haqqındadır.

Q.Camalzadənin sənət düşüncələrini özündə ehtiva edən bu yeni kitabla yazıçı sanki 70 illik məhsuldar ömür və 55 illik aktiv yaradıcılıq yoluna işıq salmaqla, gənc ədəbiyyatçılara öz estetik baxışlarını təqdim edir. Kitabdakı ilk essedən oxuyuruq ki, Q.Camalzadənin bədii yaradıcılığı əsasən iki yerə ayrılır: ilk yaradıcılıq eksperimentləri olaraq qələmə aldığı hekayələr, püxtələşən gənc qələm sahibinin yumoristik hekayələri, peşəkar nasirin novellaları yazıçının kulturoloji fəaliyyətinin ilk mərhələsinin məhsulu sayıla bilər. Daha sonra isə iyirminci yüzilin sonları və XXI əsrin əvvəlindən etibarən peşəkar yazıçı kimi qələmə aldığı silsilə bədii nəsr nümunələri, müxtəlif səpkili və mövzulu, ilk dəfə ölkəmizdə işıq üzü görən romanları, həmçinin sonralar fərqli dillərə tərcümə

edilərək xaricdə çap olunan kitabları, eləcə də çoxsaylı hekayələri ikinci mərhələnin sənət uğurları kimi xarakterizə oluna bilər.

Qəni Camalzadənin hekayələri klassik Azərbaycan avropatipli bədii nəsr nümunələrinin ənənəsinə uyğun əsərlər kimi xarakterizə oluna bilər. Gənc Qəninin müxtəlif ədəbi dərgilərdə işıq üzü görən, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çıxan novellaları, satirik və yumoristik yazıları ilə yanaşı, ilk dörd hekayəsi 1984-cü ildə “Yazıçı” nəşriyyatının “Yeni səslər” adlı ədəbi almanaxında işıq üzü görüb. Qələmi və istedadı ilə parıldayan bu yaradıcı gəncin 1985-ci ildə “Yaxşı oğlanın dayısı” hekayələr kitabı nəşr olunandan sonra isə ədəbi uğur onu izləməyə başladı.

Yaradıcılığının ilk mərhələsində, eləcə də hekayə, novella, yumoristik yazılar, satirik əsərlərində Qəni Camalzadə ədəbiyyatımızda Ə.Haqqverdiyevdən başlayan, incə gülüşlə ifadə olunan əsl milli bədii nəsr nümunələrində kiçik insanların böyük problemlərini izləməyə, ümumiləşdirib tənqid və təhlil etməyə çalışır.

“Yaxşı oğlanın dayısı” adlı ilk kitabındakı hekayələrin hər birində qəhrəmanlarının iç dünyası ilə XX əsrin sonuna doğru Azərbaycan cəmiyyətindəki mənəvi-ruhi böhranın toqquşmasını ustalıqla nümayiş etdirən, bəzən tənqidi münasibət sərgiləməklə o dövrün sadə insanına qəribə, müdrikyana bir sevgini sezmək mümkündür. Bakı kəndlərindəki sadə zəhmətkeşlərdən tutmuş, bölgələrdən paytaxta axışan adamların mürəkkəb həyat yoluna qədər bir çox mənəvi məsələlərə toxunan nasir bütövlükdə yaratmış olduğu obrazlara isti münasibəti ilə oxucuların qəlbinə yol tapa bilər.

Odur ki, dövrünün tanınmış tənqidçi və qələm dostları Qəni Camalzadə yaradıcılığına yüksək dəyər verir, onu çağdaş ədəbiyyatımızın mahir hekayə-novella yazan ədibi kimi qiymətləndirirlər. Ədəbiyyatşünas, tənqidçi və yazarlardan Vaqif Yusifli, Məmməd Oruc, Ağacəfər Həsənlı, Cəlil Cavanşir, İdris Şükürlü, Şahin Həmidli və başqa qələm dostları romanları ilə yanaşı müəllifin çoxsaylı hekayələrinə də xüsusi yanaşma sərgiləyirlər.

Onun qəhrəmanları artıq indi baba, nənə, yaxud ağbirçək, ağ-saqqallardır. Bəlkə də günümüzdə baş verən çoxsaylı əxlaqi-mənəvi böhranların əsasını da onların yanlışlıqları, ortaya qoyduqları mühitin çatışmazlıqlarından qaynaqlanır. Düzdür, ittiham etmək asandır, fəqət, həyat lentini geri çevirərkən, yaxud süni intellekt proqramları ötən əsrin 80–90-cı illəri haqqında qaynaqlandıqları mənbə kimi Q. Camalzadənin də bədii nəsr nümunələri, hekayə və romanları onlara xeyli real faktlar, yaşadığımız o çağların insan mənzərəsini boyasız-rənglənmədən vermək iqtidarındadır. Əslində əsl böyük yazıçı məhz yaradıcılığının belə üstün estetik-filoloji cəhətlərinə görə bədii söz sənəti tarixində özünəməxsus yerini tuta bilir...

Hər bir yazıçının əsl sənətkara çevrilməsini sübut edən fərqli estetik hadisələr olur: romançılıq belə sənət mərhələsinin bariz nümunəsi sayılır. Hacı Qəni Camalzadənin, fikrin böyük mənasında, yaradıcılığının ikinci mərhələsi məhz romançılıqla bağlıdır. Demək olar ki, Azərbaycanın ikinci dəfə dövlət müstəqilliyi ilə yaşlı olan bu mərhələdə biz Hacı Qəni Camalzadə imzasının kamilləşdiyinə şahid oluruq. Ədibin çağdaş ədəbi prosesdə öncüllərdən birinə çevrildiyinin sübutu sayıla biləcək roman yaradıcılığı ilə o, əslində dövrün nəbzini, ədəbiyyatın dəbini, milli söz sənətimizin nəbzini tuta bildi.

Ustad yazıçının yaralanaraq geri döndüyü I Qarabağ müharibəsindən sonra, ənənəvi, lirik-sosial, zamanın ruhunu özündə birləşdirən, XXI əsrin xaosunu nümayiş etdirən bu irihəcmli bədii nəsr nümunələri ilə ədib sanki fərqli bir estetik-ensiklopedik sənət nümunələri yaratmağa başlayır. Müəllif ilk romanından başlayaraq Azərbaycanın – istər paytaxt Bakı və Abşeron kəndlərinin, istərsə də müxtəlif bölgələri, xüsusən də dünyaya göz açdığı cənub bölgəsinin insanların işıqlı obrazını, real, mürəkkəb, mental xarakterini əks etdirməyə, eləcə də mühitin sözlə xəritəsini çəkməyə çalışır.

Düzdür, bəzi romanlarında buna daha çox müvəffəq olur, bəzi əsərlərində isə çətinliklə nail olsa da, zamanənin ruhunu, mühitin ümumi mənzərəsini, insanların sözlə ifadə olunması mümkünsüz görünən xarakterlərini açır. Bu yaradıcılıq uğurlarının sirri məhz yazıçının o mühitlərin və insanların arasında yaşaması, işləməsi, zamanə ilə ərsə qalxan həyat yolunu, ömür cığırını özü müəyyənləşdirməsində axtarmaq mümkündür...

Hacı Qəni Camalzadənin ilk irihəcmli bədii nəsr əsəri sayılan “Qızıl xotuğ” romanı hər iki Azərbaycanın mərkəzi sayılan Talış dağlarının – cənub mahalının sərhəd məntəqəsi sayılan Lerikdə – ki, əhalisinin əksər hissəsini Güney Azərbaycandan köçüb gələnlər təşkil edir, – baş verən mürəkkəb ictimai-sosial, etnik-mədəni, ruhi-əxlaqi proseslər ətrafında qələmə alınıb. Roman bir ədəbi model sayılsa da, böyük mənada XIX əsrdən başlayaraq vətənimizdə baş verən mürəkkəb proseslərin yol xəritəsi kimi də götürülə bilər. İran–Rusiya–Türkiyə savaşlarından sonra üç yerə – Güney, Qərbi və Quzey Azərbaycana parçalanmış torpaqlarımız və xalqımızın başına gətirilən müsibətlər yazıçının doğmaları obrazında, bir kəndin insanların taleyi fonunda qələmə alınıb.

İrana çevrilmiş torpaqlarımızdan SSRİ-yə qatılmış Azərbaycana gələndən sonra dəfələrlə sürgünə məruz qoyulmuş leriqlilərin bir hissəsi Muğan səhrasına – Biləsuvar və Neftçalanın ilan-mələyən çöllərinə atılandan, bir qismi Qazaxıstanın cəhənnəm istisi, ruhdonduran soyuq düzənliklərinə sürgün ediləndən, Bakı və Abşeronə köçməyə məcbur olunandan sonra əsrlərboyu formalaşan milli-mənəvi dəyərlərin, insani münasibətlərin böhranını izləmək üçün mütləq bu romanı oxumaq vacibdir. Romanın intellektual geniş oxucu kütləsində rəğbət qazanmasına səbəb parçalanmış vətən haqqında, yaralanmış millət barədə balladaya oxşaması, zərbələrə məruz qalan milli ruh barədə ağrıların poetik-siyasi tarixçəyə bənzəməsində də aramaq mümkündür...

Haradasa buna bənzər mənzərələri özündə cəmləyən, Bakı və Abşeron kəndlərinin, az qala, birəsrlik ədəbi-bədii tarixini – müsibətlər, problemlər dolu taleyini əks etdirən kriminal mövzulu “Karxana” romanı da əsl mənəvi-əxlaqi salnamədir. Yazıçının, az qala, birəsrlik “qələm səyahətini” oxuduqca Bakı və onun kəndlərində yaşayan insanların başına gətirilən müsibətlərin şahidi olursan.

Növbə yazıçının yeni dəyərli əsərinə çatdı: 2021-ci ildə II Qarabağ Zəfərindən sonra qələmə alınan “Kiaksarın axırncı savaşı” romanı Qəni Camalzadə yaradıcılığının tamam fərqli bir istiqamətini, tarixi əsərlərə olan marağını nümayiş etdirir. “Kiaksarın axırncı savaşı” əsəri əvvəlki əsərlərindən, “Qızıl xotuğ” və “Karxana” romanlarından fərqli olaraq, müəllif bu dəfə tariximizin qədim və əzəmətli bir mərhələsinə, Midiya dövrünə müraciət edib. Bu əsərdə hadisələr qədim Azərbaycanda baş verir: qırx il hakimiyyətdə olmuş şahənşah Kiaksarın parlaq surəti, sərkərdəlik məharəti qələmə alınıb.

Yazıçı real hadisələri olduğu kimi təsvir etməkdən yayınaraq, Kiaksarın simasında qədim tariximizin unudulmuş səhifələrinə işıq salır, bu parlaq sərkərdənin dövlətçilik ənənələrimizi özündə gizləyən qələbələrindən bəhs edir, onun döyüş taktikası barədə çağdaş oxucuların diqqətini cəlb edə biləcək formada məlumatlar verir. Bu roman yazıçının yaratmış olduğu ayrı bir aləmi oxucunun gözü qarşısında canlandırır: rəsmi dövlətdən kənar, xalqın içində çabaladığı alternativ bir dünya, qəribəliklərlə dolu yaşayış, sistemin hələ də sona qədər məhv etmədiyi əsl Azərbaycan insanının XX əsrdə varolma səbəbləri...

Ədibin 2022-ci ildə nəsrsevərlərin diqqətinə çatdırdığı yeni əsəri – “Şeytana daş atanlar” romanı yeni üslubda qələmə alınmışdır ki, bu da oxucunu, xüsusən yeni nəsil ədəbiyyat həvəskarlarını yormur, əksinə, çağdaş söz sənətinə olan marağını daha da artırmağa xidmət edir. Əsərin qayəsində saflaşmaq, zümrüd quşu kimi odda yanaraq yenidən həyata qayıtmaq, kəfən-ehrama girərək ölümü qə-

bul eləmək, ziyarətdən sonra yenidən dirilmək dayanır. “Şeytana daş atanlar” romanı nasirin əxlaqi kataklizmlərə maraqlı baxışı, kəskin ictimai mövqeyi, bəzi hallarda estetik-kulturoloji tənqidi ilə fərqlənir. Bir tərəfdən kasıb dindar, mənəvi kamilləşməyə can atan yeni düşüncəli ilahiyyatçı, digər yandan isə varlılar, hansısa yolla saxta nüfuz qazanmış şəxslər arasındakı gözlə sezilməyən incə məqamlarla yazıçı arif oxucularının diqqətini cəlb edə bilir, ictimai-mənəvi müzakirələri ön plana çəkir. Romanın əsas motivi də məhz bunun üzərində köklənib ki, öz içindəki şeytanla bacarmayanlar, onu daşlamaq üçün uzaq ərəb torpağına üz tutur. Bütün baş verən hadisələri bu “İlahi” səfərin ətrafında təqdim edən müəllif insanlar qarşısında dilemma qoyur: ya saf yaşayaraq kamilləş, ya da özünü aldatmaqla ömrünü başa vur...

Hazırda 15 cildlik “Seçilmiş əsərlər”i, ədibin sənət dünyasına həsr etdiyi toplunun, diaspor və xaricdə yaşayan soydaşlarımız haqqında qələmə aldığı yeni irihəcmli əsəri, eləcə də Qarabağ müharibələri haqqında növbəti dəyərli romanının nəşri ilə məşğul olan Qəni Camalzadənin yaradıcılığı ancaq Azərbaycanla məhdudlaşmır, respublikamızın sərhədlərini aşaraq qonşu dövlətlərdə, hətta uzaq ABŞ-da da maraqla qarşılanır, kitabları dünyanın aparıcı dillərinə çevrilərək xarici ölkələrə işıq üzü görür.

Bu faktların özü də sübut edir ki, 70 illik yubileyinə layiqli yaradıcılıq hesabı ilə hazırlaşan yazıçı-romanist Hacı Qəni Camalzadə hələ uzun müddət çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatına xidmət edəcək, çoxsaylı oxucularını yeni-yeni dəyərli əsərləri ilə heyrləndirməkdə davam edəcək.

Ustad yazıçımıza yeni-yeni yaradıcılıq uğurları, can sağlığı, uzun ömür, xoşbəxt həyat və məhsuldar şəkildə yazıb-yaratmağı arzulayırıq...

Aydın Xan Əbilov

MƏN NECƏ YAZIÇI OLDUM

-1-

Peşəkar ədəbiyyata, bədii yaradıcılığa ciddi maraq ömrümün mənalı çağlarından başlanıb. 1976-cı ildə respublikamızın dövrü mətbuatında dərc olunan ilk hekayəmdən 1985-ci ildə çap olunan birinci kitabıma qədər keçən illərə nəzər salanda, görürəm ki, vaxtı bihudə keçirməmişəm. Bu illər ərzində çəkdiyim intellektual-estetik zəhmət hədəfə getməyib.

Ədəbiyyətə qovuşmuş köhnə cəmiyyətin ölçü vahidləri ilə götürsək, deyərdim ki, nəticələrim pis deyildir. Təvazökarlığı qırağa qoysaq, deyərdim ki, lap möhtəşəm olub, amma dünənki uğurlarımın indiki cavanlara nümunə olacağına inana bilmirəm. Əlbəttə, yeni nəslə hamıya bəlli maksimalist arzularına görə günahlandırmaq olar, dovtələblik damğası da vurmaq olar. Bununla məsələ bitmir. İş ondadır ki, ötən əsrin səksəninci illərində əldə etdiklərimdən bu gün heç özüm də razı deyiləm.

Bəli, bir günün içində “ışıqları görünən kommunizm”in ilğıma dönməsi, hakimiyyətin fəhlə diktaturası modelinin iflasa uğraması, sovet quruluşunun çökməsi, tapındığımız ideyaların tarixin zi-billiyinə atılması daxilimizdə qərribə bir boşluq yaratdı. Bunların hamısı bir yana, köhnə cəmiyyət “aradan çıxanda”, ölçü vahidlərini də, yəni mizan-tərəzisini də özü ilə aparması bizim nəslimizi çox geri atdı.

Artıq yeni bir dövrə qədəm qoymuşuq. İndi müstəqil məmləkətimizin ölçü vahidləri tamam başqadır. Bir sözlə, sovet hökuməti

dağılıandan sonra ölkəmizdə yeni formasiyanın – siyasi-iqtisadi vəziyyətin yarandığını nəzərə aldıqda, dünən uğurlu sayılan nəticələrin necə qiymətdən düşdüyünü aydın görmək olur.

Bütün bunlara baxmayaraq, söylədiklərimin tarixi fakt kimi maraqlı olacağına inanıram. Tez-tez təkrarlanan bir ifadəni burada təkrarlamaq yerinə düşərdi: “Deyilən söz yadigardır”. Tələsməliyik, biz də sözümüzü deməliyik, ürəyimizi boşaltmalıyıq. Dediklərimiz bəlkə kiminsə işinə yaradı, bəlkə kimisə ağ günə çıxartdı. Əcəl dabanbasdı gəlir dalımızca, bizim nəslin də əbədiyyətə qovuşacağı gün uzaqda deyil.

O vaxtlar, yəni cavanlıq çağlarımızda yayım imkanları məhdud idi. Rayon mərkəzlərində çıxan qəzetləri kənara qoysaq – əslində, əyalətdə yaşayan cavanlar elə həmin mətbuat orqanlarının səhifələrində püxtələşirdilər – Bakıda ana dilimizdə işıq üzü görün ədəbi qəzet və jurnalları barmaqla saymaq olardı. Dərgilərin redaktorları – onlar özlərini kürreyi-ərzin sahibi kimi aparırdılar – təqdim olunan hər yazını böyüdücü şüşə altında gözdən keçirirdi. Naşirlər tələbkər idilər: az qala bir batalyon ədəbi, eləcə də texniki redaktor və korrektor saxlayırdılar. Mürəttiblər mətbəələrdə hər cümləni baş ədəbiyyatçının, yəni sensorun nəzarəti altında yığırdılar ki, kənar ifadələr mətnə yol tapmasın. Tələblə təklif arasında uyğunsuzluq vardı. Gənc müəlliflərin öz imzalarını qəzet və jurnallarda görmək arzuları, çox vaxt, gözündə qalırdı. Bəs, necə! Mətbu səhifələri rezindən deyildi ki?!

Bakıda çıxan qəzet və dərgilərdə çap olunmaq hər bir gəncin həyatında möhtəşəm hadisəyə, gələcək uğurlarının rəhninə çevrilirdi. Maneələri aşmaq üçün həvəskar ədəbiyyatçıdan istedadlı savaşı həm bəxtigirlik, həm də inadkarlıq tələb olunurdu. Qəzet və jurnallarda çalışan peşəkar ədəbi işçilər hər yazını yaxına buraxmırdı: saf-çürük prosesi uzun çəkirdi, çıxdas edilmiş yazılar gənc müəllifin qoltuğuna verilirdi. Ədəbi işçilər əksəriyyəti üzü üzlər

görmüşlərdən idi. Onların gözündən heç nə yayınmırdı, lazım gələndə yaxşını pisdən durbinlə ayırırdılar. “Azərbaycan gəncləri” qəzetində çalışan məşhur “Cücələrim” şeirinin müəllifi, şair Tofiq Mütəllibov cavanları sıxışdırmaqda ad çıxartmışdı. O, gənclər qəzetinin səhifələrinə gənclərin yazılarını yaxına buraxmırdı. Gördüyümü yazıram, özümdən uydurmuram.

T.Mütəllibovun redaksiyadakı otağının qapısını mən də bir-iki dəfə döymüşəm, amma o zamanlar yumor dolu hekayələrim bu ortabab şairin üzünü güldürmədi ki, güldürmədi. Əvvəl günahı yazılarımın dadında-duzunda görürdüm, amma başqa dərgilərdə dərc olunandan sonra əmin oldum ki, hekayələrimin dadı-duzu yerindədi, deyəsən, “Cücələrim”in müəllifinin zövqündə problem var, necə deyərlər, zövq məsələsi deyil.

Həmin dövrdə fitri istedad sahibləri belə, ədəbiyyatda özlərinə çətinliklə yol açırtdılar. Tale həvəskar qələm sahibləri ilə sərt rəftar edirdi, hər dəfə imtahana çəkirdi. Birinci addımda bədrəyənlər, sınaqdan keçməyənlərin sayı çox idi. Xatirəmədir, yarıyolda qalanların arasında dəyərliləri də vardı. Diqqətsizlikdən hayıf olub getdilər.

Əlbəttə, ədəbi işçilərin arasında yaramazları da vardı, nəyinsə xətrinə qəlpliyyə göz yumanları da. Elə o səbəbdən qəzet və jurnal-lara keyfiyyətsiz yazılar da yol tapırdı. Amma arxa qapıdan ədəbiyyata gələnlər uzağa gedə bilmir, əvvəl-axır sürətlə gedən ədəbiyyat qatarından düşməli olurdular. Bir çox hallarda ilahi ədalət bərqərar olur, istedad layiqli yerini tuturdu.

Bu, dünən belə idi.

Bu gün isə ölkədə saysız-hesabsız qəzet-jurnal çıxır, saytlar və sosial şəbəkələr var, xeyli nəşriyyat fəaliyyət göstərir, fəqət ortada “sənət senzoru” yoxdur. Yeni nəsil yazarların əksəriyyəti heç bir ədəbi məhdudiyyət görmədən ağıla gələni yazır, hətta tələsik çap da etdirir. Ölkədə bərqərar olan duruma toxunmasan, klassik dramaturqumuz N.Vəzirovun “Hacı Qənbər” pyesindəki məşhur erməni Qıdı kirvənin “Hoşsa dedin, eşşəyimə yadıma düşdü...” – sözü olmasın, kefin istəyən qədər qafiyəpərdazlıq eləyə bilərsən.

Amma qoyulmuş tabuları pozsan, qadağalar özünü dərhal büruzə verəcək, cəza mexanizmi işə düşəcək, senzuradan da ağır bir nəsnə başının üstünü alacaq. Hə, bu başqa bir hekayənin mövzusudur, indi qara fikirləri kənara atsaq, yaxşıdır.

Müstəqillik dövründə insanlarımızda kitaba qarşı sanki bir biganəlik peyda olub. Dünənə qədər yaxşı-pis oxuyurdular, axı! Azərbaycanca sabiq sovet nəşriyyatlarının buraxdığı kitabların tirajları böyük idi. Çap məhsulları mağaza rəflərində qalmırdı, satılırdı. Sual oluna bilər: bəs mütləq edən adamlarımıza birdən-birə nə oldu? Səbəblərini götür-qoy eləyəndə məlum olur ki, oxucularda günah yoxdur, müstəqillik dövrünün çap məhsullarının əksəriyyəti çox primitiv məzmundadır. Ədəbiyyat adı ilə cəmiyyətə sırınan “həftəbecər” yazılar ürək bulandırır. Yazıq oxucu başına nə kül töksün!

Bəli, ağzının dadını itirən insanlar mütləqni kənara qoydular, illər keçəndən sonra isə oxumaq vərdişini tamam itirdilər. İndi kitabxanaların qapısını açan, rəflərdə qalaqlanan kitabların üzünə baxan yoxdur! İş o yerə çatıb ki, cəmiyyətdə yazıçını şairdən fərqləndirməyənlərin sayı sürətlə artır.

Dəfələrlə olduğum dövlət idarələrində mənə yaxşı tanıyırlar. Kitablarımı çoxuna hədiyyə eləmişəm. Amma mənimlə əhvallaşanda soruşurlar ki, şair, necəsən. Əvvəl etiraz eləməyə cəhd edirdim, sonra gördüm ki, şair yox, nasir olduğumu söyləməyimin mənası yoxdur. Kitab oxumayan adama nəyi başa salasan, axı!

Axırıncı otuz ildə istedadsız, küt, dünya ədəbiyyatından xəbərsiz, özündən razı “şairlər”, “yazıçılar” zümresi peyda olub. Təhsil sisteminə əzbərçiliyi gətirənlər cəmiyyəti “ağ günə” çıxarıblar. Təsəvvür edin, altı yüz bal toplayan abituriyent adi suallara cavab verə bilmir. Otuz illik əzbərçiliyin fəsadları özünü artıq büruzə verir. Tutuquşu timsallı bir nəsil yetişib. Bir sıra istedadsız, savadsız gənclər utanmadan, xəcalət çəkmədən adlı-sanlı universitetlərin diplomlarını başlarının üstündə fəxrlə yellədirlər.

Hazırda ölkənin ədəbiyyat aləmində bir qarmaqarışıqlıq hökm sürür. “Ədəbiyyat rəhbərliyində” təmsil olunanlar müstəqillik dövründə nə ədəbiyyatın, nə ədəbiyyatçıların müdafiəsinə qalxdı, nə də lazımı məqamda səslərini ucaltdılar. Sovet dövrünün oturuşmuş ənənələri kənara qoyuldu, zövqsüzlüyün qabağı alınmadı, yeni bir nizam yaradılmadı.

Əksinə, hər yoldan keçəni AYB-nin sıralarına qəbul etməklə düşünən ziyalıların nüfuzdan salınmasına, cızma-qaraçıların ayaq açmalarına rəvac verildi. Otuz-qırx il AYB-nin rəhbərliyində oturan sədrdən və müavinlərindən nə gözləyəsən, axı! Nəticə göz qabağındadır! Bir vaxtlar yazıçılar, şairlər cəmiyyətin öncülləri sayılırdı, sözünü eşidirdilər. Onlar kütləni dalınca aparırdılar, ölkənin inkişafında lokomotiv rolunu oynayırdılar. Onlarla məsləhətləşirdilər, hesablaşırdılar, məclislərə dəvət edib başda oturdurdular. Bu gün ədəbiyyata cavabdeh olan, məsul vəzifə tapşırılmış şəxslərin yarıtmaq fəaliyyəti sayəsində şair və yazıçıların sayı kosmik sürətlə artsa da, onları adam yerinə qoyan yoxdur...

Bir çoxları sanki hələ də köhnə təlimatlarla işləyir. O vaxtlar, sovet dövründə iki kitabı çıxan şəxsi Yazıçılar İttifaqının üzvlüyünə qəbul edirdilər. Həmin meyar indi də qüvvədədir. AYB şəraitin dəyişdiyini nəzərə almır. Əvvəl kitab ərsəyə gətirmək dövlət nəzarətində idi, böyük nailiyyət sayılırdı, hər adamın nəsibi deyildi. İndi kitab çıxarmaq kökə bişirmək qədər asandı. Gecə yazırsan, gündüz nəşriyyata verirsən, axşam, artıq, kitab əlindədir.

Bir əhvalat danışım sizə.

2015-ci ildə AYB-nin adlı-sanlı “Natəvan klubunda” tədbirdə idim. Hansı yazıçınınsa kitabının təqdimatı idi. Arxa cərgədə özümə yer tapmışdım. Yanımda bir cavan xanım oturmuşdu. Tanış olduq, amma adını deməyəcəyəm. Xanım dedi ki, o da Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. Sonra məndən soruşdu ki, sən də yazırsan? Dedim, bəli, on iki kitabım var. Xanım yaşımı soruşdu. Dedim.

O, dodağını büzdü: “Bəs, niyə bu yaşda belə az kitabınız çıxıb?” – deyər soruşdu. – “Mənim otuz yaşım olacaq, artıq on yeddi kitabım var...”

Dedim ki, ay maşallah! Sonra soruşdum ki, imzanızı ciddi dərgilərdə görməmişəm, bəlkə gözümdən qaçıb, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə, “Azərbaycan” və “Ulduz” jurnallarında çap olmusuz? Xanım dedi: “Bir dəfə getmişdim “Azərbaycan” jurnalına, romanlarımdan birini aparmışdım. Bir əməkdaş (söhbət görkəmli yazıçı Məmməd Orucdan gedir) yazımın orasına-burasına baxıb məsləhət gördü ki, ədəbiyyat nəzəriyyəsini oxuyum. Acığıma gəldi, indi daha oralara getmirəm, yazan kimi aparıram nəşriyyata, kitab çıxardıram”.

Xanıma deməyə söz tapmadım, gənc mü sahibimlə ağız-ağıza vermək fikrindən vaz keçdim, başımı bulamaqla kifayətləndim.

Bəli, müstəqil ölkəmizin ədəbiyyatı bu gündədi.

-2-

Qabaqcadan həyatımın bəzi məqamlarını sizə ərz edəcəyəm ki, növbəti səhifələri oxuyan zaman təəccüblənməyəsiniz. İlk yazım 1969-cu ildə “Pioner” jurnalında dərc edilib. Hələ səkkizinci sinifdə oxuyurdum. Dörd-beş cümlə ilə məktəbimizdəki dram dərnəyi barəsində jurnalın oxucularına məlumat verirdim. Ovaxtkı sevincimi sözlə ifadə eləməkdən çətinlik çəkirəm, lap qanadlanıb uçmaq istəyirdim. Mütaliəyə həvəsim bir az da artmışdı. Qəsəbənin kiçik kitabxanasındakı kitabların hamısını oxumuşdum. Ailəmiz böyük idi, atam tək işləyirdi, dolanışığımız ağır idi. On altı yaşım tamam olmamış orta məktəbi qurtardım. Sənədlərimi verdim ali məktəbdən kəsildim, atama dayaq olmaq üçün bir il zavodda işlədim, yaxşı pul qazandım, ailəmizin maddi durumunu bir qədər yaxşılaşdırdım. Münbit bir mühitə düşmüşdüm. Zavod hər ölçüdə elektrik mühərriki istehsal edirdi. Mən kiçik elektrik mühərrikləri sexində işləyirdim. Sənətə tez alışdım, əlim kiçik idi, ortası dar-düdək statorları asanlıqla mis sarğılarla doldururdum.

Təsəvvür edin, on altı yaşı tamam olmayan bir yeniyetmə maaş cədvəlində 170-180 manatın qabağında imza atırdı. Sizə 1971-ci ildən söhbət edirəm. O vaxt ölkədə orta əmək haqqı 70 manat idi. Qazancım həm də gələcək qərarlarıma təsir elədi.

Məmməd adında bir ağsaqqal briqadirimiz vardı, əslən Qazax rayonundan idi, mənim kimi ədəbiyyat həvəskarı idi, arada qoşmadan-gəraylıdan, öz ifadəsi ilə desək, “guppuldadırdı”. Deyirdi, bala, başını aşağı sal, çörəyini qazan, ac adamdan nə kişi çıxar, nə də şair-yazıçı, dəvə kimi uzağa bax, amma qabağındakını ye, qismət olsa, yazıçı da olarsan. Elə də elədim. Ədəbiyyata olan məhəbbətim məni yolumdan döndərmədi.

Dəqiq elmlərə də böyük marağım vardı, mikroelektronika üzrə mühəndis ixtisasını seçdim, Politeknik İnstitutuna daxil oldum. Ali məktəbi qurtarandan sonra uzun müddət istehsalatda çalışdım. Sovet hökuməti çökənə qədər hərbi zavodda müxtəlif vəzifələrdə, mühəndis, sahə rəisi, şöbə rəisinin müavini işlədim. Tələbəliyim yüngül keçirdi, yaxşı və əla qiymətlərlə oxuyurdum. Kommunistin ədalət anlayışı başımı xarab eləmişdi, bəzən, qrup yoldaşlarımla xoşuna gəlməsə də, “ələbaxan” müəllimlərlə cəngi-cidala çıxırdım.

A.Aqadiyev soyadlı bir müəllim “Elektrotexnika”dan bizə dərs deyirdi. II Dünya müharibəsinin iştirakçısı idi. Yaşlı adam idi, cəbhədən kontuziyalı qayıtdığından, arada başının “vinti” qaçırdı, ağlına gələni eləyirdi. Pula böyük məhəbbəti vardı, “şirinliksiz” heç bir tələbəyə qiymət yazmırdı. Mənimlə yaman “düşmüşdü”. Deyirdi, səni əlaçılıqdan salacağam. İmtahan vaxtı qarşısında bir siyahı vardı, pul verənlərin qabağında “w” işarəsi qoymuşdu. Bilet çəkdim. Müəllim cavablarıma qulaq asmadan mənə “qeyri-kafi” yazmaq istəyəndə cəld tərpendim, qiymət vərəqini, siyahını onun əlindən dartıb götürdüm, vurdum qoltuğuma. “Ay yazdın ha!” – deyər qışqırdım. O, çantasından iti bir vintaçı çıxarıb üstümə cumdu. Yoldaşlarım harayçılıq eləməsəydi qan düşəcəkdə, yaxşı ki, bizi

araladılar. Mən dekanlığa getdim, dekan müavini Əlipaşa müəllimlə imtahan gedən auditoriyaya qayıtdım. A.Aqadiyev onu görəndə rəngi ağardı, əlləri əsə-əsə əzilmiş qiymət cədvəlini qabağına çəkdi, mənə “dörd” yazdı. Yazıçı mübarizliyi ilə cəmiyyətdəkilərə, ətrafdakılara nümunə olmalıdır, axı...

...Dərslərdən macal tapan kimi ədəbiyyat dərnəklərinə qatıldım, birini də buraxmırdım. Çoxlu müəllimlə edirdim. Azərbaycan dilində Azərbaycan, eyni zamanda rusca rus və dünya ədəbiyyatı nümunələrini oxuyurdum. Dərnəklərdə yaşadılarının yaradıcılığı ilə tanış olurdum, bilmədiklərimi öyrənirdim. Xoşbəxtlikdən yoldaşlarımdan əksəriyyəti istedad sahibi idi, universitetin ədəbiyyat və jurnalistika fakültələrində təhsil alırdılar. Həftədə bir neçə dəfə ədəbi məclislərdə iştirak edirdim. Burdakı müzakirələr, mübahisələr, təmaslar, erkəkyana zarafatlar, yaradıcılığım barəsində söylənilən rəylər və iradlar, dərnək rəhbərlərinin məsləhətləri mənə hava-su kimi lazım idi. Suallarım çox idi, onlara cavab tapanda sevinirdim.

Günün bir hissəsini texniki təhsilə, qalan hissəsini ədəbi müzakirələrə sərf edirdim. Qarşıma məqsəd qoymuşdum ki, beş il ərzində iki ali təhsil alım. Həm Politexnik İnstitutunu, həm də “ədəbi dərnəklər institutu”nu bitirirəm. Yəqin bu yerdə zarafat elədiyimi anlayırsınız...

-3-

Dördüncü kursda bir neçə uğura imza atdım. Zaqafqaziya Respublikalarının Politexnik İnstitutları arasında elmi müsabiqə keçirilirdi. Mənim fizika üzrə elmi işim III yerə, siyasi iqtisad üzrə elmi işim isə II yerə və diplomlara layiq görüldü.

Eyni vaxtda, bir qədər sonra, ilk mətbu hekayəm “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində dərc edildi.

Artıq ali məktəbin tanınan tələbələrindən biri idim.

Bu məqamda, mənə dəyər verən müəllimlərimi mütləq yada salmalıyam.

İlk hekayəm siyasi iqtisadiyyatdan bizə dərs deyən dosent İsaməddin Rəsulova necə təsir eləmişdisə, məni tərifləməkdən yorulmurdu. Hər həftə məni mühazirə oxuduğu müxtəlif qruplara dəvət edirdi. “Gənc yazıçı Qəni Camalzadədən nümunə götürün!” – deyirdi.

Dördüncü kursda bizə “Əxlaq” adlı bir fənn tədris eləməyə başladılar. Bu yeniliyin hansı zərurətdən doğduğunu deyə bilmərəm, amma gözlə görünürdü ki, o fənnin mühəndis yetişdirən ali məktəbə heç bir aidiyyəti yoxdu. “Əxlaq”dan “patokumuza” (üç qrupa) mühazirəni akademik Ziyəddin Göyüşov oxuyurdu. O vaxtlar oxucular arasında çox məşhur olan “Həzz və izzət” kitabının müəllifi görk götürülməli bir alim idi. Həyatsevər, şən, deyib-gülən bir insan idi. Tər-təmiz qırılmış başı, tərəş qırılmış yanaqları, güləndə parıldayan qızıl dişləri indiyə qədər yadımdadı. İnstitut binasının beşinci mərtəbəsindəki auditoriyaya çətinliklə qalxsə da, mühazirəyə gecikmirdi, vaxtında gəlirdi. Ədəbiyyatdakı uğurundan xəbər tutan kimi onunla dostlaşdıq. Müxtəlif mövzularda söhbətimiz tutduğundan qabaqda, onunla üzbəüz oturmağımı istəyirdi. O, yaşla əlaqədar çətin yeriyirdi. İnstitutun qabağında oğlu onu maşından düşürüb mənə tapşıırırdı. Qocaman alim qoluma girib auditoriyaya qalxırdı. “Patok”umuzda üç-dörd qız oxuyurdu. Akademik çox vaxt onları dərstdən azad edirdi, sual-cavablarla aranı qızıqsıdırırdı. Sırf kişi məclisində həyatından misallar gətirməyi xoşlayırdı.

Hərdən tələbələrlə müəllim arasında müasirlik barəsində mübahisə düşürdü. Yaşının çox olmasına baxmayaraq, Ziyəddin müəllim müasirliyi dəstəkləyirdi. Deyirdi ki, insanlıq yaxşı-pis bütün inkişaf mərhələlərini keçəndən sonra seçim eləməyə məhkumdu.

Bir dəfə maraqlı xatirəsini danışdı:

“SSRİ Elmlər Akademiyasının xətti ilə Kubaya səfər eləmişdik. Nümayəndə heyəti akademiklərdən ibarət idi. Görüşlərdən sonra paytaxt Havananı gəzməyə çıxdıq. Çox yerə bizi apardılar, sonra məşhur nudistlərin “çılpaq çimərliyinə” getdik. Uzaqdan gördük ki, hamı lüt-ətcəbala gəzir. Hamımız açıq rəngli, yüngül parusin kostyumda idik. Çimərlik qorunurdu. Polis bizi barmaqlığın arxasına buraxmadı. Tərcüməçi izah elədi ki, biz SSRİ-dən gəlmişik. Polis gülümsədi, dedi ki, hamınız soyunub çimərliyə keçə bilərsiniz. Mən dedim ki, utanmırsınız, akademiklərə belə təklif edirsiniz. Polis ciddiləşdi. Soruşdu, siz bu lüt xanımlara baxanda zövq alırsınız? Boynuma aldım ki, zövq alıram. Polis gülüb dedi ki, onda soyunun, onlar da sizin lüt bədəninizdən zövq alsın...”

Kursun axırında qruplara vəlvələ düşdü, hamı qorxurdu. “Zaçot” vaxtı Z.Göyüşov mənə tapşırırdı ki, qiymət kitabçalarını yığıb gətirim. Heç kimdən heç nə soruşmadan masasının üstündə qalaqlanmış kitabçalara bir-bir “məqbul” yazanda zarafatla təklif elədim ki, akademik, bəlkə, bunların bilik səviyyəsini yoxlayasınız. Akademik qələmi əlindən qoyub başını qaldırdı, intizarla baxan tələbə yoldaşlarıma nəzər saldı “Qəni, oğlum, əxlaq elə bir elmdir ki, gərək insanın qanında ola, oxumaqla əxlaqlı olmaq mümkün deyil”, – söylədi, sonra yenidən qələmi əlinə aldı.

-4-

Yazıçılığı qarşısına məqsəd qoyan hər bir şəxsin mütaliəsi geniş olmalıdır. Yüzlərlə, bəlkə də minlərlə kitab oxumalıdır. Yalnız bədii əsərlərlə kifayətlənməməli, elmin bütün sahələri ilə maraqlanmalıdır. Aşıq Ələsgər söyləmişkən, “hər elmdən hali” olmalıdır. Dahi Nizami Gəncəvinin astronomiyadan, riyaziyyatdan və təbii bətdən xəbəri vardı. Ən yaxşı nümunə “Yeddi gözəl” poemasıdır.

Yazıçı ədəbiyyatşünaslığın əsaslarını, ədəbiyyat nəzəriyyəsini, ədəbi cərəyanları dərinlən öyrənməlidir. Bir sözlə, heykəltəraşlıq eşqinə düşən in tişəsi əlində olmalıdır. Balıq tutmaq istəyən isə islanmaqdan qorxmamalıdır. Mütaliə gənclərə dünyanı tanımaqda, görməkdə, dərk etməkdə əvərsiz bələdçidir. Kitab adamın qolundan tutub kürreyi-ərzi gəzdirir, dağdan-dərədən keçirir. Ona dostu və düşməni tanıdır, fani dünyanın sirlərini öyrədir. Oxuduğu kitablardakı xarakterlər, surətlər, dialoqlar, monoloqlar, hadisələr, təbiət təsvirləri, quşların səsi, bulaqların səssiz üzməsi, çayların şırıltısı, qağayıların harayı, Xəzərin şahə qalxan ləpələri, yosunun ürəkbulandıran qoxusu yaddaşına hopduqca, uzaq-uzaq ölkələrdə baş verənlər doğmalaşdıqca əbədiyyət üfüğündə yazıçı peyda olur.

İndi qırx-əlli yaşında qəflətən “ilhamlanan”, yazıçılıq-şairlik eşqinə düşənlər çoxdur. Utanmadan, xəcalət çəkmədən yazdıqlarını poeziya, yaxud nəsr nümunəsi kimi cəmiyyətə sırımaq istəyirlər. Belələri özlərinə haqq qazandırmaq üçün dahi Sədi Şirazinin də şairliyə 60 yaşında başladığını misal gətirirlər. Unudurlar ki, “Gülüstən” və “Bustan”ın müəllifi 40 il səyahətlərdə olub, dünyanı gəzib, keşməkeşlər görüb. Ahıl yaşında əlinə qələm alanda gənc nəslə deməyə sözü vardı. Təsəvvür edin ki, “Gülüstən” əsəri fars dilinin əlifbası olaraq altı-yeddi yüz il məktəblərdə tədris vəsaiti kimi istifadə edilibdi.

Ədəbiyyat primitivləşdikcə təsir imkanlarını itirir. Oxucu xarabalıqlarda yox, gül-çiçəkli ormanlarda dolaşmaq istəyir. Oxucuya kin-küdurətin, zorun-ədalətsizliyin hökm sürdüyü cəmiyyət yox, qəhrəmanlığın, insanlığın, qardaşlığın, saf məhəbbətin süsləndiyi bir həyat lazımdır. O, çıxış yolu axtarır!

Aydın məsələdir ki, “əldəqayıрма” sənətkarlarla mübarizə aparmaq mümkün deyil, inadla adamın ağzına girirlər, qafiyəpərdəlikdən qalmırlar. Mütaliəsizlikdən, əzbərçilikdən ağzının dadını itirmiş insanlar onları, doğrudan da, şair kimi, yazıçı kimi qəbul edirlər. Adam bilmir gülsün, ya ağlasın. Bəzən tədbirlərdə,

görüşlərdə, təqdimatlarda canını dişinə tutub belələrini dinləməyə məcbur olursan. Fikirləşirsən ki, neynək, qulaq asan, yol göstərən vaxtımızdı. Belələrinə ədəbiyyat nəzəriyyəsini öyrənməyi məsləhət görəndə, sənə dəvə nalbəndə baxan kimi baxırlar. Onları inandıra bilmirsən ki, qafiyəpərdazlıq şairlik deyil, səfsətəçilik yazıçılıq deyil. Kimə deyirsən! Gör bir, heç eşitmək istəyirlər!?

Yazıçı öz təxəyyülünü təmin edən janrı kəşf eləyənə qədər əlini bütün sahələrdə sınamalıdır. Hətta, öyrənmək üçün hazır qəliblərdən bəhrələnmək də məqbuldur. Məsələn, dahi C.Cabbarlı “Oqtay Eloğlu” pyesində F.Şillərin “Qaçaqqlar” dramından yaradıcı şəkildə bəhrələnilib. Deyirlər ki, uşaq yamsılaya-yamsılaya dil öyrənər. Yolunu tapandan sonra yazıçı beyninə yatan janrla məşğul olmalıdır. Bir sözlə, axtarılıb tapdığı sarı simi, Molla Nəsrəddin demişkən, əldən buraxmamalıdır. Hər gün, ara vermədən, əli ilə qəlbi vəhdətdə çalışmağa vərdiş edənə qədər yazmalıdır. Xərratlar kimi qələm qulağının dibindən əskik olmamalıdır. Hər bir fasilə əldə etdiyin vərdişlərdən bəzilərinin itirilməsi deməkdir.

Bunu əminliklə deyə bilərəm.

Məsələn, mən Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı döyüşdə yaralanıb geri qayıdandan sonra halım çox pis idi, dünya gözümdə deyildi, bir neçə il əlimə qələm almadım. Elə ki özümə gəldim, masa arxasına keçdim, gördüm ki, yazmaq səriştəmi itirmişəm. Özüm özümdən xoflansam da, geri çəkilmədim. Həyatda hər cür çətinliyə sinə gərməyə alışmışdım. Yazmaq vərdişimi bərpa etmək üçün dörd-beş ay qələm əlimdən düşmədi, sonda nəticələrim uğurlu oldu.

-5-

Lap keçmişdə mütaliə etmək, kitab oxumaq hər adamın nəsibi deyildi. Bu, ağaların, bəylərin, əsilzadələrin, ruhanilərin məşğuliyyəti sayılırdı. Bir qarın ac, bir qarın tox yaşayan kəndli, əliqabarı fəhlə başını ağır zəhmətdən qaldırmağa macal eləmədi. Sovet qu-

ruluşu min illik ənənəni pozdu. Hamının qarşısında imkanlar açdı. Cavanlara orta təhsil verdi, ahıllar üçün savad kursları açdı, ümumi istifadə üçün kitab evləri yaratdı. Belə siyasəti alqışlamaq olardı, amma hakimiyyət sinfi mübarizə adı altında cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini bir-birinin üstünə “qısırdırdı”, nifaq toxumu səpirdi. Min illərlə yaranmış maddi-mədəni nümunələr köhnəliyin qalığı elan edilir, yerli-dibli dağıdılır, yandırılır, savad sahibləri həbsxanalara göndərilirdi.

Bir haşiyə çıxıram.

Ulu babam molla Camal dövrünün savadlı ruhanilərindən olub. Neçə kəndin ölüsünün dəfn-kəfni, kəbin-talağı, Aşura məclisləri ona baxırdı. Deyilənə görə, molla Camal gördüyü iş üçün haqq almamış, ailəsinin azuqəsini isə əkinçiliklə çıxarmış. Ovaxtkı dövr üçün xeyli kitabı varmış. Sovet hökuməti gələn kimi onu sıxışdırmağa başlayıb. Vaxtında dünyadan köçməseydi otuzuncu illərdə gedər-gəlməzə göndəriləcəkdi. Sınıf mübarizənin ön sıralarında dayanan savadsız bolşeviklərdən nə gözləmək olardı ki?!

Ərəb hürufatı ilə mübarizə vaxtı babam qorxuya düşür. Həyatını sığortalamaq fikri ilə Molla Camal kitablarını həyətdəki nil ağacının dərin koğuşunda gizlədir. Böyük bir xəzinə əldən çıxır. Kitabları nəmişlikdən məhv olur.

Otuzuncu illərdə yalnız Azərbaycancanı bilən, yalnız ana dilində beş-on ədəbi nümunə ilə tanış olan, dünya ədəbiyyatından bixəbər, iddialı yaradıcı təbəqə ortaya çıxdı. Məhvərindən çıxan Azərbaycan ədəbiyyatı sarayları tərk elədi, qazmalarda qərar tutdu, kütlənin malı oldu. Yazıb-yaratmaq adıləşdi, mətnlər sadələşdi, ibtidai düşüncə hakim kəsildi, bəşəri mövzulardan imtina edildi, gündəlik qayğıların tərənnümü ön plana çəkildi. Dahi Hüseyn Cavid demişkən, fontan, mən sənə qurban, söyləməklə şeir yaranmır. Gedər-gəlməzə göndərilən şairin möhtəşəm “İblis” dramı uzun müddət unuduldu. Onun qanadlı misralarını:

“İblis nədir? – Cümlə xəyanətlərə bais!

Ya hər kəsə xain olan insan nədir? – İblis!”

Sovet hökuməti sinirə bilmədi, dahi şairi gedər-gəlməzə göndərdi.

Bir sözlə, ədəbiyyatın şahlıq quşu göylərdən yerə endirildi, toyuq-cücə timsalında hinə qatıldı, qapısına keşikçi qoyuldu ki, bir daha pərvazlana bilməsin. Cəmiyyət həm qazandı, həm də itirdi, amma, mənə elə gəlir ki, itirdiyi qazancından çox idi. Nəticə göz qabağındadır: yetmiş il sosializmi vəsf edən qalaq-qalaq kitablar hazırda arxivlərdə əpriyir, bu ədəbiyyatın varlığı yeni nəsli qətiyyətlə maraqlandırmır. Yəqin ki, ötən əsrin doxsanıncı illərində həmin kitabların vərəqlərinə günəbaxan tumu doldurub satan qadınları xatırlayırsız? Qonşumuz Məsmə xala yaşadığım qəsəbənin Sülh küçəsindəki mağazanın tinində otururdu. Hər gün bir-iki ləyən qovrulmuş tum satırdı. Bu vaxt sovetdən qalma kitablar işinə yarıyırdı.

Fəsadlar bununla bitmədi. Müstəqilliyimizdən bir qərinə keçsə də, senzurasız yaranan yeni ədəbiyyat özündən qabaqkı socialist ədəbiyyatının səviyyəsinə belə qalxa bilmədi. Dövrə ayaqlaşmayan müasir nəsr və poeziya nümunələri müstəqil ölkənin tələblərinə cavab vermədiyindən oxucuları mütaliədən tamam uzaqlaşdırdı. İnsanın “Bir qaraquş kimi uçan xəyalı” (S.Vurğun) uçağı tərgitdi.

Şura quruluşunun xeyri də oldu. Əlbəttə, əsrlərlə dövlətçiliyi və himayədarı olmayan Azərbaycan dili əsarət altında belə, qüdrətli nümunələr yaradır, qarşısına çıxan maneələrə baxmayaraq zənginləşirdi, amma bu proses zəif gedirdi. Sovet quruluşu, qərribə olsa da, milli dillərin inkişafına təkan verdi. Hətta nominal və natamam dövlətçilik ənənələri belə, Azərbaycan dilini bir pillə ucaltmışdı. Qrammatika, orfoqrafiya, ədəbiyyatşünaslıq, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, lüğətlər yarandı, vahid ədəbi dil formalaşdı, bir sözlə, Azərbaycan ədəbiyyatı əyalətçilikdən canını qurtardı, Azərbaycan dili vahid dil kimi formalaşdı.

Romançılıq çətin, əzəbli sənətdir. Yazıcının canını-qanını zəli kimi sorur. Yazı ərəfəsində hər cür mütaləni kənara qoyuram, xəbərlərdən başqa heç nə oxumuram, təxəyyülümü kənar təsirlərdən qoruyuram. Bu minvalla bəzən bir-iki il keçir. Əlimin altındakı əsər ətə-qana gələnə, süjet xətti istəyimə uyğun forma alana qədər davam edir. Onu deyim ki, mütaləni kənara qoymağın xeyirli cəhəti olduğu kimi ziyanı da var.

Başıma gələnləri sizə nəql edirəm.

Yüzə yaxın hekayə yazandan sonra özümü iri həcmli bədii nəsr əsəri yazmağa hazır gördüm. 1988-ci ildə Abşeronda baş verən kriminal hadisələr barəsində ilk romanımı yazmağa başladım. Səksəninci illərin axırlarında artıq adsız əsərimin skeleti hazır idi. Romanın ətə-qana gəlməyinə bir şey qalmamışdı. Həll edilməli xırda-mırda məsələlər qalmışdı, romana ad verilməli, cilalanmalı, bir sözlə “dəmə” qoyulmalı idi. Artıq mütalə eləmək olardı. Qarışıq vaxtlar idi. Ermənilərin Bakını tərk eləməsi rusdilli əhalinin köçhaköç əhvali-ruhiyyəsinə təkan vermişdi. Qonşularımızdan biri tatar idi – əslən Kazan şəhərindən. O da evini dəyişmək, köçmək fikrində idi. Tez-tez Rusiyaya gedib-gəlirdi, yeni ünvanını bələdləyirdi. İşgüzar kişi idi, çörəyini alverlə çıxarırdı. Rusiyadan əlinə nə keçirdi alıb Bakıya gətirirdi, beş-on manat üstünə qoyub qonum-qonşuya satırdı. Axırındı dəfə gələndə özü ilə Moskvada nəşr olunan təzə kitablar gətirmişdi. Mənim məşğuliyyətimdən xəbərdar idi. Bir gün evinə dəvət elədi, gətirdiyi kitabları qarşıma tökdü. Mən Mario Puzonun “Xaç atası”nı, Auqusto Bartonun “Mən diktatoram”, Vardges Petrosyanın “Erməni eskizləri” kitabını götürdüm.

“Xaç atası”nı birnəfəsə oxudum. Mütalə həm heyranlığıma, həm də məyusluğuma səbəb oldu. Kor-kor, gör-gör idi. “Xaç atası” romanının süjet xətti Abşeronun kriminal aləmi barəsində yaz-

dığım romanın süjet xətti ilə üst-üstə düşürdü. Zalım Mario Puzo məni qabaqlamışdı, Amerika mafiyası barəsində möhtəşəm bir əsər yazmışdı. Buna heç şübhə eləmək mümkün deyildi. Mütaliəm adsız romanımın taleyini həll elədi. Onu üzə çıxarmaq fikrindən daşındım, başqa əlacım yox idi, roman çap olunsaydı, dərhal plagiatda günahlanacaqdım. Neçə illik zəhmətimin bəhrəsini “sandığa” atmalı oldum.

Deyim ki, həmin hadisələri on beş ildən sonra yenidən yazdım, romanı “Karxana” adı altında çap elətdirdim.

Gəldiyim nəticə budur ki, Azərbaycan yazıçısı dünya ədəbiyyatından təcrid olunmuş halda yaşamamalıdır, əksinə, Yer kürəsində yaranan bütün cahanşümul nümunələrdən xəbərdar olmalıdır. Bir faktdır ki, yenidən velosiped icad eləməyində dəyməz. Bəzən müasir müəlliflərə irad tutanda ki, əsərin təkrarı, inciyir. Deyir, mənim adını çəkdiyən əsərdən xəbərim yoxdu. Belələrini başa salmaq olmur ki, qanunu bilməmək heç kimi cinayət məsuliyyətindən azad eləmir.

-7-

Əslində, hekayə, povest, roman yazmaq elə də çətin sənət deyil. Səkkiz, ya doqquz sinif həcmində orta səviyyəli təhsilin varsa, yüz əlli-iki yüz kitab oxumusansa, on min söz ehtiyatına maliksənsə, qoşmanı gəraylıdan, hekayəni povestdən ayıra bilirsənsə, ədəbiyyatşünaslığın əsaslarını və ədəbiyyat nəzəriyyəsini öyrənmisənsə, kifayətdir, artıq yaza bilərsən.

Sözgəlişi xatırladım ki, müasir Azərbaycan dilində yüz əlli min söz və söz birləşməsi var, dünyanın orta dillər qrupunda layiqli yerini tutur. Hesablamalara görə, Səməd Vurğun yaradıcılığında 45 min, Məmməd Səid Ordubadi isə 50 min söz və söz birləşməsindən istifadə edib.

Söylədiklərim nəsrin əlifbasıdır, dediklərimi nəzərə alsanız, sizi inandırıram ki, ilk qələm təcrübəniz sevindirici olacaq. Əlbəttə, dərhal böyük sənət əsəri yaradacağınıza zamanət verə bilmərəm, amma yazdığınızı utanmadan üzə çıxara bilərsiniz. Sənət-karlıq sonradan, təcrübə topladıqca gələcək.

Qarşınıza hekayə yazmağı məqsəd qoymusunuzsa, ictimai yük daşıyan hadisələrə diqqət eləmək məsləhətdi. Mövzu seçmək önəmli məsələdi. Hadisəni nəql edəndə qulağa xoş gələn, cəlbedici deyimlərdən qaçsanız yaxşıdı. Təbinizi gücə salmayın, düzgün seçilmiş mövzu sizə hardan başlayıb harda qurtaracağınızı özü deyəcək. Diliniz sadə, oynaq olmalıdır, xalqın söz sənəti yaradıcılığına söykənməlidir. Eyni söz və söz birləşməsini təkrar-təkrar işlətməkdən çəkinin. Hadisəni birinci, ya üçüncü şəxsın adından nəql edəcəyinizi seçəndə, diqqətli olun. Qısa hekayələr yazmağa cəhd edin. Oxucu uzunçuluğu sevmir. Bir cümlə ilə deyə biləcəyiniz fikrə ikinci cümləni yük eləməyin. “Zavyazkanı” (hadisənin çözülməsini) uzatmayın, “kulminasiyaya” – münəqişə zirvəsinə çatmağa tələsməyin, “razvyazkanın” – sonluğun öz axarı ilə getməyinə mane olmayın. Yazının axırına, sonluğuna xüsusi diqqət ayırmaq lazımdır. Hekayə gözlənilmədən, novellaları qurtaranda yazdığının oxucuların yaddaşında qalma ehtimalı çoxalır.

Sonluğun vacibliyi haqqında oxuduğum bir əhvalatı sizə çatdırmağı özümə borc bilirəm.

1982-ci ilin Ədəbiyyat üzrə Beynəlxalq Nobel mükafatçısı, ispanidilli Kolumbiya yazıçısı Q.Q.Markes verdiyi bir müsahibəsində vurğulamışdı: “Bilirsiniz ki, “Patriarxın payızı” romanı bir diktatorun həyatından bəhs edir. Əsəri heç cür bitirə bilmirdim, kitabə görə böyük məbləğdə avans aldığımdan nəşir məni tələsdirirdi, amma əsərin sonluğunu tapmırdım. Ağlıma gəldi ki, Avropanın sonuncu diktatoru F.Frankoya baş çəkim. Mindim təyyarəyə, bir-başə İspaniyaya uçdum. Məni onun yanına buraxmaq istəmirdilər.

Səbəbini bilmək istəyirdilər. Dedim ki, mənim də əcdadlarım İspaniyadandır. Deyə bilməzdim ki, romanımda bir qaniçən diktatoru təsvir edirəm, prototipinə baxmağa gəlmişəm. Çox çətinliklə audiensiya ala bildim. Görüş bir neçə dəqiqə çəkdi. Diktator xəstə idi, danışmağa halı yox idi. Məyus halda geri qayıtdım. Romanı birtəhər tamamlayıb nəşriyyata göndərdim. Bir neçə ay keçdi, F.Franko dünyadan köçdü. Öləndə demişdi: “Ölmək necə də çətin-dir”. Bunu milyonlarla insanı məhv edən diktator deyirdi! Əgər bir az gözləsəydim, “Patriarxın payızı” bu sözlərlə qurtara bilərdi. Çox təsirli sonluq olacaqdı. Heyf!”

Hətta, dahilər də əsərləri yazarkən maraqlı sonluq axtarışında olublar, vacibliyinə önəm veriblər.

-8-

Çap olunan ilk hekayəmin yaranmasından danışacağam. Mövzu təsadüfən, öz axarı ilə gəldi. Həmin hadisəni sizə ərz edirəm.

Dostlarımdan biri rabitə texnikumunda oxuyurdu. Ədəbi dər-nəklərdə tanış olmuşduq. Söhbətimiz tuturdu, bizi ədəbiyyata vur-ğunluğumuz birləşdirirdi. Dostum şeir yazırdı. Düzdür, yazdıqları bir şey deyildi, amma saatlarla məşhur şairlərin şeirini əzbərdən deməyi vardı. Qruplarında yeganə oğlan o idi. Qalan oxuyanlar isə tələbə qızlar idi. Ona baş çəkməyə tez-tez gedirdim. Dostumun qrup yoldaşları bir-birindən gözəl, hazırcavab, şən qızlar idi, onlarla gə-zintiyə çıxmaq adama zövq verirdi. Əks cinsə marağımdan danış-mayacağam. Başımda qara fikirlər dolaşdığını deməsəm də, aydındı.

Bir çərşənbə günü texnikumun qapısını kəsmişdim. Dostum-la sağollaşmağa gəlmişdim. Qarşıdan yay tətili gəlirdi. Bir də üç aydan sonra görüşəcəkdik. Danışmışdıq ki, bu gün atışıb Nərima-nov prospektindəki zabit yeməxanasına gedək, yaxşı nahar edək, dərhləşək, gələcək planlarımızdan danışaq.

Texnikumun qabağındakı oturacaqda yerimi rahatlayıb dostumun çıxmağını gözləyirdim. Bu vaxt qırx yaşında bir kişi gəlib yanımda oturdu. Gözlənilmədən mənimlə salamlaşdı, sonra ürəyi-açıqlıqla gülümsədi, tələbə qızının dalınca rayondan gəldiyini söylədi. Bekarçılıqdan oradan-buradan söhbət edirdik. Politexnik İnstitutunda oxuduğumu bilib dedi ki, mən də oranı qurtarmışam. Ürəyi mənə qızdığındanmı, ya başqa səbəbdənmi, bilmirəm, başladı həyat tarixçəsini mənə danışmağa. İnstitutu necə qurtarmağından, neft mədənlərinə təyinat almağından, ilk vaxtlar fəhləlik eləməyindən, briqadiri ilə münaqişələrindən, sonra mühəndis vəzifəsinə keçməyindən, onu incidən briqadirdən qisas almağından, bir sözlə, başına gələnlərdən xeyli danışdı. Söhbət necə məni tutdusa, daha dostumun binadan çıxmağını gözləmədim, evə tələsdim. Elə həmin axşam, necə deyərlər, birnəfəsə “Heç nə itmir” hekayəsini yazdım. Heç bir dəyişiklik eləmədən üzünü köçürtdüm. Səhərisi gün gedib “Azərinform”da işləyən Nazilə adında sinif yoldaşımdan xahiş elədim ki, hekayəni makinada yazsın, cümə günü gəlib götürəcəyəm.

Əlbəttə, ilk mətbu əsərimin məhz bu hekayənin olacağını mən heç vaxt ağlıma gətirməzdim...

-9-

Cümə günü “Azərinform”a getdim, kağızları Nazilədən götürdüm. Onun iş masasının üstünə bir şokolad plitkası qoydum. Gö-türmək istəmərdi. Təkid elədim. Borelu qalmağı xoşlamırdım.

1976-cı il idi. On doqquz yaşım vardı, Politexnik İnstitutunun dördüncü kurs tələbəsi idim. Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin, Söhrab Tahirin, Seyfəddin Dağlının başçılıq elədiyi ədəbi dərnəklərə gedirdim. Əlbəttə, çap olunmağım göydəndüşmə bir uğur deyildi. Səzsiz-hesabsız qələm təcrübələrimin məntiqi nəticəsi idi. Hecə və əruz vəznində satirik şeirlər də, “qəmli” hekayələr də yazırdım.

Hətta, yekəxanalıq olsa da, deyim ki, bir roman da qaramışdım. Amma bu nümunələr daxilimdəki senzurdan keçmədiyindən üzə çıxarmağa tələsmirdim.

Seyfəddin Dağlının başçılıq elədiyi ədəbi məclisdə yumor və satira aşıqları toplaşdı. Kamil Sərbəndi, Firudin Qurbansoy, Hamlet, Bəhram və başqalarının adını çəkə bilərəm. Bəziləri ədəbiyyatda iz qoydu, bəziləri izsiz-soraqsız yoxa çıxdı. Dünyadan köçmüş Kamil Sərbəndi iz qoyanlardan idi. O, artıq oxucular arasında “Kirpi” jurnalında çap olunan şeirləri ilə tanınırdı. Birini misal gətirirəm:

Az yeyirəm, çox yeyirəm, doymuram!
Beş kasa bozbaş yeyirəm, doymuram
Taxta satıb, daş yeyirəm, doymuram.
Doymuram ki, doymuram!

Aramızda bir karikaturaçı rəssam da vardı: Yavər Əsədzadə. Çoxbilmiş, həlim bir gənc idi. Məndən bir neçə il böyük idi. Ailəsi ilə şəhərin mərkəzində, məşhur adamlarla bir binada yaşayırdı. Atası tanınmış neftçi idi. Karikaturaları tez-tez “Kirpi” jurnalının, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin səhifələrində görünürdü.

Seyfəddin Dağlının dərnəyi cümə günləri baş tuturdu. Yay tətili olsa da, bekar deyildim, beş-on manat qazanmaq üçün əvvəl çalışdığım zavodda işə düzəlmişdim, axşam növbəsinə gedirdim. Cümə günü “Parapet” – indiki Fəvvarələr bağında Yavərlə rastlaşdım. O da dərnəyə gedirdi. Vaxta xeyli vardı, oturub söhbət eləyirdik ki, əlimdə lülələnmiş kağızları gördü, ərklə dartıb aldı. İcazə-filan istəmədən başladı oxumağa. Bu mənim “Heç nə itmir” adlı hekayəm idi, makinaçıdan bir az qabaq götürmüşdüm. Bir neçə dəqiqədən sonra Yavər kağızları mənə qaytardı, dedi: “Dərnəyin vaxtına hələ var, – dedi. – Dur, gedək Sirus müəllimin yanına, hekayəni ona verək, görək nə deyir”.

Sirus Təbrizli tanınmış jurnalist, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində “Şənbə gülüşləri” səhifəsinin redaktoru idi. Qəzetin baş redaktoru isə Yusif Əzimzadə idi. Tərəddüd elədiyimi görən Yavər təkidlə dedi: “Məncə, Sirus müəllim hekayəni bəyənəcək”.

O vaxtlar qəzetin redaksiyası Xurşidbanu Natəvanın heykəlinin arxasındakı ikimərtəbəli köhnə binada yerləşirdi. Getdik ora. Sirus Təbrizlini birinci dəfə idi görürdüm. O, dolu, sarışın, göygül, yekə-bıq bir kişi idi.

Bizi elə də xoş qarşılamaı, masasının arxasından qalxmadı, istehza ilə: “Nədi, Yavər? Yenə hansı Nobel mükafatçısını gətirmisən?” – deyə gur səslə soruşdu. Belə məlum oldu ki, dostum dinc qalmır, yazıları xoşuna gələn gənc müəlliflərə kömək eləməyə cəhd edir.

Yavər bir az duruxdu, sonra gəlişimizin məqsədini dedi, əlimdən lülənmiş kağızları alıb Sirus müəllimə uzatdı: “Maraqlı yazıdır”, – dedi. Sirus müəllim etinasızlıqla mənə baxdı, kağızları aldı, masanın açıq və geniş siyirtməsinə atandan sonra kobud halda: “Baxaram, – dedi. – İndi işim çoxdu, sabahkı səhifəni yığmalıyam. Başqa sözünüz yoxsa, xoş gəldiniz”.

Redaksiyadan çıxanda Yavər Sirus Təbrizlini təriflədi: “Yaxşı oğlandı, yekəxanalığına baxma, – dedi. – Bəyənsə, hekayəni qəzetdə verəcək”.

Bir-iki gün keçdi, səbirsizlik məni əldən salırdı. Cavan müəlliflər nə çəkdiyimi bilirlər. Dözmədim, bazar ertəsi səhər tezdən redaksiyaya getdim. Sirus müəllim əvvəl tanımadı, adım deyəndən sonra ayağa qalxıb görüşdü, şadlıqla təbrik elədi: “Afərin, yaxşı yazıdır”.

Üzumdəki çaşqınlıqdan anladı ki, qəzeti oxumamışam, lağ elədi: “Böyük yazıçısan da! Hardan xəbərin olsun!”

Dedim ki, Sirus müəllim, qəzet hələ köşklərdə yoxdu, axı. O, duruxdu, bıqlarını sıgalladı, sonra qolumdan tutub məni bütün redaksiyanı dolandırdı, hamı ilə tanış elədi. Hər birinə fərəhlə: “Qəni Camalzadə bu oğlandı”, – deyirdi.

Hətta məni baş redaktor Yusif Əzimzadənin kabinetinə də apardı, ona təqdim elədi.

Belə sürətlə yazılan, belə sürətlə dərc olunan ikinci hekayəm nə əvvəl, nə də sonralar olub.

Sirus Təbrizlinin (Zindadelinin) təqdimatı ilə, müxtəlif vaxtlarda, bir neçə hekayəm “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində işıq üzü gördü. Onunla dostlaşdıq. Çox səmimi, maksimalist, çılgın, narazı, narahat bir insan idi. O, yumordan daha çox satiranın vurğunu idi.

Əsli-nəslə haqqında danışmağı xoşlayırdı. Bəzi sirləri açdı, məlum oldu ki, onların ailəsi Şura hökumətinin himayəsindədir. O, Təbriz şəhərində keçən uşaqlıq çağlarını vəcdlə xatırlayırdı:

“Atam İran ordusunun generalı idi. Bizim malikanəmiz böyük idi. Bu başından o başına gedib çıxana qədər adam əldən düşürdü. Əlimizi ağdan-qaraya vurmazdıq. Nökərlərimiz, qaravaşlarımız, bağbanlarımız vardı. Mənə üç qulluqçu qız qulluq edirdi, yedirirdi, yuyundururdu, çimizdirirdi, qurulayırdı, geyindirirdi...”

İkilikdə olanda səsinə endirib sovet hökumətini söyləyirdi. Deyirdi: “Əvvəl atam S.C.Pişəvəriyə qoşulmurdu, şahın Təbrizdəki hərbi qarnizonuna başçılıq edirdi, inqilabla işi yox idi. Onu Bakıdan gələn şurəvilər yoldan çıxartdı. Bağ belə, bostan belə! Axırı da belə oldu! Şah qoşunları Təbrizə hücum edəndə şurəvilər məşrutəçilərin arxasında durmadılar, aradan çıxdılar, milli hökumət məğlub oldu. S.C.Pişəvəri yaxınları ilə qaçdı bu taya, atamı isə tutub boğazından asdılar...”

-10-

Bu gün cavan yazıçıların ustad dərslərinə ehtiyacı var. Bir vaxtlar sovet dövləti bu işə vəsait ayırırdı, yaşlı yazıçıları təcrübələrini gənclərlə bölüşməyə sövq edirdi. Bizim nəsil dərnəklərdə püxtələşirdi. Nəriman Həsənzadənin, Söhrab Tahirin, Seyfəddin Dağlının,

Məmməd İsmayılın, Ələkbər Salahzadənin, Çingiz Əlioğlunun, Rüşət Əhmədzadənin və başqalarının zəhmətini unutmamaq olmaz. Vaxtlarını, əsəblərini qurban verirdilər. Onlarla gəncin toplaşdığı məkanı idarə etmək, nahamar qələm təcrübələrini dinləmək, sərf-nəhvini düzəltmək, növrəstə müəllifin yadda qalan yazılarını azsaylı qəzet və dərgilərə tövsiyə etmək böyük səbir istəyirdi.

Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin ədəbi dərnəyi Lenin adına kitabxanada (hazırda həmin binada Prezident Kitabxanası yerləşir) toplaşdı. Nəsr əsərlərinin müzakirəsi vaxt apardığından, həm də dərnəyin rəhbəri şair olduğundan, poeziyaya daha çox önəm verilir. Dərnək üzvlərinin sayı çox idi. Onların arasında sonralar ədəbiyyatda iz qoyanları – Akif Əhmədov (Əhmədgili), Tofiq Nurəlini, Maarif Qəniyevi (Soltan), Ağacəfər Həsənlini, Vəqif Bəhmənlini, Məhərrə Abdullayevanı, Aydın Səlimzadəni və başqalarını yada sala bilərəm. Onların bəziləri vaxtsız dünyadan köçdü.

Aydın Səlimzadə tarix fakültəsini bitirmişdi, Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunda işləyirdi, ədəbiyyat həvəskarı idi. Sonrakı illərdə tarix üzrə elmlər namizədi oldu. Bu sahədə xeyli uğurlara imza atmışdı. Heyf ki, cavan yaşında dünyadan köçdü.

Daha bir yoldaşımızı – vaxtsız dünyadan köçmüş Allahverdi Məmmədlini – yada salmaq istədim. Çox istedadlı, orijinal şair və publisist idi. Onun iştirak etdiyi məclislər həmişə şən keçərdi.

Bir az qabağa qaçmalıyam.

...Sovet dövləti yaradıcı gəncləri gözədən qoymurdu, ovaxtkı Yazıçılar İttifaqı gənc şair və nasirləri həvəsləndirir, qayğısına qalırdı. Həmkarlar təşkilatı onları Şüvəlandakı Yaradıcılıq Evinə dincəlməyə göndərirdi. Gənclər yemək-içmək, yatacaqlı otaqla təmin edilirdi. 1977–1979-cu illərdə tez-tez ümidverən gənc yazıçı və şairlərin ənənəvi ümumrespublika müşavirələri keçirilirdi. Tədbirlər on beş-iyirmi gündən çox davam edirdi. Şüvəlan Yaradıcılıq Evinə

yeni ədəbiyyat nümunələri yaranırdı, gələcəyin istedadlı imza sahibləri yetişirdi.

Yadımdadır, Allahverdi Məmmədli o toplanıların birində iki-üç yazı oxudu. Şeirin biri qağayılar haqqında idi. Sonu “– Qa! qa! qa!” harayılı ilə qurtarırdı. Bu onun başına bəla oldu. Məzələnməyi xoşlayan bir neçə yoldaşımız gecənin yarısı onun qapısının ağzında “Qa, qa, qa!” deyib qaçırdılar. Alt tuman-köynəkdə qapıya çıxan Allahverdi onları qovurdu. Unudulmaz günlər idi.

Gənc, istedadlı Akif Əhmədgilin “Toyun oldu, gülüm, toy tutdun mənə”, “Bakıya bir metrə qar yağıb, İnsanlar bir metrə göyə yaxınlaşıblar”, “Çıxma dənizdən, gülüm, aparma dənizin şirinliyini” möhtəşəm şeirləri də Şüvələndə yarandı.

...Bir dəfə xalq şairi Söhrab Tahirin dərnəyində gülməli hadisə baş verdi. Yoldaşlardan biri yazdığı şeirini oxudu. Şeir neçə vaxtdı rayona gedə bilməməyindən, dəmir yol stansiyasında üstündə “Ağstafa” yazılan qatarı görməyindən, az qala, təkərlərindən öpmək istəyindən bəhs edirdi. Oxunan şeir Söhrab Tahiri çox təəcübləndirdi. İran şahının zülmündən Şimali Azərbaycana qaçan, Cənubi Azərbaycan Cümhuriyyəti uğrunda vuruşan, ata-ana, doğma yurd-yuva həsrəti ilə qovrulan şairin Vətən həsrəti haqqında yüzlərlə şeiri vardı.

Onu təqlid edən cavana söz atdı: “Bala, mənə Cənubi Azərbaycana – İrana buraxmırlar, sənə nə olub? Min qatara, get, Ağstafaya da! Kimdir qabağını alan?” – deyə hamımızı güldürdü.

-11-

Seyfəddin Dağlının apardığı ədəbi dərnəyin üzvləri azsaylı idi. Heç kim başağrısı axtarmırdı, yumor və satira ilə məşğul olmaq istəmirdi. O ədəbi dərnək “Kirpi” satirik dərgisinin redaksiyasında, “Molokan” bağının yanındakı binanın ikinci mərtəbəsində toplaşırdıq.

Deyim ki, yazıçının “Bahar oğlu” və “Kəcil qapısı” romanları çox xoşuma gəlirdi. Məclislərimiz gur keçirdi. Gələcəyin şairləri və yazıçıları şeirlərini, hekayələrini oxuyurdu, karikaturaçı rəssamlar əsərlərini nümayiş edirdilər. Çal saçları arxaya daranmış, bıqları ağarmış Seyfəddin müəllim heç kimi tələsdirməzdi. Fikrini astadan söyləsə də, hər kəlməsi biz yaradıcı gənclər üçün, az qala, əsl sənət dərsi idi.

Bir dəfə dostumuz Yavər Əsədzadə gülmlə karikatura çəkmişdi. Rəsm 40x60 ölçüdə, rənglə işlənmişdi. Mövzusu belə idi: kreslodə oturan rəisin arxasında dayanan katibə iri sinəsini kürsü sahibinin kürəyinə söykəyərək nəsə izah edir.

Karikatura əldən-ələ gəzdi, Seyfəddin müəllimin masası üstündə qərar tutdu. Qocaman yazıçı bir az baxdı, müdrik gözlərini qaldırdı, ayaqüstü onun qərarını gözləyən gənc rəssama astadan dedi: “Oğlum Yavər, karikaturanı jurnalda vermək olar. Amma rəislə katibəni bir belə məhrəm təsvir etmək olmaz, jurnalın oxucuları başa düşməz, onları bir-birindən aralasan, yaxşıdı”.

Bu tövsiyə hamımıza aid idi. Nəyisə təsvir edəndə əndazə gözlənilməlidir, gülüş xətrinə belə həddi-hüdudu aşmaq olmaz.

Seyfəddin Dağlı öz ədəbi dərnəyinə adlı-sanlı yazıçı və şairləri dəvət edirdi. Bir dəfə məclisimizə Xalq şairi Süleyman Rüstəm təşrif buyurmuşdu. Qocaman şairin təmiz qırxılmış başı və sifəti mis rəngində idi. Yayda Şüvəlandakı bağında qalırdı. Onun qaşları ağarmışdı, amma oynaq gözləri parıldaıyır, şən gülüşü, ifadəli üzü vardı. Oxunan şeirlər barəsində bir söz demədi. Mən “Adət” adında kiçik bir hekayə oxudum. Sonralar yazı “Kirpi” jurnalında dərc olundu. Böyük şair bizə təbəssümlə qulaq asırdı. Yəqin ki, gəncliyini xatırlayırdı. Nədənsə, poeziya haqqında yox, nəsr barəsində xeyli söhbət elədi. Dedikləri sözbəsöz yadımda deyil, məğzi yadımdadı. S.Rüstəmin fikrinə görə, hətta, xırda bədii əsərin də hədəfi bir yox, bir neçə olmalıdır, hər sözün də sözaltı mənası olmalıdır. Bəlkə də mənim hekayəmi nəzərdə tutaraq bunları söyləyirdi.

İnstitutu 1977-ci ildə bitirdim. Qısa müddət Yasamaldakı “Azon” zavodunda mühəndis-konstruktor işlədim, mikrosxemlərin topologiyası ilə məşğul oldum. Sonra yol uzaq olduğu üçün evimizə yaxın hərbi zavodlardan birinə keçdim. İstehsalat ustası vəzifəsində çalışdım. Maaşım çox yaxşı idi, yüz yetmiş manata yaxın məvacib alırdım. Yazmağı əldən buraxmırdım. Hekayələrim adda-budda mətbuat səhifələrində işıq üzü görürdü.

Bir dəfə Sirius Təbrizli təklif elədi ki, imkan var ikən, gəl, səni Yazıçılar İttifaqının xətti ilə M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunun ikiillik kurslarına göndərim. Soruşdum ki, bəyəm, ədəbiyyat institutunu qurtaranların hamısı yazıçı olur? Gülərək mənimlə razılaşdı. “Onda, gəl, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində, yanımda işlə! – dedi. – Yazıçı ədəbi mühitin içində olmalıdı”. Mən bu təklifi də qəbul eləmədim. Ədəbi işçinin doxsan manatlıq maaşı cəlbədic deyildi.

Sirius Təbrizli cod adam idi, redaksiya əməkdaşları ilə yola getmirdi. Baş redaktor N.Həsənzadə ilə də arası soyuq idi. Oradan-buradan xəbər tuturdum ki, hər qəzet nömrəsinin müzakirəsi qalmaqalla bitir. Bir gün qarşıdurma, az qala, faciə ilə tamamlanacaqmış. Nəriman Həsənzadəni kürsüqarışıq pəncərədən atmaqla hədələyən Sirius Təbrizli redaksiyadan uzaqlaşdırıldı.

Sirius Təbrizli “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetindən gedəndən sonra onun yerinə Vidadi Məmmədov gəldi. O da çox yaşamadı, cavan yaşında avtomobil qəzasında rəhmətə getdi. Mərhum istedadlı, şən, zarafatçı bir insan idi. Qəzetdə çıxan əvvəlki hekayələrimlə tanış olduğundan yeni yazılarıma elə yanımdaca göz gəzdirir, heç

bir irad bildirmədən: “Gələn nömrələrdə gedəcək”, – deyirdi. “Taxta Qapı ilə Dəmir Qapının macərası” adlı hekayəmi oxuyanda isə kədərləndi: “Sənin yumorunda acı çoxdu, başdan-başa faciədir. Elə bil istiot yemişən”, – bildirdi, amma yazını dərc elədi. Redaksiya əməkdaşlarının hamısı ilə zarafat edirdi. Onun sözündən heç kim incimirdi. Əksinə, hər zarafatı qəhqəhə ilə qarşılanırdı.

Bir dəfə belə bir hadisənin şahidi oldum. Qəzetin redaksiyası “Azərbaycan” nəşriyyatının 9-cu mərtəbəsində idi. Əməkdaşlar liftin qarşısındakı meydançaya yığışmışdı. Kimisə gözləyirdilər. Mən onlarla salamlayıb kənarda dayandım. Liftin qapısı açıldı, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin baş redaktor müavini, şair Abbas Abdulla çıxdı. Hamı səs-səsə verib onu təbrik elədi. Məlum oldu ki, şairin üç qızdan sonra oğlu dünyaya gəlib. O, təşəkkür eləyib əməkdaşlardan aralananda Vidadi Məmmədov dedi: “Abbas, belə məlum olur ki, sən oğlan əkməyin yerini tapmısan. Daha o yeri əldən buraxma, axıra qədər döyəclə!” Şirin bir gülüşmə mərtəbəni başına götürdü. Abbas Abdullanın eynəyinin şüşələri parıldadı, qı-mışdı, başını bulaya-bulaya kabinetinə tərəf getdi.

-14-

Seyfəddin Dağlı işdən çıxarılandan sonra “Kirpi” jurnalının bir neçə nömrəsi Rüşad Əhmədşadının baş redaktorluğu ilə nəşr olundu. O isə mənim sevdiyim satirik şairlərdən biri idi. “Kirpi” jurnalının devizinə çevrilmiş misraları dillərdə dolaşırdı:

Oğru, qurumsaq, dələduz, saxtakar,
Küncdə-bucaqda hələ tutmuş qərar!
Gözləriniz onları görsün deyə,
Məsləhətimdi, yazılın “Kirpiyə”

Belə istedadlı, görkəmli şairin xırdaçılığı təəccüblü idi. Nə-dənsə, məndən xoşu gəlmirdi, hekayələrimi jurnalda dərc eləmir-di. Hətta, özü bəyəndiyi hekayəni də: “Redaksiya heyəti məsləhət bilmədi!” – bəhanəsi ilə mənə qaytarırdı. Amma Salam Qədirzadə “Kirpi”yə təyinat alandan sonra dərginin qapıları üzümə yenidən açıldı.

Salam müəllim yumşaq təbiətli insan idi, əsl ziyalı idi, gənclərlə iltifatla rəftar edirdi. Şöhrət onu dəyişməmişdi.

Həmin illərdə yazığının “Qırx altı bənövşə” adlı povesti əl-dən-ələ gəzirdi, mənim də masaüstü kitabım idi. Povest gənc, gözəl, məsum bir qızın sevgisindən, puç olmuş arzularından danış-şır-dı. Salam Qədirzadə məhəbbətə möhtəşəm bir heykəl ucaltmışdı. Oxucunun ürəyində həmin sevgini ayaqları altına atan kişi-yə qarşı kin-küdurət alovlanırdı.

Yazılarımı görkəmli yazıçıya şəxsən təqdim edirdim. Hekayələ-rimi yanımda oxuyurdu, heç birini qaytarmırdı, jurnalda dərc edir-di. Bir dəfə “Minarənin əri” hekayəsini aparmışdım redaksiyaya. Yazı belə qurtarırdı: “Minarənin əri trombon çala-çala balalarını böyütdü, çala-çala arvadına şuba aldı, çala-çala ona brilyant dəst aldı, çala-çala yaşadı, çala-çala da dünyadan köçdü!”

Oxudu, sonluğuna çatanda qımışdı, iradını bildirdi: “Hekayə yaxşıdır, amma “çala-çala” deyimini azaltsan yaxşıdır, qulağı cır-maq-layır”. Yazı mənim tərəfimdən təshih olunandan sonra jurnalda dərc edildi.

Təcrübəli yazıçılarla təmasdan çox şey öyrənirdim. Onların məsləhətlərini sonrakı yazılarımda nəzərə alırdım.

-15-

Şamil Xurşudun (Fərzəliyev) baş redaktorluğu dövründə də “Kirpi” jurnalında bir neçə hekayəm işıq üzü gördü. O, əvvəllər “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin baş redaktoru olmuşdu. Şamil

müəllim alicənab adam idi, yazılarıma öteri göz gəzdirər, amma bir söz deməzdi. “Axtarış” adlı hekayəm redaksiyada fikir ayrılığına səbəb olmuşdu. Yazı getməyinə jurnalda getdi, amma növbəti yazı ilə Şamil müəllimin yanına gələndə, nəsihətsayağı dedi: “Senzor yazıcının öz içində oturmalıdır. Yazıçı onunla məsləhətləşməlidir”. Belə məlum olurdu ki, “Axtarış” hekayəsinə görə baş redaktorun başı ağrıyıb.

-16-

1983-cü ildən etibarən “Azərbaycan” jurnalında çap olunmağa başladım. Bundan qabaq bir neçə dəfə cəhd eləmişdim, amma yazılarım bəyənilməmişdi. Dərginin baş redaktoru görkəmli nasir Əkrəm Əylisli idi. Mən onu Azərbaycan ədəbiyyatına təzə abu-hava gətirmiş yazıçılardan biri sayıram. Uşaqılıqda oxuduğum “Mənim nəğməkar bibim” povestindən aldığım təəssürat hələ də yaddaşımdadır. Nə qədər gənc idim Ə.Əylislinin nəqletmə manerası məni valeh edirdi. Bir az qabağa qaçmasam olmaz. İllər keçdi, Ə.Əylisli sonrakı əsərlərini də, qələmə aldığı mövzudan asılı olmayaraq, cavanlıqda ona uğur gətirən üslubda yazmağı davam etdirdi. Halbuki, ustad yazıçı həmişə yenilik axtarışında olmalıdır, hər əsəri irəli atılmış bir addım, kəşf olmalıdır. “Daş yuxular” romanından məlum oldu ki, Ə.Əylisli bir ustad yazıçı kimi qabağa yox, geri gedir, iki yüz illik erməni-azərbaycanlı qarşıdurmasına gündəlik hadisələrin fonunda baxır. İşə bax da! Qanıçən, arxalı bir toplum sayılan ermənilər yazıq, pasibansız Azərbaycan xalqının evini yağmalayır, əhli-əyalını zorlayır, yer-yurdundan didərgin salır, “böyük” yazıçı da müqavimət göstərməyə çalışan, mümkün vasitələrlə özünü müdafiə edən əzilmiş toplumdan, Azərbaycan xalqından humanizm tələb edir. Məntiqsizlik göz qabağındadır...

1982-ci ildə tanınmış yazıçı Məmməd Oruc redaksiyada təzə işə başlamışdı. Ona bir neçə yazımı təqdim elədim. Beləcə, “Borc” hekayəm onun təqdimatı ilə jurnalın səhifələrində 1983-cü ildə işıq üzü gördü.

Məmməd Oruc la dostluğumuz belə başladı, indiyə qədər davam eləyir. Beyləqanda boya-başa çatıb, kənddə əxz elədiyi özünəməxsusluğunu hələ də saxlayır, şəhər onu azca yontalasa da, tamam dəyişdirə bilməyib. Hiylədən kənar bir sadələvhlüklə yalnız bəyən-diy əsərləri müdafiə edir.

Səksəninci illərdə bir neçə hekayəm “Azərbaycan” jurnalının səhifələrində göründü. Jurnalda gedən yazılarıma Məmməd Orucun bəzi əlavələri olurdu. “Borc” hekayəsinə ərklə belə düzəliş elə-mişdi:

“...Qulamhüseyn aşbazın gətirdiyi bozbaş kasasını alıb özü Ələddinin qabağına qoydu, qaşığı əlinə dürtdü:

– Ye! – deyə əmr etdi.

Ələddin üzə durdu:

– Yemirəm!

Qulamhüseyn ona gözünü ağartdı:

– Yeyəcəksən! – dedi və masa arxasından durmaq istəyən Ələddinin çiyindən basdı...”

Əlbəttə, kor kordu, gör gördü, bir neçə cümlənin əlavə edilməsi ilə hadisənin dinamikasının, sürətinin artdığını görürük. Bunu gələcək yazılarımda nəzərə aldım. Deyim ki, Məmməd Oruc o biri redaktorlarıma oxşamırdı. Yazılarıma müdaxilə eləməyi sevirdi. Çox vaxt müdaxilələri yazıya müsbət təsir edirdi. Əlbəttə, onun düzəlişlərinin hamısını qəbul eləmirdim, ürəyimə yatanını saxlayırdım, qalanlarını atırdım.

Mənim uğurlarıma məndən çox sevinirdi. Bir dəfə baş redaktorun müavini şair İsa İsmayılzadə yazılarımı qaytaranda çox kədər-ləndi. Həmin alleqorik hekayələri birnəfəsə yazmışdım, bəyənilmə-

li əsərlər idi. Məmməd Orucun məsləhəti ilə baş redaktor müavininin yanına girdim. İsa İsmayılzadəni gözəl şair kimi tanıyırdım. “Bu dünyaya bir də qayıtmağım var” şeirini sevməmək olardımı? Görkəmli şairlə söhbətimiz tutmadı. Qərribə olsa da, baş redaktorun müavinini məni millətçilikdə günahlandırırdı: “Sarı Bülbüllə Bala Filin nağılında”, güman ki, rusların bostanına daş atırsan”.

Dedim ki, “İsa müəllim, insafınız olsun, sarı bülbül haqqında mahnı Azərbaycanda min illərdi oxunur. Bunun rusa nə aidiyyəti ola bilər?”

Yanımdan əliboş çıxdım. Gördüm ki, İsa İsmayılzadə vəzifəsi üçün əsən adamlardandı. Belələrini isə inandırmaq çətindi.

-17-

Çalışdığım hərbi zavod nəhəng idi, yeddi min adam işləyirdi. Öz konstruktor bürosu, filialları, yardımçı təsərrüfat sahələri, poliklinikası, xəstəxanası, yataqxana kompleksi vardı. 1982-ci ildə zavodumuz öz mətbu orqanını yaratdı. Azərbaycanda “Üfüq”, rus dilində “Horizont” qəzetləri çap olunmağa başladı. Hər iki qəzetlə əməkdaşlıq edirdim. Hekayələrimi rus dilinə Boris Kutukov tərcümə edirdi. O da zavodda konstruktor işləyirdi, həvəskar şair idi. Boris Kutukov qısa müddətdə iyirmidən çox hekayəmi çevirdi. Onun tərcüməsində “Qoy, dolansınlar” (“Pust jivut”) hekayəsi 1986-cı ildə “Literaturniy Azerbayjan” jurnalında da dərc olundu.

Bir az da qabağa qaçıram.

...1987-ci ildə B.Kutukovun tərcümələrini Moskvanın “Molodaya qvardiya” nəşriyyatına apardım. Redaktor Qalina Roy yazılarımı bəyəndi. Tərəfindən yeddi kiçik hekayəm seçildi, SSRİ-də yaşayan gənc yazıçıların əsərləri dərc olunan illik “İstoki” almanaxının növbəti sayına daxil edildi. 1988-ci ildə erməni-azərbaycanlı konfliktə başlamışdı. Həmin ilin ortalarında Q.Roya Bakıdan

zəng elədim, almanaxın nəşri ilə maraqlandım. O, bəd xəbər verdi. Məlum oldu ki, “Molodaya qvardiya” nəşriyyatında dərin kök salmış ermənilər mənim yazılarımla “İstoki” almanaxından çıxardıblar. Vəssalam.

-18-

1984-cü ildə “Yazıçı” nəşriyyatı gənc yazıçıların əsərlərindən ibarət “Yeni səslər” adlı antologiyayı çap etdi. Həmin kitabda mənim dövrü mətbuatda dərc olunmuş dörd kiçik hekayəm də verilmişdi. Antologiyanın tərtibatçısı İsa Hübətov, nədənsə, mənə az yer ayırmışdı. Seçdiyi üç-dörd qrankalıq yazılar özü-özlüyündə pis yazılar deyildi, amma yaradıcılığımı tam əhatə eləməirdi. Hər halda antologiyaya salınmağım uğurlarımla təsdiqi idi.

İndi yaxın keçmişə nəzər salanda görürəm ki, mənimlə yanaşı çap olunan müəlliflərdən ədəbiyyatda tək-tükü qalıb. Yazılarına antologiyada böyük yer ayrılmış gənclərin çoxu zamanın ələyindən keçmədi, izsiz-tozsuz yoxa çıxdı. Həyatın üzə ağırdır, istedad tələb olunan yerdə domkrat kömək eləmir.

Heç bir il keçmədi ki, daha bir uğura imza atdım: 1985-ci ildə “Yazıçı” nəşriyyatında “Yaxşı oğlanın dayısı” adlı ilk hekayələr kitabım İsa Hübətovun redaktorluğu ilə çapdan çıxdı. Sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Dörd çap vərəqi həcmində çıxan kitabım beş min tirajla çap edilmişdi. Min beş yüz manat məbləğində müəllif qonorarı aldım. Hazırda 21 kitabın müəllifiyəm. “Yaxşı oğlanın dayısı” toplusundan başqa nə beş min tirajla çıxan, nə də yaradıcılıq məhsullarıma görə qonorar ödənilən ikinci kitabım olub...

İlk kitabımın möcüzələri qurtarmırdı. Zavod direktoru məni şöbə müdirinin müavini vəzifəsinə təyin elədi. Partkomumuz məni söhbətə çağırırdı. Bir neçə gün keçmədi ki, rayon partiya komitəsinə dəvət olundum, ehtiyaclarımla maraqlandılar, sonra sənədlərimi hazırlamağı tapşırıdılar. Ayın axırında partiya üzvlüyünə keçirtildilər.

İndi haqq dünyasında olan Aleksandr Xanbutov adında bir tələbəlik dostum vardı. İndi olmasın, tez-tez görüşürdük. Göyçayda, Qaraməryəm kəndində yaşayırdı. O, mühəndisliyin daşını atıb rəyonda radio-televizor təmiri ilə məşğul idi. Kitabım əlinə düşən kimi Bakıya gəldi, məni kababxanaya apardı, qonaqlıq verdi. Səvincini belə ifadə elədi.

Böyük əmim Lerikdə yaşayırdı. Atamla arası soyuq olsa da, xəbər göndərmişdi ki, kitabını oxudum, adımızı ucaltmış, qardaşoğlu, şad oldum.

Ay gidi sovet hökuməti, yerin görünür!

-19-

Mən dədə-baba qaydasında yazmışam, uzun müddət kağız-qələmdən istifadə etməmişəm. Dama-dama dəftər vərəqindən xoşum gəlirdi. Mənə elə gəlirdi ki, kağız-qələm yazıçı beynində peyda olan fikirləri ifadə edən ən sürətli vasitədir, amma naqis tərəfləri də vardı. Uşaqlıqdan xəttim pis idi, qara-qura yazırdım. Məktəbdə, elə evdə də eşitdiyim tənəldən bezikib yeddinci sinifdə qarşıma məqsəd qoydum. Bir neçə aya hüsnxətin bütün qaydalarına əməl etməklə xəttimi cilaladım, danlaqlardan canımı qurtardım. Amma uşaqlıq vərdişim məndən əl çəkmədi. Yazı əsnasında təxəyyülüm pərvazlananda, nəzarəti itirirdim, başlayırdım yenə yeddinci sinifə qədər alışıdığım xətlə yazmağa. Üstündən bir-iki gün keçəndən sonra yazdığımı heç özüm də oxuya bilmirdim. İşimi yüngülləşdirmək üçün texniki vasitələrə əl atmalı oldum. Bir sözlə, insan zamanə ilə ayaqlaşmağa məcburdur. Əvvəl mexaniki, daha sonra elektrik çap makinası aldım. Bununla kifayətlənmədim. İki mininci ildən başlayaraq kompüter işlədirəm, amma təxəyyül pərvazlananda, yenə dədə-baba qaydasına qayıdıram, dəftər-qələmə pənah aparıram.

Cavanlar məndən yaxşı bilərlər, deməyim artıqdır. Yazıçı texniki vasitələrin ən müasirindən istifadə etməyi bacarmalıdır.

-20-

“Yaxşı oğlanın dayısı” kitabım çapdan çıxandan sonra gözlənilmədən məni Azərbaycan Televiziyasına dəvət elədilər. “Debüt” verilişində məndən başqa daha bir neçə gənc yazıçının yaradıcılığına yer ayrılmışdı. Qısa müsahibədən sonra gənc aktyor İlham Əsgərov (gələcəyin Xalq artisti) “Məktub” adlı hekayəmi oxudu. Bu faktın özü göstərirdi ki, ədəbiyyata dövlət necə böyük diqqət ayırır, gənc yazıçıların yaradıcılığını necə məsuliyyətlə himayə edir. Bu gün bu diqqət və himayə ovaxtkı səviyyədə deyil. 21 kitabın müəllifi kimi bunu əminliklə deyə bilərəm.

-21-

Yüzdən çox hekayə yazmışam. Hekayələrimin əksəriyyəti satira və yumor yönümlüdü. Bu sahədə ustadlarım çoxdur. Onları xoş sözlə xatırlamağı özümə borc bilirəm.

Mənim üçün dahi sənətkarımız M.F.Axundovun pyesləri bir tərəfədir, “Aldanmış kəvakib” povesti bir tərəfə. Üstünlüyü klassikin bədii nəsrinə verirəm. Gəncliyimdə “Aldanmış kəvakib” povestini oxuyanda Yusif Sərracın taxta çıxmağına nə qədər sevindimsə, onun taxtdan düşməyindən o qədər kövrəldim. Kommunizm ideyaları başımı xarab eləmişdi. Fikirləşirdim ki, kasıbın padşah olmağı xalqa xoşbəxtlik gətirəcək. Ağlıma gəlmirdi ki, ölkəni idarə etmək siyasət və dövlətçilik sənətdir, hər yoldan ötən Sərracın işi deyil. Yazıq Yusif Sərrac nə görmüşdü ki! Göndən-dəridən başqa başı nədən çıxırdı ki! Heç nədən! Şahlar hakimiyyəti

əldə saxlamaq üçün göydə səyyarələri də aldadır, insanların alın yazısını dəyişir, minlərlə adamı qırır, zindanlara atır, təbəələrinin mal-mülkünü yağmalayır, sərvətini mənimsəyir. Yusif Sərrac isə bunu heç bacarmadı...

M.F.Axundov dahi idi, yüz il qabağı görürdü. Doxsanıncı illərin əvvəllərində xalq tərəfindən seçilmiş prezident Əbülfəz Elçibəy Yusif Sərracın taleyini yaşadı...

Dahi yazığımız C.Məmmədquluzadənin bədii nəsrinə nə qədər acı olsa da, bəzi dilişirin müəlliflərin əsərlərindən daha şəfalıdır. “Danabaş kəndinin əhvalatları” povestini (mən roman hesab edirəm) oxumağa başlayanda insanın qəlbi yerlə-yeksan olsa da, oxucu özündə güc tapıb mütaliəni tamamlamalıdır. Təsvir olunanlar bətinəndən çıxdığımız keçmişimizdir, hələ də çirkabını üstümüzdən ata bilməmişik. Çox ağır əsərdir.

Mirzə Cəlilin “Poçt qutusu” hekayəsini gülə-gülə oxumağa başlayanda onun kədərli sonluqla bitəcəyini gözləmirsən. Təəccüblüdür. Yazıçı bizi əvvəl güldürür, sonra gülə-gülə ağladır. Tənqidçilərdən biri deyir ki, biz (Azərbaycan yazıçıları) hamımız Mirzə Cəlilin “Poçt qutusu”ndan çıxmışıq. Düzdür, bu, elə də təzə fikir deyil, V. Belinskiyə “Biz (rus yazıçıları) hamımız N.Qoqolun “Şinel”indən çıxmışıq...” deyiminə oxşadılıb, amma sərrast oxşatmadır.

Elə digər klassik ədibimiz, hekayə ustamız Ə.B.Haqverdiyevi götürək: onun yaradıcılığına bir nümunə kimi baxmaq olar. Böyük ədibin yazı üslubu adamı valeh edir, sanki yazmır, xalça toxuyur. Vurduğu ilmlər sıx, rəngarəngdir, yaratdığı surətlər dolğun, koloritlidir. “Mənim marallarım” silsiləsindən olan, eyniadlı kitabında toplanan hekayələri təbəssümsüz oxumaq olmur. Gənc yazıçı əlinə qələm alanda Ə.B.Haqverdiyevin yaradıcılığına diqqətlə nəzər salsa, çox şey əldə edəcək, hətta, şirin dillə, ürəyəyatımlı üsulla yazmağı da öyrənəcək.

Digər böyük ədibimiz Y.V.Çəmənzəminlinin hekayələrini isə gözyaşı tökmədən oxumaq olmur. Kasıblığın, nadanlığın, savaqsızlığın caynağında çapalayan Azərbaycan insanı necə yazıq və bədbəxt gündədir! “Çəpər davası” hekayəsinə nəzər salaq. Yazıçının bir-iki səhifədə nəql etdiyi hadisə keçmişdə qalmayıb, yüz il keçsə də, indi – günümüzün hər addımında baş verir. İnsanların geyimi, görünüşü dəyişsə də, qafaları, dünyagörüşü hələ də dəyişməyib. Adam özü-özündən xoflanır. Bu faciələr millətin alın yazısıdır, yoxsa nə?!

30-cu illərin siyasi repressiya qurbanlarından biri – yazıçı Bö-yükağa Talıblını yaddan çıxarmaq olmaz. Onun “Erkək Tükəzban” povesti əsl söz sənəti abidəsidir. Yazıçının özünəməxsus unikal yazı manerası var.

Modern hekayəçiliyin əlifbasını amerikalı görkəmli nasir O. Henrinin “Qatillər” novellasını saymaq olar. Yazıçılıq eşqinə düşən hər bir gənc bu əsəri oxumalıdır. Ölçü-biçim, gərgin səhnə, faciə öncəsi səslənən yumor, qırıq-qırıq yığılmış süjet xətti yazıçının sənətkarlığından xəbər verir. Sanki inşaat ustası özünə əziyyət vermir, elə əlinin altında olan daş-kəsəkdən, torpaqdan, çınqıldan, hər cür lazımsız materialdan sənət əsəri yaradır. Paradoksdur!

Kolumbiyalı yazıçı Q.Q.Markesin “Dünyanın ən gözəl ölüsü” hekayəsindən danışmasaq, olmaz. Kəşflərlə dolu bir əsərdir. Nəqlətmə də, hadisə də, hadisə ətrafında gəzişmələr də, sonluq da tapıntıdır. Müəllifin təfəkkürünün hüdudsuzluğu, istedadının parlaqlığı hekayənin hər sətrində özünü büruzə verir. Əsəri oxuyan gənc yazıçı ruhlanır, qarşısında lacivərd üfüqlər açılır, gözlənilməz ədəbi qələbələrə doğru addımlamaq istəyir.

Rus yazıçısı N.Qoqolu uşaqlıqda oxumuşam. Əvvəl onun hekayələrini rus dilində mütaliə elədim, heç nə başa düşmədim, mənə zövq vermədi, məlum oldu ki, rus dilini çox zəif bilirəm. Yazıçının müxtəlif əsərlərinin Azərbaycan dilinə olan tərcümələrindən isə

estetik zövq aldım. Tərcüməçilərdən B.Musayev və Y.Əzimzadəni xüsusi qeyd etmək istəyirəm. N.Qoqolun nəsrində olan şeiriyyətinə valeh oldum. Onun “Taras Bulba” tarixi romanı təkrarsız yazı mənasına görə fərqlənir. Düşünürəm ki, başqa qələm adamı istəsə də, ona oxşarını yarada bilməz.

Rus yazıçıları A.Çexovun, M.Zoşşenkonun, M.Koltsovun və başqalarının hekayələrini oxumadan bədii nəsr yaradıcılığında kamiləşmək mümkün deyil.

Bu yerdə böyük rus şairi A.S.Puşkinin məhsuldar yaradıcılıq yolunu yaddan çıxarmaq olmaz. O, həm də böyük hekayə ustası kimi yadımda qalıb. “Belkinin hekayələri”, “Kapitan qızı” və “Dubrovski” romanları dahi rus şairinin nasirlik istedadının təsdiqidir.

Başqa bir böyük rus – sovet ədibi M.Qorkinin “İzergil qarısı” və “Dankonun ürəyi” hekayələrini oxuyanda dərinlən nəfəs almağa qorxursan. Bu əsərlər ardıcıl kəşflər mənbəyidir, böyük fantaziya-ların məhsuludur.

Tanınmış sovet – rus nasiri V.Şukşinin hekayələrinə də nəzər salmaq məsləhətdir.

Amerika klassiki M.Tvenin yumor dolu hekayələri və “Tom Soyerin macəraları” romanı mənə çox təsir etdiyini deməliyəm. Hətta, yazıçını təqlidən bir neçə hekayə də yazmışam, amma uğursuzluğa düşər olduğumu da gizlətməyəcəyəm. Ağır ingilis yumoru düşüncəmizə, dilimizə yaddır, ha əlləşsən də, doğmalaşmır ki, doğmalaşmır.

C.Londonun insanları həyatla mübarizəyə səsləyən hekayələrini oxumadan ruhən zənginləşmək mümkün deyil. “Həyat eşqi” hekayəsinin qəhrəmanı ilə çətinliklərdən keçirik, onu xilas edən gəmini üfüqdə görəndə sevinirik.

Belə deyirlər ki, E.Heminqueyin yaradıcılığı yazıçılıq sənətinin standartıdır: bu işdə ən yaxşı dərs vəsaitidir. Onun “Qoca və dəniz” böyük hekayəsini (sovet ədəbiyyatşünaslığının təbircə yazsam,

povestini) uşaqlıqda oxuyanda bir zövq almadım. Düşündüm ki, sadə, primitiv bir dildə yazılmış əsərdir. Balıqçıların həyat tərzinin, peşəsinin, qocanın mübarizəsinin təsvirindən məyus oldum. Fikirləşdim, böyük Amerika yazıçısına bir bax! Yalnız əlim qələmə yatandan sonra, nə qədər səhv elədiyimi anladım. Gördüm ki, sadə yazmaq çox çətindir, yazıçıdan böyük ustalıq tələb edir.

Bu yerdə monumental romanlar müəllifi M.Şoloxovun “İnsanın taleyi” irihəcmli hekayəsi yada düşür. Müəllifin sadə dildə, zahiri laqeydliklə, pafossuz nəql etdiyi hadisə oxucunun qəlbini qanadır. Bax, məhz budur sənətkarlıq.

Gürcü yazıçısı N.Dumbadzenin yaradıcılığı da gənc yazıçılar üçün maraqlı mənbə ola bilər. Onun “Mən, nənəm, İliko və İllarion” povestində gur işıq, sadəlövh səadət, qayğısız həyat var. N. Dumbadzenin əsərlərini oxuyanda özünü başqa aləmdə, tanış olmayan bir planetdə hiss edirsən. Düşməncilikdən, kin-küdurətdən uzaq, bir-birinin qədrini bilən, dost və ailəyə sədaqətli, axırıncı tikəsini bir-biri ilə bölən insanların varlığı Azərbaycan oxucusunun həsədinə səbəb olur. Dərhal “Biz niyə belə deyilik?” – sualı qəlbimizdən keçir.

N.Ostrovskinin “Polad necə bərkidi” romanını bəlkə on dəfə oxumuşam. Əsərin qəhrəmanı Korçaqinin qəhrəmanlığı qəlbimdə silinməz izlər buraxıb.

Gənc oxucu sual edə bilər ki, O.Balzakin “Qorio ata”sı, V. Hüqonun “Səfillər”i, E.Voyniçin “Ovod”u, B.Polevoyun “Əsl insan haqqında povest”i, A.Fadeyevin “Gənc Qvardiya”, Ç.Aytmatovun ilk povestləri və başqa görkəmli nasirlərin – onların imzalarını sadalamaqla qurtarmaz – kitablarını oxumadan yazıçı kimi püxtələşmək mümkündürmü?! Belə cavab verərdim ki, ritorik sualdır, əlbəttə, kamil qələm sahibi kimi yetişməz, heç cəhd etməyinə belə dəyməz...

Azərbaycanın məhsuldar sovet ədəbiyyatı nümunələrini də kənara qoymaq olmaz. Burada da təqlid edilməli nümunələr tapmaq olar. Mehdi Hüseynin “Yeraltı çaylar dənizə axır” romanı, Əli Vəliyevin “Samovar tüstülənir” povesti, M.S.Ordubadinin, M.İbrahimovun, Mir Cəlalın romanları, İ.Şıxlının “Dəli Kür” romanı, İ.Hüseynovun bütün yaradıcılığı, B.Bayramovun “Bəlalı sevgim” və “Xəzinə” romanları ortaya çıxarılmalı əsərlərdir. Həsən Seyidbəylinin “Cəbhədən cəbhəyə”, “Uzaq sahillərdə” romanlarını və başqa əsərlərini qeyd etməsək, insafsızlıq olar. 60-cı illər nəsrinə isə tamamilə başqa bir yazının predmetidir.

M.Süleymanlı isə “Dəyirman” və “Şeytan” əsərləri ilə yadda qaldı. Dostum Məmməd Oruc yəqin ki, “Oyun havası” və “Qısa qapanma” əsərləri ilə tanınacaq. Əlbəttə, ədəbi tənqid tərəfindən bu romanların qiyməti verilməlidir.

-22-

Yuxarıda söylədiklərimdən imtina etmədən deyə bilərəm ki, anlama bilmədiyim fenomenlər də var. Onlar barəsində ayrıca danışmaq istərdim.

Bir dəfə yüksək vəzifəli bir məmurun qəbulunda idim. Tək deyildim, otaqda məndən başqa da bir nəfər vardı. Adı Səttar idi. Elə mənimlə yaşıd olardı. Bizdən qabaq qəbula girən çıxmaq bilmirdi. Bekarçılıq idi. Eyni dərddə olduğumuzdan oradan-buradan söhbət edirdik. Danışığından dağlı olduğunu anladım. Məlum oldu ki, dahi sənətkarımız C.Cabbarlının qardaşı nəvəsidir. Onun heyranlıqla dediyi heç yadımdan çıxmır. “Bizim nəslimiz yetmiş ildə, 35 yaşında rəhmətə gedən bir cavanın çörəyini yeyir. Bu çörək qurtarmaq bilmir ki bilmir!”

Tərcümeyi-halında deyildiyi kimi, 1899-cu ildə anadan olmuş Cəfər Cabbarlı “Vəfalı Səriyyə” adlı pyesini 1915-ci ilin dekabrında, on beş yaşında tamamlayıb. Yəqin ki, əsər bir günün içində

yazılmayıb. Güman ki, pyesi gənc Cəfər 14 yaşında başlayıb və 15 yaşında tamamlayıb. Sonrakı dram əsərlərinin tarixçəsinə, mövzusuna müraciət etmədən yuxarıdakı faktı araşdırmaq. Dram əsərinin qəhrəmanı Səriyyə adında bir qızdı. O, ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparır. Bir sözlə, gənc dramaturq mükəmməl bir bədii əsər yaradıb.

Bu necə olur, axı?

Bəlkə unikal təhsil alıb?

Yox, C.Cabbarlı iki-üç il molla məktəbində oxuyub. Sonra iki-üç il də rus-müsəlman məktəbində təhsil alıb. Onun mütaliə elədiyi kitabları təxmin etmək olar. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dilində çap edilmiş kitabları barmaqla saymaq olardı. Dediym odur ki, dahi sənətkarın mütaliəsi o qədər böyük olmayıb. Bəli, rus dilində kitab çox idi, amma 13-15 yaşlı yeniyetmə, güman ki, rus dilini zəif bilirdi.

Bəlkə ünsiyyətdə olduğu adamlar savadlı insanlar idi?

Xeyr, yeniyetmə kasıb ailədən idi. Qohum-qonşuları da elə yoxsul, savadsız idilər, çörək pulunu zorla qazanırdılar, gecəqondular-da yaşayırdılar.

Bəs, 14 yaşlı cavan mükəmməl bir dram əsərini necə yaza bildi? Suallar çoxdu.

Qeyd: Dahi dramaturq C.Cabbarlının 2500 qram çəkisi olan beyni Sankt-Peterburq muzeyində saxlanılır.

Bəlkə yeganə cavab bundadır?

-23-

Ümumiyyətlə, mövzunu necə işlədiyimi misallarla sizə çatdırmağa çalışacağam.

Mövzu: “Bir kişi tanıdığı bir dəlləkdən akkumulyatorlu elektrik saç qırخان maşını alır. Evə aparır. Yoxlayanda görür ki, akkumulyator yüklənmir. Geri aparır, amma dəllək yoxlayır, deyir ki, işlə-

yir, yəqin sənin elektrik yuvacığında boşluq var. Kişi qayıdır, bir daha yoxlayır. Saç qırخان maşın yenə işləmir. Dəlləkdən bərk inciyir. Elə bilir o, maşının puluna tamahsıyıb, ona zay məhsul satıb. Hər ehtimala qarşı maşını ustaya aparır. Usta baxıb deyir ki, maşın işləyir. Ondan soruşur, necə qoşursan? Kişi göstərir. Usta deyir, tərsinə qoş. Kişi tərsinə qoşur, maşın işləyir. Kişi səhvini anlayır”.

Mən bu mövzuda belə bir hekayə yazdım “Saç qırخان maşın”

Asiman kişi təqaüdə çıxandan sonra bir daha işlədiyi idarəyə ayaq basmadı, amma evdə də oturmurdu. O, dəniz kənarındakı bağına köçmək, qalan ömrünü təbiətin qoynunda keçirmək fikrində idi. Səhər çıxır, bir də axşam qayıdırdı. Bağ evinin təmiri uzanırdı. Yol uzaq idi, gedib-gəlmək vaxt aparırdı, amma Asiman kişi istəyindən hələm-hələm əl çəkən deyildi. Qırx beş il idi ki, mənzil kommunal idarəsində çilingərlik eləyirdi. Həyatının böyük bir hissəsi binaların çirklı şaxtalarında, kanalizasiya axıdılan zirzəmilərində keçmişdi. Sənətinin ustası olduğundan yaxşı pullar qazanmışdı. Amma gəlirli peşəsi gözündən necə düşmüşdüsə, təqaüdə çıxandan sonra mobil telefonunu belə bağlamışdı ki, narahat eləyən olmasın. Onun qərarına ömür-gün yoldaşı Zərnişan xanım da şərik olmuşdu. Arvad əri ilə həmyaşıd idi, uzun müddət onunla bir yerdə, mənzil kommunal idarəsində mühasib işləmişdi. Ərindən iki il qabaq təqaüdə çıxmışdı. O da şəhərin qeyli-qallı, üfunətli havasına daha dözə bilmirdi. Artıq buna ehtiyac qalmamışdı. Əlhəmdülillah, bir qızları vardı, köçürtmüşdülər, bir oğlanları vardı, evləndirmişdilər. Hər ikisini dəsgahlı ev-eşik sahibi eləmişdilər. Artıq oğul nəvəsi ərsəyə çatmışdı, evləndirmək vaxtı yetişmişdi. Yaxınlarda toyu olacaqdı. Bəylə-gəlin onların “Xruşşovka” adlanan beşmərtəbəli binadakı mənzillərinə köçməli idi. Bu, baba ilə nənənin gənc-lərə toy hədiyyəsi olacaqdı.

Oğlu Zamin məzuniyyətə çıxandan sonra bağın təmiri sürətləndi. Ustaları öz maşınlarında aparıb-gətirir, nəzarət edir, gözdən qoymurdu.

Məzuniyyətinin son günləri idi, artıq təmir tamamlanırdı. O, günorta qocalara baş çəkdi. Üst-başı tozlu olduğundan dəhlizdən irəli keçmədi, əlindəki torbanı güzgünün qabağındakı dolabın üstünə qoydu:

– Hə, ustalar təmiri qurtardılar, günü sabahdan bağa köçə bilərsiz, – dedi. – Sabaha yük taksisi sifariş eləmişəm.

– Deyirəm, köhnə taxta-tuxta qalsa, yaxşıdı. Az-az apararıq, güc düşməz... – Asiman kişi təklif elədi. – Bizə hələlik bir çarpayı da bəs edər...

Zamin boynunu qaşıdı:

– Sabah, yaxud biri gün qız evi mebelləri gətirir. Otaqları boşaltmasaq, gəlinin cehizlərini hara yerləşdirəcəyik, bəs? – Soruşdu, sonra atasını sakitləşdirdi. – Yük taksisi fəhlələrlə gələcək. Sizin mebelləri səliqə ilə sökəcək, özləri də yerində yığacaqlar.

– Bizi başından eləməyə yaman tələsirsən... – Zərəfşan zarafat elədi.

Zamin incidi:

– Bu sizin istəyinizdir. Məndən olsaydı, gəlini öz evimə gətirəcəkdim. O boyda apartamentdə tək qalacağım. Təzə gəlin qaynana ilə bir yerdə yaşamağa razı idi. Nəvən də razı idi. Özünüz onları yoldan çıxartdız. Ev evə sığmaz, dediz, cavanları başdan elədik, – dedi.

Zərəfşan gülümsədi.

Zamin çilingər alətləri yığılmış qutuları, ehtiyat işıq generatorunu, qaz balonunu gözdən keçirib, zarafat elədi:

– Elə bil kimsəsiz adaya köçürsüz... – dedi.

Asiman ona tərs-tərs baxmaqla kifayətləndi. Sonra, yadına düşmüşkən, soruşdu:

– Mağazada saç qırخان maşınını dəyişdirə bildin?

Zamin arxasında tutduğu torbanı atasına uzatdı:

– Getmişdim, amma dəyişmədilər. Yoxladılar, dedilər, sazdı. Yanımda yüklədilər, bir on dəqiqə işlətdilər. Dedilər, elektrik xətinizdə boşluq var.

– Aparaydın Qılmana yoxlatdıraydın. – Asiman kişi dilləndi. – Onun saç qırخان maşınlarından başı çıxır.

Qılman dəllək Asimanın uşaqıq dostu idi. Yaxınlıqda bərbərxana işlədirdi. Asiman qırx il idi hər həftə ona saç qırxdırırdı.

– Aparmışdım. O da yoxladı, dedi, işləyir. – Zamin burnunu çəkdi.

– Yaxşı, sabah verərsən usta Qələndərə. Qoy o da baxsın, bəlkə dərđini tapdı.

Usta Qələndər binalarının zirzəmisində emalatxana açmışdı. Kəm-köhnə elektrik cihazlarının təmiri ilə məşğul idi.

– Bura gələndə düşdüm yanına. Xəttə qoşan kimi dedi, maşın işləyir, əməlli-başlı yüklənir. Hələ zarafat da elədi, dedi ki, usta Asimana mal bəyəndirmək olmur, – deyə Zamin mızıldandı, atasına məsləhət gördü. – Bir də özün yoxla.

Asiman kişi hirsələndi, torbanı Zaminin əlindən alıb açdı. Yastı-ğı xəttə qoşdu, saç qırخان maşınını qoydu yastığın üstünə.

– Görürsən ki, yüklənmir. İşığı yanmır...

Zamin bir söz demədən, cihazı fırladıb təzədən qoydu yastığın üstünə, yüklənmə işığı yandı. Asiman kişi çaşqınlıqla:

– Vay! İşləyir ki! – dedi.

– İndiyə qədər baş-ayaq qoşurmuşsan yəqin, ona görə işləmir-miş... – Zamin qapıya gedəndə tapşırırdı. – Saat səkkizdə yük taksisi qapıda olacaq.

Asiman kişinin matı-qutu qurumuşdu. Heç belə özünü naqolay hiss eləməmişdi.

-24-

Hekayə məndə asan alınsa da, roman haqqında bunu deyə bilmərəm. Bir az vasvasıyam, yazdığım öz xoşuma gəlməsə, ortaya çıxara bilmirəm.

Bəzi yazıçılarla söhbət əsnasında qərribə etiraflar eşidirsən. Biri deyir ki, lazım olsa, altı aya bir roman yazaram. Belə qələm sahiblərinə “qibtə” eləməyə bilmirsən! Belə “yazıçıığazlara” demək istəyirəm ki, Nizami Gəncəvi kimi bir dahi “Leyli və Məcnun” poemasını (mənzum romanını) 5 ilə, Şirvanşah II Axistanın sifarişi ilə başladığı əsəri şair 1188-ci ildə tamamlamışdır. Bir həqiqətdir ki, Şeyx Nizami dünya ədəbiyyatının incilərindən birini yaratmışdır.

Mən bir az ləng işləyirəm. Tapdanmış yolla getməyi bacarmıram. Hər romanımda yeni bir mövzu, yeni bir sonluq, yeni bir yazı üsulu ortaya qoymaq istəyirəm. Özünətləbkərlilik, özünütəsdiq arzusu bəzən məni hazır romanı yenidən işləməyə vadar edir.

-25-

“QIZIL XOTUĞ”

Qısa məlumat.

Bu romanımı 2005-ci ildə tamamlaya bildim. 2007-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında ixtisarla, görkəmli yazıçı Məmməd Orucun redaktəsi və jurnalın baş redaktoru İntiqam Qasımzadənin xeyir-duası ilə dərc olundu. 2007-ci ildə ayrıca kitab halında “İdeal demokratiya” nəşriyyatında işıq üzü gördü. Roman 2023-cü ildə “Seçilmiş əsərlər” seriyasında təkrar çap edildi.

Romanın süjet xəttinin bünövrəsində səksən yaşlı Gilə nənə ilə yüz iyirmi yaşlı Ehsan baba dayanır. Onların oğlanları şəhərə gediblər, özləri dağda tənha qalıblar. Gilə nənə hər gün: “Görən balalarım haçan gələcək? Bəlkə bu ay gəldilər! Bəlkə gələn ay gəldilər!” – fikir-xəyalla yaşayır. Qarının gözləri pis görür, tez-tez həyə-bacada aldanışlarla rastlaşır. Bir gecə tövləyə girəndə doğan uzunqulağın altında iki parıldayan varlıq görən qarının ağılı yerindən oynayır, daha bir aldanış başına gəlir. Elə bilir ki, eşşək iki

qızıl xotuğ balalayıb. Ayırd eləməmiş səhər tezdən nəvəsi Gülzarı çağırır, Bakıda yaşayan oğlanlarına məktub yazdırır ki, hal-qəziyə belədir, yubanmayın, bəs, tez kəndə gəlin, nə qədər ki, dərviş dədəniz qızılları zay eləməyib, ona-buna paylamayıb özünüzü çatdırın. Aldanışın sorağı kəndə, kənddən rayon mərkəzinə, oradan paytaxta, oradan da Fransaya yayılır. Vəssalam!

Ehsan baba Talış mahalındakı uzunömürlü kişilərin ümumiləşdirilmiş surətidir. Konkret prototipi yoxdur. Talış mahalında yaşı yüzü ötmüş kişiler çox olub, yenə də var. Ehsan baba bir az öz ulu babama, bir az 150 il ömür sürmüş Mahmud Eyvazova, bir az 168 il ömür sürmüş Şirəli Müslümova, bir az yüz qırx dörd yaşında vəfat etmiş Məcid Ağayevə oxşayır. Yalnız dərvişliyi ilə, dünya malına etinasızlığıyla fərqlənir.

Romanda yaddan çıxmış, səbəbkarları cəzalandırılmamış bir deportasiya haqqında məlumat vermişəm. Əllinci illərdə sovet hökuməti İranla sərhədləri bərkidəndə yerli əhalini, etnik talışları yerindən-yurdundan didərgin saldı. Günahsız insanların bir hissəsi isti Muğana, bir hissəsi də soyuq Qazaxıstan çöllərinə köçürüldü. Talış mahalının sərhəd kəndləri bu günə qədər boşdur. Mən öz yerlilərimlə uzaq Sibir şəhərlərində rastlaşmışam. Onların talışca danışdığını eşidib yaxınlaşmışam. Onlar Qazaxıstanın Cəmbül vilayətinə sürgün olunanların övladları idi. Azərbaycanca zəif bilirdilər, onlarla talış və rus dillərində danışardım.

Deyilənə görə, hər uzunömürlü ağsaqqalın ətrafında bir neçə hiyləgər, ütük adam fırlanardı. Həzər də belələrindən biridir. O, Ehsan babanı idarə eləməyə çalışır. Amma Həzər kişinin varlanmaq arzuları gözündə qalır, axırda qocanın təmənnasızlığı qarşısında təslim olur.

Gilə elə öz nənəm Nisədir ki, var. O da yüzə yaxın ömür sürmüşdü, bütün nəslə idarə eləmişdi, kimsəni cızığından çıxmağa qoymamışdı.

Cəmo, Cümü və Əbi qardaşlarının həyatı kənddən şəhərə gedən bütün gənclərimizin taleyinə bənzəyir. Biri elmin-kitabın, o biri əyri-üyrülüyün, üçüncü qardaş Əbi isə zəhmətin dalınca qaçır. Bu surətlərin prototipləri ilə şəhər doludur.

Güdə Bağının prototipləri hər rayonda var. Belə çoxbilmişlər həmişə xırda vəzifələrdə olurlar. Onlar anadan əliçantalı doğulurlar, ömürlərinin axırına qədər onu daşıyırlar, həyatları vəzifələrdə keçir. Rayonda, kəndlərdə baş verən bütün dedi-qoduları, çəkişmələri yaddaşında gəzdirirlər. Belələrinə ayağıçarıqlı diplomat deyirlər. Mərkəzdən təyinat alan icra başçıları onlarsız keçinə bilmir.

-26-

“ZOLOTOY OSLYONOK”

(rus dilində)

“Qızıl xotuğ” əsərimi ən uğurlu romanlarımdan hesab edirəm. Əsər 2009-cu ildə, “Zolotoy oslyonok” adı altında, “Literaturniy Azərbaycan” jurnalında mərhum Nadir Ağasiyevin tərcüməsində və jurnalın baş redaktoru Solmaz İbrahimovanın xeyir-duası ilə dərc olundu. “Zolotoy oslyonok” 2012-ci ildə ayrıca kitab halında Bakıda, “Qanun” nəşriyyatında işıq üzü gördü. “Zolotoy oslyonok” romanımın sonrakı taleyi də uğurlu oldu.

Yenə qabağa qaçaçağam.

Kiçik oğlum on il idi ki, ABŞ-da yaşayırdı. Dəfələrlə dəvətnamə göndərsə də, gedə bilmirdim. ABŞ səfirliyi inada düşmüşdü, mənə viza vermirdi ki, vermirdi. Yəqin həmişəlik orada qalacağımdan qorxurdu. Oğlum bahalı vəkil xidmətinə əl atmalı oldu. Nəhayət, “ailələrin qovuşması” proqramı çərçivəsində mənə ABŞ-da işləmək və yaşamaq hüququ verən sənəd (Green card) verdilər.

Təyyarəyə oturub ABŞ-a uçdum. Oğlum ailəsi ilə Nyu-York şəhərinin Bruklin rayonunda yaşayırdı. Bir neçə gün ətrafla tanış oldandan sonra Nyu-York Ədəbiyyat Klubunun ünvanını öyrəndim. Yol aldım ora. Klubun daimi ofisi yox idi. Üzvlər həftədə iki dəfə Bruklinin Mərkəzi Kitabxanasının zallarının birində toplaşırdı. Aralarında köklü amerikalı yox idi, hamısı yaşlı mühacirlər, SSRİ-dən köçənlər idi. Mənim onların məclislərində iştirakıma etiraz eləmədilər. Aralarında bir yerlimiz də vardı. Bu, köhnə bakılı, 85 yaşlı Telman Səfərov idi. Nəsr, poeziya və rəssamlıqla məşğul idi. Tədbirlər rus dilində keçirdi. Klubun prezidenti şair Zinovi Korovin idi. Yazıq dializ xəstəsi idi, amma həyatsevərliyini itirməmişdi. Rus dilində olan “Zolotoy oslyonok” romanımı və hekayələrimi bəyəndi. Nyu-York şəhərindəki “Lulu” nəşriyyatında çap olunmasına kömək elədi. Kitab 2018-ci ildə işıq üzü gördü.

-27-

“KARXANA”

Qısa məlumat.

Bu növbəti romanımı isə 2012-ci ildə tamamladım. 2014-cü ildə “Azərbaycan” jurnalında (ixtisarla), görkəmli yazıçı Məmməd Orucun redaktəsi və jurnalın baş redaktoru İntiqam Qasımzadənin xeyir-duası ilə dərc olundu.

Roman böyük ədəbimiz Manaf Süleymanovun təbirincə deyək, “gördüklərinin, eşitdiklərinin, oxuduqlarının” bədii sintezi, müəlif təfəkkürünün məhsuludur, istifadə olunan “xammala” qətiyyən oxşamır.

“Karxana” Abşeronun yüz illik tarixinə ədəbi ekskursdur. Bir-nəfəsə yazıldığından, elə fikirləşirəm ki, nə əlavə eləsən, yamaq kimi, ixtisar eləsən, kəsik kimi görünəcək. Hər şeydən əvvəl onu

deyim ki, romanın əsas və yardımçı süjet xətti real olayların üstündə qurulub. Həyatda pərakəndə halda baş verənlər müəllifin təxəyyülündən keçirəndən sonra vahid nəsnəyə çevrilib. Sonradan istəsən belə, onları bir-birindən ayıra bilməzsən. Təxəyyül kimyəvi katalizator kimidir, ən ziddiyyətli hadisələri belə bir-biri ilə uyuşdurur...

Ədəbiyyat tarixçiləri yazır ki, dahi rus yazıçısı L.Tolstoy qələmə aldığı məşhur “Anna Karenina” romanını oxuyanda baş qəhrəmanının faciəsinə ağlayırmış. Yaxud A.Puşkin “Boris Qodunov” pyesini bitirəndən sonra yazdığı əsərin mükəmməlliyindən vəcdə gələrək: “Ay da Puşkin, ay da sukin sını!” (sətri tərcüməsi belədir: Ay səni Puşkin, ay səni köpəkoğlu) deyib. Belə misallar çoxdur. Sənətkarlar bununla öz yazdıqlarına səcdə edirlər.

İndi yuxarıda adı çəkilən romanın yaranma mexanizminə nəzər salaq.

“Karxana”nın əsas süjet xəttinin bünövrəsində zatıqırıq nəsildən olan “qanuni oğru” Sanı Abşeronski və tərəfdarlarının, əsl-nəcabətli bir nəsildən olan Məlikəjdər ağa və tərəfdarları arasında gedən uzunmüddətli mübarizə dayanır. Qarşıdurma Şərin ölümü, Xeyrin zəfəri ilə tamamlanır. Romandakı köməkçi süjet xətləri hadisələrin dinamikasını, sürətini artırır, müəllifin canını uzunçuluqdan xilas edir.

Sanı Abşeronski surəti bir neçə oğru prototipindən istifadə olunaraq yaradılıb. Əsəri maraqlı edən də məhz bu ümumiləşdirmələrdir. Başqa cür ola da bilməz, axı! Bir insanın ömründə elə də çox ibrətamiz hadisələr baş vermir ki!

Sanının prototiplərindən biri qanuni oğru Yuri Qorbatı idi. Onun haqqında çox oxumuşdum. Ən əsaslısı Sanka Zver idi. Bu şəxs barəsində də bilgilərim çoxdur.

Təsəvvür edin, 1973-cü ilin avqustunda yaşadığımız məhəlləyə hay düşdü. Məşhur “qanuni oğru”, əslən Zığ kəndindən olan, Sanka Zver ləqəbli Cabir Pəncəli oğlu Qasimov dostu Kəbir tərəfindən qəsəbənin girəcəyində güllələnmişdi. Bu qətl məni həmişə düşündürürdü.

Sanının prototiplərindən biri də qətl üstündə on iki il həbs həyatı yaşamış bağ qonşumuz Böyükağa kişi idi. Səksən yaşı vardı. O da “qanuni oğru” titulu daşıyırdı. Mehriban və şən adamdı, heç deməzdin əli qana batıb. İkinci arvadı Zinaida ilə bağda tək yaşayırdı, yanına gəlib-gedən olmurdu. Dolanışığı yaxşı idi, cibindən xərcliyi qurtarmırdı. Pul əlinə hardan gəlirdi, məlum deyildi, ancaq təxmin etmək olardı. Çox söhbətçil kişi idi. Həbsxanadakı qaydalar, oğru qanunları haqqında ən qiymətli məlumatları ondan almışam.

Məlikəjdər ağanın prototipləri Abşeronda çoxdu. “Karxana” romanının Məlikəjdəri tək deyil, hər kəndin öz Məlikəjdəri olub. Birini şəxsən tanıyırdım. Məhəllədə hamı onun qorxusundan tük salırdı. Qohum-əqrəbalı kişi idi. Oğlanları, nəslinin cavanları onun bir sözü ilə ölümə gədirdilər. II dünya müharibəsinin iştirakçısı idi. 1945-ci ilin axırlarında tərxis olunmuşdu. Vətənə qayıdanda bir rus qızını qoltuğuna vurub özü ilə gətirmişdi. Bir arvadı da azərbaycanlı qızı idi. Onun kiçik oğlanları ilə yaşıd idim, məktəbdə bir sinifdə oxuyurduq. Qardaşlardan birinin saçları sap-sarı idi, o birininki qap-qara. Anadan ayrı olsalar da, çox mehriban idilər. Məktəbə bir gəlir, bir gedir, bir partada otururdular.

Erməni qızı Anuşun prototipi də qonşuluğumuzda yaşayırdı, “ZAQS” deyilən idarədə işləyirdi, azərbaycanlı Sədullanın arvadı idi. Onların birgə nikahdan yeddi uşaqları vardı. Böyük oğulları ZİL şoferi idi, maşını dəli kimi sürürdü. İki dəfə qəza törətmişdi, iki adamın canını almışdı, amma bircə gün də həbsxanada yatmamışdı. Anuş arvad hər dəfə Bakı şəhər milis (indiki polis) idarəsində işləyən erməni müstəntiqlərin köməyi ilə oğlunun canını cəzadan qurtarırdı. Hər ay poçta gədirdi, pul göndərirdi. Sonra məlum oldu ki, pulu ermənilərin “Krunk” təşkilatına köçürürmüş. Onu da deyim ki, Anuşun kiçik oğlu Birinci Qarabağ müharibəsində rayonu-muzun könüllü batalyonlarından birinin tərkibində mərdliklə vuruşurdu. Yoldaşları başına and içirdilər. Bu da bir metamorfozadır.

Alnına “suka” yazılmış suçu Piri (adı dəyişdirilib) da tanıdığım adamlardan idi. Bədbəxt öz həbsxana həyatından heç vaxt danışmazdı. Soruşanda maymaq-maymaq susardı.

Şiri Şiriyevin prototipi I Qarabağ müharibəsində komandirim olmuş polkovnik Arif Salayev idi. Artilleriya üzrə mütəxəssis kimi Azərbaycanda – həm də nizami ordu yaradılanda – birinci yada düşənlərdən idi. Ruslardan təhvil alınan artilleriya briqadasının komandiri oldu. Tez-tez cəbhə bölgəsində olurduq. Bir dəfə Ağdam cəbhəsində artilleriya batareyasını yoxlamağa getmişdik. Maşın xarab oldu, həmin gün geri qayıda bilmədik. Dəmir soba yansa da, bizə ayrılmış qazma soyuq idi, kürək-kürəyə uzanmışdıq ki, qızı-şaq. Ona 1993-cü ildə general-mayor rütbəsi verildi, Müdafiə Nazirliyinin Səfərbərlik İdarəsinin rəisi təyin edildi. Özünə deməsəm də, onun bir sirrini bilirdim. 1988-ci ildə sovet ordu sıralarından tərxis olunandan sonra bir müddət yaxınlığımızdakı südcülük sovxozunun direktoru olmuşdu. İyirmi beş illik hərbi xidmət təcrübəsi hədəre getməmişdi. Sovxozun qadın və kişi fəhlələrini əsgəri sıraya düzüb tarlaya göndərərdi. Hamı polkovnikdən qorxurdu, amma dalınca məsxərə edirdilər.

Məlikəjdərin oğlu Hatəm (ad dəyişdirilib) real şəxsdir, doxsanıncı illərdəki azadlıq hərəkətinin başında dayananlardan idi. Səxavətli kişi idi, atasının yem dükanından götürdüyü pulların bir hissəsini eşqbazlığa, bir hissəsini də cəbhə hərəkətinə sərf edirdi. Sonralar bir müddət “Bakı və kəndlər ictimai birliyində” çalışdı, amma axırı nə oldu, bilmədim.

Mir Qədir ağa əhvalatını romanın ən kövrək, ən uğurlu hissələrindən hesab edirəm. O, sovet hökuməti qurulandan sonra zillət içində yaşamış din xadimlərinin, böyük babalarımızın ümumiləşdirilmiş surətidir. Daha nə deyim! Əlavəyə ehtiyac yoxdu. Bildiklərimin böyük əksəriyyətini romanda vermişəm.

Bolşevik inqilabı Nazıoğlu Qulu kimilərini ucaltdı, onlardan istifadə elədi, sonra da gedər-gəlməzə göndərdi. Ancaq oxuduqlarımın və eşitdiklərimin məhsulu deyil, konkret prototipi var, amma problem yarana bilər deyə, adını çəkmək istəmirəm. Ağrımayan başıma dəsmal bağlamaq mənə qalmayıb ki! Həmin adamın Bakıda böyük bir nəslə yaşayır, adını çəksəm qarğa-quzğun kimi üstümə tökülüşəcəklər. Onda gərək ölünü qoyub, dirini ağlayım.

Səksəninci illərdə əksər böyük sovet şəhərlərini qərənfillə Abşeron torpağı təmin edirdi. Gül Bakı ətrafı kəndlərində qurulmuş saysız-hesabsız istilikxanalarda yetişdirilirdi. Rus şəhərlərindən Azərbaycana pul sel kimi axırdı. Hamı qazanmaq istəyirdi. Hətta, Dördüncü Ordunun rus zabitləri də qərənfil alverinə girişmişdilər. Bunu əminliklə deyə bilərəm. Mən hərbi zavodda işləmişəm. Arada hərbi aerodromlardan istifadə edirdik. Orduya məxsus yük təyyarəsinə qərənfil qutularının yükləndiyini öz gözlərimlə görmüşəm. General İvanov surəti belə yarandı.

Balıqçılığa aid bütün məlumatı Nardaranlı dostum Əbdüləzimdən almışam. Onların bütün nəslə balıqçılıqla məşğul idi. Dəfələrlə onun qonağı olmuşam, yoldaşları ilə söhbət eləmişəm. Romanda yazılanların həqiqiliyinə zəmanət verirəm.

Səkil Qoçunun prototipi yüz ildən çox yaşamış Bığ Qədir idi. Uşaq vaxtı xır üstə başına yığışardıq. O da keçmiş günlərindən, qoçuluğundan danışardı. Böyüyəndən sonra anladığ ki, Bığ Qədinin dediklərinin hamısı həqiqət deyil. Arada gopa basır, əhvalatları özündən toqquşdurur, amma peşəkarlığına söz ola bilməzdi, yaxşı nağılbaz idi.

Qaqauz qızlarının Abşeronə sürgün olunması tarixi həqiqətdir. Mariya real şəxsdir. Rəngləri bəzən tündləşdirsəm də, olanları qələmə almışam, süjet xəttinə bağlamışam.

Bir belə əhvalatdan, bol hadisədən roman yoğurmaq yazıçıdan elə böyük məharət istəmir. Bildiklərini yaddaş ləmələrinə düzürsən. Baş süjet xəttini qurursan, qəhrəmanlarını onun ətrafında yerləşdirirsən, sonra köməkçi süjet xətləri ilə düyün nöqtələrini gücləndirirsən. Yazının skeleti hazır olandan sonra iş asanlaşır. Surətləri ətə-qana gətirmək bir az vaxt aparır. Əsərin bütün əyər-əskiyyini düzəldəndən sonra “xırda” bir əməliyyatı yerinə yetirmək qalır, stasionar, tərpənməz vəziyyətdə olan surətləri, hadisələri canlandırmaq lazım gəlir. Əgər yazıçıya Allah-Taala vergi veribsə, ağzını açıb hovxuran kimi qələmə alınan əhvalatlar hərəkətə gələcək, əsərdəki surətlər dil açacaq, havadakı quşlar oxuyacaq, buludlardan yağış yağacaq, dağ-dərədən çaylar axacaq, göydə Günəş hana-sını toxuyacaq, yerdə güllər açacaq, çəmənlər yaşıllaşacaq... Yox, əgər yazıçıya Allah-Taala istedad verməyibsə, yazdıqları söz yığını kimi qalacaq.

-28-

“THE QUARRY”

(*“Karxana” romanı ingiliscə*)

2020-ci ildə yolum yenə ABŞ düşdü. Dostum Z.Korovinin köməyi ilə, “Karxana” – “The Quarry” romanım ingilis dilində (istedadlı mütərcim Kamran Nəzirinin tərcüməsində) Nyu-York şəhərində, “Lulu” nəşriyyatında çapdan çıxdı, “Amazon” şirkəti tərəfindən yayımlanmağa, İnternet üzərindən satılmağa başlandı. Şirkət bu günə qədər satışdan əldən olunan gəlirin müəyyən hissəsini müəllifin hesabına keçirir. Deyim ki, ödənilən məbləğ böyük olmasa da, faktın özü fəxrəhləndiricidir.

Romanın ingilis dilinə tərcüməsi “Seçilmiş əsərlər” seriyasındadır və təkrar çap ediləcək.

“KARYER”

(*“Karxana” romanı rusca*)

Roman “Literaturniy Azərbaycan” jurnalının sifarişi ilə mərhum yazıçı Nadir Ağasiyev tərəfindən 2021-ci ildə rus dilinə tərcümə olundu, amma müəyyən səbəblərə görə dərc edilmədi. Jurnalın baş redaktoru Solmaz İbrahimova güman edirdi ki, roman sərt yazılıb, Bakıtrafi kəndlərdə və Abşeronda baş verən hadisələr tünd rəngdə işıqlandırılıb. Nə deyəsən! Solmaz xanım Azərbaycan ədəbiyyatına sidqi-ürəklə xidmət edən böyük ziyalılarımızdandı. Ədəbiyyat bilicisidir, böyük yazıçı və dövlət xadimi Mirzə İbrahimovun qızıdır. Fikirləşdim ki, bəlkə Bakının mərkəzində böyüyənlər erməni-rus-yəhudi hakimiyyət elitasının yaratdığı sədləri aşmağa bilməyiblər, Sabunçu vağzalından o tərəfdə baş verənlərdən xəbər tutmayıblar. Bilmək olmur. Solmaz xanımın qərarı məni bir yazıçı kimi kədərləndirdi. Bir neçə il keçdi. Keçən ay Solmaz xanım “Karyer” romanını 2025-ci ildə “Literaturniy Azərbaycan” jurnalında dərc ediləcəyini bildirdi. Sevindiyimi demək artıqdır.

Roman rus dilində ayrıca kitab halında çap ediləndən sonra yəqin ki, rus dilində “Seçilmiş əsərlər” seriyasında çap ediləcək.

“KİAKSARIN AXIRINCI SAVAŞI”

Qısa məlumat.

Tarixi mövzuda olan romanımı 2020-ci ildə tamamladım. Çox cəhd eləsəm də, “Azərbaycan” jurnalında dərc edilmədi, əlyazması geri qaytarıldı. Jurnalın baş redaktoru, dostumuz və qardaşımız

İntiqam Qasımzadə əsassız yerə məndən incimişdi. Səbəbini aydınlaşdırsam da, burada söyləməyi caiz bilmirəm. Roman 2021-ci ildə “Qanun” nəşriyyatında ayrıca kitab halında çapdan çıxıb. “Seçilmiş əsərlər” seriyasına daxil edilib.

Roman qədim keçmişimizə, tariximizin Midiya dövrünə bir ekskursdur. 2500 il bundan əqdəm baş verən hadisələri qələmə alarkən, yalnız fantaziya güc verməmişəm, həm də tarixi faktlara əsaslanmışam.

Əsərin qəhrəmanları, məziyyətləri haqqında söhbətə keçməzdən öncə bir neçə vacib məlumatı oxuculara çatdırmaq istərdim. Hər bir qələm əhli bilir ki, tarixi roman quru yerdə əmələ gəlmir, yaranma səbəbləri köklü olur. Üç-dörd bəndlik gəraylı-qoşma deyil ki, qəflətən gəldi, sən də yazdın, qurtardı getdi. Mənim uzaq Midiya dövrünə müraciət eləməyimin bir neçə səbəbi vardı.

1. 1984-cü ildə çap olunan “Tanrılar yatanda” (Koqda boqi spyat) adlı bir kitab əlimə düşdü. Bu kiçik tarixi povestin müəllifi tarixçi alim Teymur Məmmədov idi. Kitaba yazıçı yox, görkəmli tarixçi alimlərimizdən biri olan akademik İqrar Əliyev ön söz yazmışdı. Tarixə müraciət edək. Antik müəlliflər qeyd edirlər ki, e.ə. 550-ci ildə Pars əyalətinin hakimi II Kir (Kirus) ana babasını, axıncı Midiya şahı Astiaqı taxtdan salmış, hakimiyyəti ələ keçirmiş, Əhəmənilər sülaləsini yaratmış, imperiyanın adını Persiya elan eləmişdi. Yaxın-uzaq xeyli ərazini istila edən nankor nəvə öləndən sonra ölkədə qarışıqlıq düşmüş, hakimiyyəti Əhəməni Dara zəbt eləmişdir. Parslar tərəfindən sıxışdırılan, hər gün alçaldılan, narazı Midiya əsilzadələri qarışıqlıqdan istifadə edib kahinlərin ətrafında birləşir, qiyam qaldırır. Üsyanın başında kahin Qaumat (Haumat) dayanırdı. Uğursuz üsyan Dara tərəfindən amansızlıqla yatırılır, qiyamçılar cəzalandırılır. Hekayə belə qurtarır.

Povesti təhlil etmək fikrində deyiləm, bu, tarixçi alimin bəlkə də yeganə bədii əsəridir, belə ki, başqa yerdə imzasına rast gəlməmişəm, amma müəllifin Midiya dövrünə müraciət eləməsi təqdirəlayiq hadisədir. Deyərdim ki, keçən əsrin səksəninci illər ədəbiyyatımızda yenilik sayılmalıdır. Alim povestində atəşpərəstlik haqqında ətraflı məlumat verməklə həm oxucularımızın dahi dramaturq C.Cabbarlının “Od gəlini” pyesindən əldə elədiyi bilgilərini alt-üst edirdi, həm də əfsanəvi Elxan (Babək) Biləgənli obrazını gözümüzdən salırdı.

Əlbəttə, Y.V.Çəmənşəminlinin “Qızlar bulağı” romanını da misal gətirmək olar. Bu əsər də ölkəmizin qədim dövrləri haqqındadır. Bəli, bu roman yaxşı bir nümunədir, amma onu tarixi əsər saymaqda çətinlik çəkirəm.

“Tanrılar yatanda” povesti Midiya dövrünə mənim marağımı artırdı.

2. Dəqiq yadımda deyil, doxsanıncı ilin axırlarında “Yunost” (“Gənclik”, rus dilində) jurnalında rus yazıçısı V.Livanovun “Aqniya doğ Aqnii” (“Aqninin qızı Aqniya”) adlı bir povesti dərc olunmuşdu. Maraqlı əsər idi, bir skif qızının sevgi macərasından bəhs edirdi, amma tarixi don geyindirilsə də, əsərdə tarixilikdən əsər-əlamət yox idi. Povestin əvvəlində müəllif iki iqtibas gətirmişdi. O, A.Blokun “Biz (ruslar) skifik” mübahisəli mısrasını təkrar etmək-lə Skiflərin qədimdə işğal etdikləri ərazilərə, nə qədər absurd olsa da, bugünkü rusların iddialı olduqlarını elan edirdi. Sonra müəllif antik yunan tarixçisi Herodota istinadən yazır ki, Kiaksarın şahlığı zamanında Midiya imperiyasının şimalında, Muğan düzündə Skif çarlığı yaradılıb. 28 ildən sonra Midiya şahı Kiaksar torpaqlarını hiyləgərliklə azad edir, skifləri gəldikləri yerə qovur. Ən maraqlısı müəllifin xülasəsidir: “Midiyalılara, onların nəvə-nəticələrinə ar olsun ki, Muğana qonaq gəlmiş skiflərə hücum edib qırdılar”.

Yuxarıda bəhs etdiklərim Midiya dövrü haqqında romanı başlamağa məni sövq edirdi, amma ermənilər aranı qatdılar. Azərbaycan ölüm-dirim müharibəsinə qalxdı. Oxuduğunuz bu sətirlərin müəllifi də 1992–93-cü illərdə I Qarabağ müharibəsində iştirak elədi, kontuziya aldı, sağlamlığını itirib evə qayıtdı. Bir neçə il canımla əlləşəndən sonra özümə gəldim, yenidən qələmi ələ aldım. Beləcə, “Kiaksarın axırıncı savaşı” romanı yarandı. Amma əsər hazır olandan sonra onu çap eləməyə tərəddüd eləyirdim. Babalarımızın 2500 il qabaqkı qəhrəmanlıqlarından bəhs edən bir romanı ortaya çıxarmağı yersiz sayırdım. Azərbaycanın iyirmi faizi işğalda idi. Dağlıq Qarabağ və ətrafındakı rayonlar Azərbaycan əsgərinin yolunu gözləyirdi. Nəhayət, qisas günü gəldi. 2020-ci ildə başlayan II Qarabağ – Vətən müharibəsi 44 gündə Böyük Zəfərlə bitdi. Azərbaycan əsgəri qəhrəman babalarımızın adına layiq bir qələbə qazandı.

Bütün əngəllər aradan qalxandan sonra “Kiaksarın axırıncı savaşı” romanı işıq üzü gördü.

İndi əsərin qəhrəmanlarını gözdən keçirək.

Midiya çarı Kiaksar qırx il hakimiyyətdə olub, onlarla müharibədən qalib çıxmışdı. O, ətraf ölkələri tum kimi “çırtdayırdı”, imperiyasına qatırdı, hətta qüdrətli Assur dövlətini yenmişdi, padşahını əsir götürmüşdü. Yəqin ki, qüdrətli Kiaksar Midiya torpaqlarında qurulmuş Skif çarlığını çətinlik çəkmədən ləğv edə bilərdi, amma skiflərin varlığına uzun müddət dözmüşdü. Bunun səbəbi vardı. Əlbəttə, Skif düyününü çözməyə qoymayan Minsk Qrupu deyildi!

Herodot skifləri əvəzedilməz əsgəri qüvvə kimi təsvir edirdi. Onların muzdlı vuruşduğunu da yazırdı. Kiaksar ağıllı hökmdar idi, mütəmadi müharibələr zamanı hazır əsgəri qüvvəyə ehtiyac duymurdu. Skiflərdən istifadə eləməyin yolunu tapmışdı. Yalnız ölüm yatağına düşəndən sonra Skif çarlığını ləğv eləmək fikrinə düşür. Bilirdi ki, taxt-tac varisinin, Astiaqın yolunu təmizləmək lazımdır.

Kin-küdurətli, əzazil, heç kimlə yola getməyən vəliəhdinin dərkəsinə ümid eləməirdi.

Romanda tarixi şəxsiyyətlərdən biri Midiya ordusunun sərkərdəsi Harpaqdı. O, Kiaksara sədaqətlə xidmət eləsə də, sonralar onun varisi Astiaqa xəyanət edir. Ordu tabeliyində olduğundan, güman ki, Əhəmənilərin hakimiyyətə gəlməyində əsas rol oynayıb. Heredota görə, əzazil Astiaq onun əmrini düz yerinə yetirməyən Harpaqı cəzalandırır, onun kiçik oğlunu öldürtdürür, bışirtidirir və sərkərdəsinə yedirdir. Qan donduran cəza böyük xəyanətə yol açır, türk sülaləsinin yerini fars sülaləsi əvəz edir.

İşpakın özü də tarixi simadır. Haqqında az məlumat olsa da, bir halda ki, sorağı bu günə gəlib çatıb, deməli, böyük sərkərdə olub. Muğanda qurduğu 28 illik Skif çarlığı deyilənlərə bir sübutdu. Yaxın keçmişimizə nəzər salanda, görürük ki, həmişə Şimaldan gələn quldurlar (məsələn, Stepan Razin kimilər) ölkəmizi talan ediblər. Dahi N.Gəncəvi də Kür çayı ilə ölkənin mərkəzinə hərəkət edən rus gəmiləri haqqında yazırdı. Bu faktları bilərək İşpak kimi bir qulduru təsvir eləmək elə də çətin olmadı.

Romanın məğzini təşkil edən atəşpərəstliyi surətlər vasitəsi ilə təsvir eləmişəm. Darasp, Kijə, Kandül və möbüdlər bir yarımsüjetə xidmət edirlər. Od gəlini kimi seçilmiş qızların bihuşedici içkilərə alışdırılması, oda atılarda tez yanmaları üçün bədənlərinin hər gün zeytun yağı ilə silinməsi, məbədlərdə insan yanandan sonra yaranan üfunəti azaltmaq üçün ətirli yağların yandırılması kahinlərin kəşfi idi. Atəşpərəstlik haqqında xeyli məlumat toplayandan sonra qərara gəldim ki, fikirlərimi oxucularla bölüşüm. Dahi sənətkarımız C.Cabbarlı möhtəşəm “Od gəlini” dramı ilə atəşpərəstliyi göylərə qaldırdı, xalqın ərəb xilafətinə qarşı müharibəsini ön plana çəkdi, böyük sərkərdəmiz Babəkin şücaətini, unudulmuş adını xalqa qaytardı. Həm də bolşeviklərin İslam dininə qarşı mübarizəsinin bayraqdarına çevrildi. Atəşpərəstlikdə gənc qızların od gəlini kimi

diri-diri yandırılmasına, tarixin zibilliyinə atılmış cinsi yaxınlıqların təbliğinə rəvac verilirdi. Bu sovet quruluşunun dəyirmanına su tökmək idi. İllər keçdi, dəyərlər dəyişdi, məlum oldu ki, müasir insana tonqala atılmış gənc qızın fəryadını, yanan vücutundan ətrafa yayılan üfunəti din adı ilə sıırmaq olmaz. Əsrlərin sınağından keçən yeganə din elə İslamdı ki, var.

Mən tariximizin Midiya dövrünü bu kiçikhəcmli romanla işıqlandırmağa çalışdım. V.Livanov kimi rus millətçisinin povestinə, gec də olsa, tutarlı cavab verməyə səy göstərdim. Güman edirəm ki, zəhmətim haçansa bir gün dəyərləndiriləcək.

-31-

“ŞEYTANA DAŞ ATANLAR”

Qısa məlumat.

Ədəbi ictimaiyyətin və oxucuların diqqətinə çatdırdığım, sonuncu nəşr olunmuş əsərlərimdən sayılan bu romanımı 2022-ci ildə tamamladım. Yenə cəhd eləsəm də, roman “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmadı, baş redaktor qardaşımızın İntiqam Qasımsadənin incikliyi keçmək bilmirdi. Roman 2022-ci ildə “Qanun” nəşriyyatında ayrıca kitab halında çapdan çıxdı. “Seçilmiş əsərlər” seriyasına daxil edilib.

Bu roman da səbəbsiz yaranmayıb. Başıma bir neçə ibrətamiz vəqif gəldi. Bu, belə oldu.

Dostum Vəqiflə (Allah rəhmətinə qovuşub) işdən sonra çayxanalarda görüşər, dərdləşərdik. 1992-ci il idi. Bir dəfə onu həyəcanlı gördüm. Səbəbini soruşdum. Dostum dedi ki: “Şükür, müqəddəs yerlərə yollar açılib. Qonşumuz Məkkəyə getmək fikrindədir. Əvvəllər vəzifələrdə olub, yol-yolağı yaxşı bilir. Biz də qoşulaq ona, gedək Moskvaya, sənədlərimizi sahmana salaq, Həcc ziyarətinə gedək”.

Cavabında əlimi yellətdim: “Əşi, özünə baxma, mən milçəyimi zorla qovuram”, – dedim. O, məni dilə tutdu: “Allah yetirər, qorxma”. Gülüb dedim: “Allah yetirən kimi gedərəm. İndi cibimdə siçanlar oynayır!”

Dostum rəncidə oldu. O, təqvalı və inanlı bir kişi idi, oruc tutan, namaz qılandı. Amma zəmanə adamı idi, nə kef-damağından, nə də zarafatından qalırdı. Sizə onu da deyim ki, dostum elə-belə adam deyildi, çox məlumatlı kişi idi. Belələri haqqında deyirlər ki, yerin altını da bilir, üstünü də. Köhnə ticarətçilərdən idi, əli həmişə pulla oynamışdı. Sovet hökumətindən ona beşmərtəbəli yaşayış binasının altında xudmani bir mağaza miras qalmışdı. Ehtiyacı olmasa da, alış-veriş işinə özü baxırdı.

Bu söhbətdən iki ay keçmədi ki, məni Milli Orduya çağırılar. Dedilər, Vətənə borcun var. Üç uşaq atasını ölüm-dirim davasına göndərdilər. Getdim Vətən qarşısında müqəddəs borcumu ödəməyə.

I Qarabağ müharibəsindən kontuziyalı qayıtdım. Dostum Vaqif mənə ürək-dirək verirdi. Deyirdi: “Qorxma, dost, Allahın nəzəri üstündədi. Müharibədən salamat qayıtmısan, şükür elə!” Mən də şükür edirdim, amma ailəni dolandırmaq lazım idi. Yaşadığım qəsəbədə, küçənin kənarında yer götürüb, döy-sındır bir xırda mağaza tikdim, amma özüm işlətmədim, icarəyə verdim. Ticarət mənlilik deyildi. Əlimə gələn məbləğlə birtəhər başımı dolandırırıdım. Mənim obyektim özəl idi, əmlak komitəsindən çıxarışı vardı.

Vaqiflə tez-tez görüşürdük. Ətrafımızda baş verən haqsızlıqlar, ədalətsizliklər söhbətimizin əsas mövzusu idi. Səlahiyyətli qurumlar ticarət adamlarına qan uddururdu. Bir gün evə zəng elədi, həyəcanla dedi: “Azərbaycandan Həcc ziyarətinə bir dəstə zəvvar gedəcək. Bu dəfə hər şey rəsmidir, Səudiyyə Ərəbistanı ölkəmizə ziyarət kvotası ayırır. Gedək, dəstəyə yazılaq”. 1996-cı il idi. Müharibədən sonra özümə gəlmişdim, amma cibim hələ də boş idi, Həcc ziyarətindən imtina eləməli oldum. Dostum mənsiz getdi, hacı titulu ilə qayıtdı, oldu hacı Vaqif.

Çay içmək şəkərimizi tərgitməmişdik. Bazar günləri yenə görüşürdük. Amma hacı Vaqif məclisə daha tək gəlmirdi, özü ilə hacı dostlarını, hacı Əli ilə hacı Rzanı da gətirirdi. Tanış olandan sonra mən də onlarla dostlaşdım. Hacı Əli Qasimov təqaüdə çıxana qədər Yod zavodunun baş mühəndisi işləmişdi. Əslən Şamaxı şəhərindən idi. Təqvalı, əliaçıq, məlumatlı kişi idi. Fikir ayrılığını sülhlə həll edirdi, təcrübəli idarəçi olduğundan ustalıqla mübahisələrdən qaçır. Bica yerə iyirmi il baş mühəndis işləməmişdi ki!

Hacı Rza Maxsudov qırx dörd il müəllim, məktəb direktoru işləmişdi. Naxçıvandan idi, C.Məmmədquluzadənin “Yan tütəyi” hekayəsində adı çəkilən Gərməçataq kəndindən idi. Aramızda hamıdan yaşlısı hacı Rza idi. Yaşlı olsa da, əzbərdən xeyli şeir bilirdi. İmanlı və təqvalı kişi idi.

Məclislərimizdə hər şeydən söhbət edirdik. Dünyanın və ölkənin vəziyyətini, yeni cəmiyyətin yaranmasını, köhnə quruluşun naqis və yaxşı tərəflərini müzakirə edirdik. Bəzən bir çaydan çay kifayət eləmərdi, ikincisini sifariş edirdik. Günorta namazının vaxtı çatanda söhbəti xətm edərdik, yaxındakı “İmam Rza” məscidinə ibadətə gedirdik.

2014-cü ildə rayonumuza yeni icra başçısı göndərildi. Gələn Allah bəndəsi deyildi, sanki əsl Şeytan idi. Arxalı olduğundan bildiyini edirdi, gücü çatdığına yekə daş atırdı. Abadlaşdırma, yolları genişləndirmə adı altında kiçik obyektlərin sahiblərinə qan uddurdu. Mənə də növbə çatdı. Bir gün xəbər gəldi ki, sənin obyektini sökürlər. Başılıvlu getdim. Gördüm buldozer mənim mülkümün divarlarını eşir. Polislərin əhatəsində dayanan başçı göstəriş verir. Səsimi çıxaran kimi polisin biri sağdan, o birisi soldan məni qoltuqlayıb basdı maşına, bölməyə apardılar, amma orada çox saxlamadılar, buraxdılar. Boynuma almasam da, o vaxt bərk qorxmışdım. Belə namərdlərdən hər şey gözləmək olardı. Axşam evə gələndə yaşadığım binanın qabağında iki polisin var-gəl elədiyini gördüm.

Əndişəyə düşdüm. Zəng edib hacı Vaqiflə məsləhətləşdim. Elə həmin axşam arvad-uşağı taksiyə mindirib qonşu qəsəbədəki qohumların evinə yola saldım. Səhəri sənədlərimi, çap olunan kitablarımı qoltuğuma vurub Prezident aparatına getdim. Bir ay ayaq döyəndən sonra məni cavan və sarışın bir məmur qəbul elədi. Dedi ki, müəlim, ərizən lazımı yerlərə çatıb, get, yerində rahat otur, mülkünü necə söküblər, eləcə də tikib sənə təhvil verəcəklər. Qayıtdım geri. Sarışın məmurun dediyi kimi də oldu. Üç ay keçmədi ki, sökülmüş obyektim yenidən tikildi, mənə təhvil verildi.

Bir gün yenə yaman günümdə həmişə yanımda olan hacı dostlarımla çay süfrəsinin arxasında oturmuşduq. Hacı Vaqif əminliklə dedi: “Allah-Taalanın nəzəri üstündədir. Sən ki bu həşərata yerini göstərdin, böyük adamsan! Daha yubada bilməzsən. Bu dəfə Həcc ziyarəti sənə vacib oldu”. Hacı Rza da, hacı Əli də onun dediyinə qüvvət verdi: “Bəli, sənə Həcc ziyarəti vacib oldu!”

Bəli, daha yubatmaq olmazdı. 2015-ci ildə Həcc ziyarətinə getdim. Qayıdandan sonra dərhal adı çəkilən romanı başladım, 2022-ci ildə tamamladım.

Keçək əsərin qəhrəmanlarına.

Böyük-Balaca qardaşları ümumiləşdirilmiş surətlərdir. Əlbəttə, belələrinin prototipləri həyatda çoxdu, elələri ilə hamımız rastlaşmışıq. Məsələn, mən Əziz adında bir cüvəllağını tanıyırdım. O, əylənməyi, eyş-işrəti sevirdi. Qəsəbə böyük deyildi, onun əməlləri haqqında xəbərlər dillərdə gəzirdi. Küçənin başındakı, çox qısa vaxtda tikilmiş böyük şadlıq sarayını idarə edirdi. “Mənim sarayım” – desə də, obyektin əsl sahibi deyildi. Əziz mülkiyyətçinin adını bərk-bərk gizlətməyə çalışırdı. Hacı Vaqif iy bilirdi. Tezliklə obyektin əsl sahibinin kimliyini dəqiqləşdirdi. Demə, Əzizin qardaşı hamının çəkindişi bir idarədə işləyirmiş, obyekt də ona məxsus imiş. Bir dəfə çayxanada oturmuşduq, hacı Vaqif qulağıma

dedi: “Əzizin qardaşının işi baş kəsməkdi. Çox nadürüst adamdı”. İş elə gətirdi ki, həcc ziyarətində olanda Ərəfat çölündə Əzizlə rastlaşdım. Demə, o da ziyarətə gəlibmiş. Yanındakı kişini mənə “Qardaşımdır”, – deyər təqdim elədi.

Əflan və Qaflan qardaşlarının canlı prototipləri bu gün də yaşayır. Hər ikisi polis sahə müvəkkilidir. Hərəsi qəsəbənin bir məhəlləsinə nəzarət edir. Əclaflıqda ad çıxarmışdılar. Bir neçə “evyıxan” saxlayırdılar. Onların işi mağazalara, çayxanalara, avtoservislərə kibrit qutusunda nəşə atmaq, silah qismində fitilsiz qumbara qoymaq idi. Bəli, Əflan və Qaflan qardaşları balalarına çörəyi belə qazanırdı.

Qanuni oğru prototipləri ilə “Karxana” romanını işləyəndə tanış olmuşdum. Bu romanımı yazanda araşdırmalarım işimə yarırdı. Əlbəttə, Lotu Faxı cinayətkarların ümumiləşdirilmiş surətidir. Həcc ziyarəti vaxtı mənim şübhəmə səbəb olan birini dəstəməzdə görmüşdüm. Qırmızısifət bir kişi idi. Namaz qılmırdı, ibadət eləməirdi, bütün günü orada-burada sülənirdi. Bir dəfə onu danışdırmağa, söhbətə çəkməyə çalışdım, amma heç cür etibarını qazana bilmədim. Zalım balası ilan balığı kimi sürüşkən idi, tutmaq olmurdu. Camaratda Böyük Şeytanı daşlayan sonra yoxa çıxdı, bir də görmədim. Başçımız sirr saxlayan idi, qırmızısifət adam barəsində soruşdum, amma onun haqqında məlumat ala bilmədim. Başçı təkidimi görüb: “Belə bir adam tanımıram, gözüne dəyib”, – deməklə məni xeyli təəccübləndirdi.

Mürdəşir Güllü yaxınlığımızdakı məsciddə həyat yoldaşı ilə mürdəşirxanada çalışırdı. Ər kişiləri, arvad qadınları yuyurdu. Bir vaxtlar işlədiyim zavodda taxta sexində fəhləlik edirdi. Kiril əlifbası ilə yazılmış “Yasin” surəsini ərəb dilində oxuyurdu. Yaxşı avazı vardı.

Sərhədin real prototipləri çoxdur. Onlardan birini yaxşı tanıyırdım, adı Xəyal idi, bəxtigir oğlan idi. Sovet hökumətinin dağılmağı

ilə onun varlanmağı bir oldu. Xəyalın suriyalı dostu Hələb şəhərindən Bakıya təyyarələrlə siqaret göndərirdi. Qısa vaxtda milyonlara sahib oldu. Bir neçə tanınmış şirkət açdı. Bakıda, Azərbaycanın rayonlarında onlarla mağaza aldı, zavodlar tikdi. Mülklərinin sayı-hesabı yox idi. Üç məşuqə saxlayırdı – hər üçü bir-birindən gözəl. (Deyərsiz, sən hardan bilirsən? Cavabı budur, məşuqələrdən biri qonşumuzun bacısı idi). Xəyalın zirehli maşınını dörd-beş maşın müşayiət edirdi. Cangüdənlərinin sayı-hesabı yox idi. Milli Məclisə seçkilər başlayanda səriştəsini itirdi. Vəkillik iddiasına düşdü. Bir gün rayon mədəniyyət sarayına iki-üç min adam yığıdı. Hamı onun arzusuna əl qaldırdı. O gündən qara günləri başladı. Onun obyektlərinə nəzarət təşkilatlarının ayağı açıldı. Biri gedir, o biri gəlirdi. Bir gün də Xəyalın meyitini pəncərə pərdəsinin ipindən asılı vəziyyətdə tapdılar. Dedilər intihar edib. İnanan da oldu, inanmayan da!

Ballı-Xallı bacıları və Mizi Mətişoğlu surətlərinin qondarma olmadığını inamla deyə bilərəm, hətta, həqiqiliyinə zəmanət verə bilərəm. Romanda onların öldüyünü yazmağıma fikir verməyin, sağ-salamatdırlar, hələ də var-dövlət yığırlar. Məlumatın səhihliyinə əmin ola bilərsiniz. Bacıların baş xəzinədarı tanıdığım adamdı. Əvvəllər işlədiyim zavodun direktor müavinlərindən biri idi. Salam-əleykımız var idi. Vaxt keçdi. Özünü tutandan sonra başladı salammələkdən qaçmağa. Toyda-hüzrdə rastlaşanda üzünü yana çevirirdi, guya tanımır.

Daha bir nəfəri sizə təqdim edə bilərəm. Bir zaman fahişəliklə məşğul olan Ballı-Xallıya: “Siz mənim bacılarımsız”, – deyən aeroportun polis sahə müvəkkili Xası Xasıbəyov bacıların vasitəçiliyi ilə polis bölməsinə rəis təyin edilmişdi. İndi o, təqaüddədir. Hələ də sağdır...

İnanclı, dindar, ağzıdualı adamları da təsvir eləmişəm. Dəstə-mizdə sidqi-ürəklə sitayiş edənlər də çox idi. Hacı Sarvan, Zakir

kişi, Mirzəmməd kişi, hacı Məftun və başqalarını misal gətirə bilərəm. Hər gün rastlaşdığımız adamlardı. Belələrinin varlığı insanı ruhlandırır, əks halda, dünya cəhənnəmə dönərdi.

Məhəmməd Xələf surəti tanıdığım bir eloğlumuzun prototipidir. Onunla bir kursda oxuyurduq. Məhəmməd AZİ-də oxuyan bir mərəkəşli qızla sevgili idi. Bir neçə dəfə qol-qola gəzmələrinin şahidi olmuşdum. Sevgililərin sıcaq münasibətləri alver ortaqlığına çevrildi. Mərəkəşdən gətirilən müxtəlif mallar institutumuzun tələbə yataqxanasına ayaq açdı. Məhəmməd Xələfovla mərəkəşli qız axırıncı kursda evləndilər. Ali məktəbi qurtarandan sonra başım öz işlərimə qarışdı. Dostumla əlaqələrimiz kəsildi. Belə-belə işlər...

-32-

“QIRXINCI EN DAİRƏSİNİN OLAYLARI”

Romanım 2024-cü ilin axırında tamamlanıb. Ayrıca kitab halında işıq üzü hələ görməyib. Romanı ayrıca kitab halında çap edəndən sonra “Seçilmiş əsərlər” seriyasında çap etmək fikrindəyəm.

Əsərdə vacib bir məsələyə toxunuram. Məlumdur ki, xarici ölkələrə üz tutan azərbaycanlıların, ələlxüsus, gənclərimizin sayı gündən-günə artmaqdadı. Doxsanıncı illərdə başlayan proses bu gün kütləvi hal almaqdadı. Antisovet və antierməni nümayişləri, 20 yanvar qırğını, Qarabağ müharibəsi, yoxsulluq, işsizlik bu hicrətə rəvac verən səbəblərdəndi. Əsl roman mövzusu olduğundan dərhal qələmə sarıldım, isti-isti əlli-altmış vərəq yazandan sonra dayanmalı oldum. Mövzu əlavə araşdırmalar tələb edirdi. Əlimdəki materialın kasadlığı yazını bitirməyə imkan vermirdi. Süjet xəttinin şaxələnmə prosesi ləng gedirdi, həm də arzuladığım istiqamətə getmirdi. Dilemma qarşısında qalmışdım. Xaricdəki soydaşlarımızın həyat tərzini görmədən romanı tamamlamaq mümkün deyildi.

Belə bir imkan düşdü. Allahın məsləhəti ilə 2018-ci ildə ABŞ-na səfər elədim, bir neçə ay orada yaşadım. Orada gördüklərim və eşitdiklərim romanı tamamlamağa kömək elədi.

Romandakı qəhrəmanların prototipləri ABŞ-da yaşayan övladları və dostlarıdır. Onların qaldığı rayon rusdilli mühacirlərin məskənidir. Burda SSRİ-dən gəlmələr məskunlaşıb. Mühacir həyatı yaşayan azərbaycanlılar, talışlar, ləzgilər, özbəklər, qırğızlar, ruslar, xaxollar, tatarlar özlərini ABŞ-da çox azad və rahat hiss edirlər. Kimsənin onlarla işi yox idi. Doğma vətənlərində əldə edə bilmədikləri uğurlara burda asanlıqla nail olurdular. İşləyir, yaxşı qazanır, arzuladıqları maşını sürür, istədiyini geyinir, səyahət edir, restoran və qəhvəxanada əylənir, evlənir, uşaq əkirdilər. Özlərini cənnətdə hiss edirdilər. Hər addımını izləyən yox, şəhər atan yox, cibinə nəşə qoyan yox!

İki ay oğlumgildə qaldım. Onlar səhər işə gedirdilər, mən tək qalırdım. Bekarçılıqdan bütün günü küçələrdə dolaşırdım. Payı-piyada şəhərin bu başından vurub, o başından çıxırdım. Bircə dəfə də əyləyib soruşmadılar ki, sən kimsən? Burda neynəyirsən? Hara gedirsən? Haradan gəlirsən? Elə bil başqa planetə düşmüşdüm!

Əhvalatı başdan danışım ki, oxucuya qaranlıq yer qalmasın. 2008-ci ildə kiçik oğlum yay tətilində, tələbə vizası ilə (Bakı Dövlət Universitetinin 3-cü kursunda oxuyurdu) ABŞ-a gəzməyə getmişdi. Qayıdandan sonra ABŞ-a köçmək, orada yaşamaq arzusunda olduğunu bildirdi. Mənim və anasının dəlilləri, öyüd-nəsihəti kömək eləmədi. Heç cür onu inandıra bilmədik ki, Vətən yaxşıdır.

Kədərlə soruşdum: “Daha niyə qayıdırdın ki, bala?! Getmişdin qalaydın da!” Cavab verdi ki, mən valideynlərimin xeyir-duasını almadan orada qala bilməzdim. Bu söz məni tutdu, ürəyimdə oğlumun mərifətinə əhsən dedim, daha təkid eləmədim. Oğlum ali məktəbi buraxdı, ABŞ-a hicrət elədi.

Həmid dayı reallıqda tanıdığım adamdı. Heç adını da dəyişməmişəm. Bu obraz məni çoxdan düşündürürdü. M.Qorbaçovun “yenidənqurma”sı başlayanda təsərrüfat fəaliyyətinə görə həbsxanaya düşənlər azadlığa çıxdı. SSRİ dönəmində işbazlar “sexoviklər” kimi tanınırdı. Onlar azadlığa çıxan kimi köhnə əməllərinə qayıdırdılar. Həmid dayı belələrindən biri idi. Deyim ki, çox kəlləli kişi idi, iqtisadiyyatı professorlardan yaxşı bilirdi. O vaxtlar ölkədə hər şey qıt idi, heç nə tapılmırdı. Sovet hakimiyyəti lap səriştəsini itirmişdi, ölkə əyləcsiz qalmışdı, uçuruma dığırılanırdı. Aclıq və səfalət başlamışdı. Həmid dayı səksən doqquzuncu ildə qabaqkı iş yerlərini bərpa elədi. Sonra Rusiyaya getdi. Yəqin ki, orada köhnə əlaqələrini işə salmışdı. Dəmir yolu ilə Azərbaycana bir neçə sistern ətirli maye sabun göndərmişdi. Qayıdandan sonra Sumqayıtda polietilen qablar istehsalçılarına yol tapdı, nəşriyyatda rəngli etikətlər hazırlatdırdı. Başladı şampun buraxmağa. Sexi Sabunçu qəsəbəsində, bazarın arxasında idi. İşçilər maye sabunu qablaşdırır, ticarət şəbəkələrinə paylayırdılar. Pul sel kimi axırdı. Doxsanıncı illərin “Meydan” hərəkəti başlayanda Həmid dayı heç fikirləşmədən hərəkətə qoşuldu. Canını illərlə türmələrdə çürüdən hakimiyyəti görənlər gözü yox idi. Həmid dayının ikinci arvadı yəhudi qızı idi. Bu nikahdan bir oğlu vardı. Mən görəndə oğlanın on dörd-on beş yaşı vardı. Adı Xan idi. Həmid dayı oğlunu həmişə özü ilə gəzdirirdi. Yəqin ki, pul qazanmağı öyrədirdi.

Xan obrazı belə yarandı. Əlavəyə ehtiyac görmürəm.

Gülyanın prototipi ilə ABŞ-da rastlaşdım. O, səksən beşinci ildən ABŞ-da yaşayırdı. Azərbaycanca gözəl danışdı. Məlum oldu ki, Bakının Basın küçəsində yaşayıb. İndi həmin məhəllədə Qış Parkı salınıb. O, işgüzar qadın idi. Təqaüddə olanların asudə vaxtının təşkili ilə məşğul olurdu. Dövlətin və ianəverən təşkilatların ayırdığı vəsaitlə böyük bir “ahıllar bağçası” yaratmışdı. Avtobuslar qocaları səhərlər bağçaya gətirir, axşam da evlərinə aparırdı.

Onları gün ərzində üç dəfə yedirdir, dincəlmələrinə şərait yaradı-
lırdı. Hər kəs sevdiyi dərnəkdə məşğuliyyət tapırdı. Rəsm çəkən
rəsmə, çalğıçı çalğı ilə, rəqs edən rəqslə, oxuyan oxumaqla, be-
karçılığı xoşlayan bekarçılıqla başını qatırdı. Qocaların əksəriyyəti
mühacirlər idi. ABŞ vətəndaşları ilə yanaşı bu ölkədə yaşama və
işləmə hüququ olanlar da bağçaya yazıla bilərdi.

Stasa xidmət edən yerlimiz Xeyrulla haqqında mənə oğlumun
dostları söhbət ediblər. Həkim Harri Tissoti mənim müalicə həki-
mim idi.

Cabirin prototipi dostum Təhməz Xalq Cəbhəsinin fəalların-
dandı. Başına olmazın oyunlar gətirdilər. Yazıq hündürboy, cüssəli,
gözəgəlimli oğlan idi. Başqasının elədiklərini də adına yazırdılar,
günahkarlar qalırdı bir yanda, qapazın yekəsini onun başına salır-
dılar. Həmid dayının cangüdəni idi. Hamisini tutanda onu da həbs
elədilər. On il iş verdilər. Həmid dayı türmədə öldü, canını qurtar-
dı, bu yazığı isə başqa bir işə görə yenidən mühakimə elədilər, həbs
müddətini artırdılar. Yaxınlarda buraxıblar, amma xəstədir. İndi
uzaq qohumlarıgildə qalır, yaman gündədi, əvvəlki Cabir deyil,
əriyib çöpə dönüb, işləməyə heyi yoxdu. Xaricdə yaşayan qardaşı
kömək eləyir, pul-para göndərir. Özünə də söz verib ki, onu yanına
aparacaq, həkimə göstərəcək, sağaldacaq.

Totu obrazını yaradanda heç bir çətinlik çəkmədim. Sabunçu
bazarı ətrafında özünü satan zavallı qadınlar çox idi. Doxsanın-
cı illərin əvvəllərində şərikimlə tez-tez Həmid dayıya baş çəkir-
dik. Sumqayıtdakı polietilen zavodundan istehsal edilmiş şampun
qablarını Həmid dayının sexinə biz çatdırırdıq. Bəzən saatlarla
oturub yük maşınının boşaldılmasını gözləyirdik. Totu ilə orada
rastlaşmışdım. O, sexin sil-süpürü ilə məşğul idi. Xırda uşaqları-
nı da özü ilə gətirirdi. Deyirdi, yanında saxlamağa adamı yoxdu.
Uşaqlar dəcəl deyildi. Totu onları bir küncdə otuzdurub, işi ilə məş-
ğul olurdu. Qadın tənbel deyildi, dincəlmək nə olduğunu bilmirdi.

Gözəl, şən, geyim-keciminə baxandı. Buyruğa uşaq kimi qaça-qaça gedirdi. Bu xasiyyətinə görə hamı ona kömək edirdi. Bir dəfə zibil konteynerlərinin arxasında çirkli-pasaxlı fəhlələrdən biri ilə eşqbazlığının şahidi oldum və gözümdən düşdü.

Bax, beləcə, növbəti bir romanım da həyatdan çıxıb ədəbiyyata vəsiqə alacaq.

-33-

“NASİRİN SƏNƏT DÜNYASI”

Yaradıcılığım haqqında olan məqalələri 2024-cü ildə toplayıb ayrıca kitab halında çap elədim. Təqdimatı keçirildi. “Seçilmiş əsərlər” seriyasında təkrar çap edilir.

Kitabın özəyini yaradıcılığıma həsr olunmuş, müxtəlif müəlliflərin filoloji-tənqidi fikirlərini özündə əks etdirən ədəbi-publisistik, ədəbiyyatşünaslıq məqalələrdir. Əslində, bu yazılar əsərlərimə həsr olunsada, birbaşa mənə aidiyyəti yoxdur. Kitaba, qismən də olsa, müəlliflik hüququ qazanmaq üçün əlavələr eləməli oldum. “Tərcümeyi-hal” və “Mən necə yazıçı oldum” oçerkləri kitabdakı məqalələri tamamlamaq məqsədi güdsə də, müstəqil yazılardır. Nəsrin “əlifbası”ndan başlamışam və əlli illik təcrübəmi cavanlarla bölüşmək arzusu ilə bu yazıları qələmə almışam. Adi oxucu üçün, ola bilsin ki, bu yazılar o qədər də maraqlı görünməsin, amma yazıcılıq eşqinə düşənlərin işinə yarıyacağına inanıram.

Bədii nəsrin əlifbası haqqında söylədiklərimi hərfi mənada qəbul etmək olmaz. Bir az əhatəli baxmaq lazımdır. Hər bir yazıcının öz fərdi, təkrarsız dünyası var. O, yaradıcılıq əsnasında öz heroqliflərini, öz simvollarını, öz peyzajlarını, bir sözlə, öz əlifbasını yaradır. Bu özünəməxsusluğuna görə müəlliflər bir-birindən fərqlənir. İstəsən də birini başqası ilə dəyişik sala bilməzsən...

Hələlik bu qədər...

MƏMMƏD ORUCUN PRİZMASINDAN...

1. Dost sözü

Qəni Camalzadə haqqında müxtəlif dərgilərdə bir neçə dəfə yazsam da, onun yaradıcılığı ilə bağlı kitab hazırlandığını eşidəndə, qərara aldım ki, məqamdı, ürəyimdən keçənlərin hamısını olmasa da, bir qismini yenə də ona çatdırım. Bəli, ona və onun oxucularına.

1980-ci ildə baş tutan şəxsi tanışlığımızdan qabaq imzasına bələd idim. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində, “Kirpi” jurnalında satirik-yumoristik qələm təcrübələri çap olunurdu.

Tanışlığımız bir qədər dumanlı olsa da, yadımdadır. Mənim yenicə işləməyə başladığım “Azərbaycan” jurnalına bir neçə hekayə təqdim eləmişdi. Bu ədəbi nümunələrin arasında “Borc” adlı yumoristik hekayə xoşuma gəldi və onu çap olunmaq üçün Baş redaktora – Əkrəm Əylisliyə təqdim elədim. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edirəm ki, Əkrəm müəllimin bir tələbi də bu idi ki, jurnalın hər sayında satirik-yumoristik nümunələr çap olunsun. Yadımdadır: – Bizim satiramızın güclü kökləri, ənənələri var, – deyirdi və dönə-dönə vurğulayırdı ki, bu ənənələri yeni ədəbi nəsillər yaşatmalıdır.

Qəninin “Borc” adlı yumoristik hekayəsini Əkrəm müəllim də bəyəndi və hətta soruşdu ki, kimdi bu Qəni Camalzadə?

Qəni Camalzadə ilə növbəti görüşümüz “Borc”un nəşrindən sonra baş tutdu və mənə bəlli olanda ki, o ixtisasca ali təhsilli mü-

həndisdir, onun yaradıcılığına marağım bir qədər də artdı. İlk söhbətlərimiz əsnasında hiss etdim ki, o ali humanitar təhsili almasa da, yalnız milli ədəbiyyatımıza yox, ümumiyyətlə ədəbiyyata kifayət qədər bələddir. Və mənə elə gəlir ki, elə onun bu üstünlüyü də aramızda körpü oldu və biz vaxtaşırı görüşməyə başladıq. Hətta bir dəfə onu Yeni Əhmədli qəsəbəsindəki mənzilimə dəvət elədim. Öz əlimlə düzəltdiyim kitab taxçasından heç aralanmırdı. Axşamdan xeyli keçəndən sonra getmək istədiyini bildirəndə, dedim ki, sənə yalnız bir kitab bağışlaya bilərəm, hansını istəyirsən, götür. Və o, fikirləşmədən Nazim Hikmətin Bolqarıstanda nəşr olunmuş kitabına əl atdı. O nümunə mənim üçün nə qədər qiymətli olsa da, söz dilimdən çıxmışdı. Və Qəni məmnunluq içində kitabı vərəqləyib oradan bu misraları oxumağa başladı:

Hangi deniz senin gibi kapalı,

Hangi deniz senin gibi denizlerden habersiz?...

Əlbəttə, söhbət Xəzər dənizindən gedirdi və o zaman artıq bütün ədəbi aləm bilirdi ki, böyük Nazim Hikmət üzünü Xəzərə tutub nə deyir, nələr deyir? Hamı başa düşürdü ki, bu şəirdə təsvir olunan coğrafiya, sadəcə, simvoldu... Və mənə elə gəlir ki, o zamanlar Qəni ilə məni də elə belə-belə “simvollar” yaxınlaşdırdı. Necə deyərlər, çayın axınına qarşı üzə bilirsənsə, üz...

Və o zamanlar, mənim qənaətimcə, Qəni Camalzadə də ədəbi yaradıcılığı və ədəbi platforması ilə çayın axınına qarşı üzənlərdən biri idi və bunu o, 1984-cü ildə nəşr olunmuş “Yeni səslər” almanaxındakı hekayələri ilə bir daha sübut elədi. Bu minvalla o, 1985 və 1988-ci illərdə nəşr olunmuş “Yaxşı oğlanın dayısı” və “Sonuncu yeznə” kitablarında da ədəbi yoluna sadıq idi və artıq onun yazılarını bir dost kimi daha çox əlyazmasında oxuyurdum və müəyyən qədər məsləhətlərimi də əsirgəmirdim.

1992-ci ilin sonlarında onun sorağını Qarabağdan aldım, topçu batareyasında zabıt kimi döyüşlərə qatılmışdı. 1993-cü ilin yazında döyüş mövqeyinə yaxın bir ərazidə görüşdük. Yeri gəlmişkən, mən bu barədə “Son dayanacaqlardan biri” sənədli povestimdə ətraflı bəhs etmişəm və ona görə də bu görüşün təfəsilatı barədə danışmaq istəmirəm. Döyüşlərin birində onun yaralanmasını, hospitallarda müalicə olunmasını və Birinci Qarabağ müharibəsindən qazi kimi qayıtmasını isə sonralar bildim. Və onu da bildim ki, dövlət bir müharibə qazisi kimi ona torpaq sahəsi verib ki, həyatını yenidən qursun. Əslinə qalsa, bir zabıt kimi həyatını döyüş meydanlarında davam etdirmək niyyətində imiş... Bəlkə də indi general olmuşdu, şanlı qələbəmizlə başa çatan İkinci Qarabağ müharibəsində də iştirak etmişdi, Milli Qəhrəman idi, nə biləsən? Amma deyir, sən saydığımı say, gör fələk nə sayır...

Fələk də nə sayacaq? O bir qazi kimi dövlətin ona bağışladığı torpaq sahəsində dolanmaq üçün öz işini qurdu və yeni əsərlərini yazmağa başladı və sanki bir daha dərk elədi ki, onun işi elə budur: yazmaq...

Və o, müharibədə aldığı zədələrdən daima əziyyət çəkməsinə baxmayaraq, bir-birinin ardınca “Qohumların əsiri”, “Qızıl xotuğ”, “Karxana”, “Kiaksarın sonuncu savaşı”, “Şeytana daş atanlar” kimi povest və romanlarını yazdı və öz vəsaiti hesabına da çap etdirdi. Və təbii ki, mən bu əsərlərin hamısını, bir dost kimi əlyazma halında oxumalı olmuşdum, hətta bəzilərini redaktə etmişdim, nəşri üçün səy-çaba görsətmişdim. Bu qəbildən “Qızıl xotuğ” romanı haqqında ayrıca bəhs etmək istəyirəm. Nədən ki, mənim fikrimcə, bu dostumun ən mükəmməl əsəridir. Yeri gəlmişkən, burda yumoristik çalarlar gözə çarpsa da, roman ciddi təhkiyə üslubunda qələmə alınıb. Mövzuda Qəninin adət etdiyim yaradıcılığından fərqlidir; sovet ateist sistemi ilə İslam dini, onun mənəvi dəyərləri qarşı qarşıya qoyulub. Qəni haçansa öz əcdadları – nəsil şəcərəsi haqqında da mənə

danışmışdı və mən elə ilk haşiyələrdən sezdim ki, o həm də yaxın keçmişinin mənəvi dünyasına işıq salıb və oradakı islam nurunu oxucuya göstərə bilib. OLSUN, OLSUN, OLSUN...

Bu romanın “Azərbaycan” jurnalında nəşri öz yerində, rus dilinə tərcüməsinə, “Literaturniy Azərbaycan” dərgisində çapına da məmnunluq hissilə dəstək oldum. Ona görə yox ki, roman yaxın dostumun qələmindən çıxmışdı, ona görə ki, bu roman hər cürə təqdirə layiq idi. Böyük hörmət hissilə qeyd edirəm ki, romanın rus dilinə tərcüməsini rusdilli, indi haqq dünyasında olan gözəl yazığımız Nadir Ağasiyev boynuna götürdü və həyat yoldaşı Mədinə xanım ilə birlikdə bu çətin işin öhdəsindən gəldi. Bu əsərin okeanın o tayında, Birləşmiş Ştatlarda çap olunub yayımlanmasını da mən təbii qarşıladım.

Qəni Camalzadənin “Azərbaycan” jurnalında çap olunandan sonra xaricdə nəşr edilib yayımlanan daha bir romanı “Karxana”-dır. Burada Azərbaycana aid kriminal aləmin yaxın keçmişini yazıya alınıb. Romanın ilk fəsilərini əlyazmada oxumağa başlayanda, mənə elə gəldi ki, dostum populyarlıq eşqinə düşüb, oxucularının sayını artırmaq istəyir, amma sonra gördüm yox, o sadəcə Böyük Vətən Müharibəsindən sonrakı həyatımızı, çeşidli insan talelərini qələmə alıb və burda ön planda olmasa da, onun “MƏN”i daha qabarıqdır və bu “MƏN” romanın bir qədər qaranlıq “coğrafiyasından” nur kimi keçir.

Yeri gəlmişkən, onu da vurğulayım ki, Qəninin bu iki romanına – “Qızıl xotuğ”la “Karxana”ya ədəbi ictimaiyyət də biganə qalmayıb. Səyavuş Məmmədzadə, Vəqif Yusifli, Aydın Xan Əbilov, Kənan Hacı, Ağacəfər Həsənli kimi ədəbi simalar bu ədəbi nümunələr haqqında sanballı məqalələr yazıblar.

“Qızıl xotuğ” “Azərbaycan” jurnalında çap olunarkən müəllifin razılığı ilə romanın adını dəyişdim: “Fosforlu əkizlər” qoydum, amma kitab halında nəşrə verəndə Qəni yenə əsərin əski adını bərpa elədi və mən də bunun səbəbini soruşmadım, yəqin bir səbəb var ki dəyişib, fikirləşdim.

2021-ci ildə, Pandemiyanın bütün dünyada tüğyan elədiyi bir vaxtda Qəni “Kiaksarın sonuncu savaşı” romanının təqdimatını keçirəndə mənə də dəvət eləmişdi və artıq bu roman haqqında fikrimi ona bildirmişdim:

Kiaksarın şəxsiyyəti tarix üçün də dumanlıdır, niyə birinci Qarabağ savaşında başına gələnləri yazmırsan?

Bir xeyli fikirləşəndən sonra verdiyi cavab da yadımdadır:

Öz toplumunun məğlubiyyətini kim yazıb ki, mən də yazam? Mən o günlərə qayıtmaq istəmirəm... Hərdən mənə elə gəlir ki, o günləri yuxuda görmüşəm.

2022-ci ildə Qəni Camalzadənin “Şeytana daş atanlar” əsəri meydana gəldi. Yazıda Həcc ziyarətinə gedən bir zəvvar dəstəsinə dəki bəzi “şeytanlar” ifşa olunur.

Ağrımayan başına niyə dəsmal bağlayırsan? – dedim. – Axı, sən özün də yaxın keçmişdə o şeytani daşlamısan?

Mən atdığım daşların şeytana dəydiyinə əminəm, – deyə güldü.

Qırx ildən də bir qədər artıq sürən dostluğumuzda mən yalnız bir dəfə ondan incimişdim. O da son illər... Notbukla davranmağı mənə öyrətmək istəməyəndə. Amma sonra hiss elədim ki, elə o da bu notbuku mənim kimi bilir... Əlbəttə, bu bir zarafatdı...

Qəni Camalzadə artıq 70-i haqlasa da, səhhətində problemlər meydana çıxsada, cərrah əlindən su içsə də hələ də qələmi yerə qoymayıb. Bu günlərdə isə eşitdim ki, İkinci Qarabağ müharibəsi haqqında romanı başlayıb. Əlbəttə, sevindiricidir. Üstəlik də, görünür, yaddaşlarda sadəcə iş adamı kimi qalmaq istəmir. Yazıçı imici daha cazibədar görünür. Bu da bir zarafatdır. Yazını xoş ovqatla bitirmək üçün...

2. Müharibədən qayıdandan sonra

Hələ 30 il bundan əvvəl yaradıcılığa başlayan Qəni Camalzadə bir dəfə soruşdu ki, onun yazıları haqqında nə fikirdəyəm? Düzü, o zaman bu suala nə cavab verdim yadımda deyil, hər şeydə bir məzə axtaran adama nə demək olardı, amma o yadımdadır ki, o zamanlar Qəni “Kirpi”, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Ulduz”, “Azərbaycan” jurnalı kimi mötəbər dərgilərdə vaxtaşırı çap olunurdu. Bir-birindən duzlu satirik, yumorla dolu hekayələri ədəbi müzakirələrdə tədqiq edilib, araşdırılırdı. Qəninin adı ən ümidverici cavan yumoristlərin sırasında çəkilirdi. O zamanlar Qəni Camalzadənin geninə-boluna çap olunmasına imkan yaradan nəşirlərdən biri də mən idim. Bəs, Qəninin yaradıcılığına qarşı içimdə oyanmış bu rəğbətə səbəb nə idi? Mənə elə gəlir ki, hər şeydən öncə onun şəxsiyyəti, savadı, bir ziyalı mövqeyi, vətəndaşlığı və bir də milli təəssübkeşliyi idi. Mənim fikrimcə, bədii yaradıcılığın ən dərin rişələri yaradıcının şəxsiyyətindən mayalanır. 1992-ci ildə Qəni Camalzadə ilə əlaqələrimizin kəsilməsinə səbəb onun könüllü olaraq zabıt kimi cəbhəyə yollanması, Qarabağ uğrunda döyüşlərə qatılması oldu. Biz bir də, səhv eləmirəmsə, 1993-cü ilin axırında görüşdük. Məni maraqlandıran onun müharibə haqqında təəssüratı idi. Çox danışdıq. Qəni söhbətimizə gözlənilməz bir cümlə ilə son qoydu: “Müharibə haqqında elə həqiqətlər var ki, hələ ifadə etmək çətindir”. Dərinə getmədim.

Müharibədən qayıdandan sonra uzun müddət iş axtaran Qənindən bir dəfə soruşdum: “Bəs neyləmək fikrindəsən?” Cavab verdi

ki, bu dünyada ən şərəfli vəzifə əyilmədən yaşamaq və övlad böyütməkdir. Övlad böyütmək və işləmək. Sözün bu yerində Qəninin “Şirin dördlük” hekayəsinin sonluğu yadıma düşdü. Qəni qəhrəmanının dilindən yazır: “...Şahmat, çay, xoş ovqat olmayan yerdə bir yaxşı məşğuliyyət qalırdı: işləmək!” Qəninin işgüzarlığına sübut onun fəaliyyətinin müxtəlif cəhətləri ilə yanaşı, xeyli sayda hekayə və bir roman şəklində ortada olan bədii yaradıcılığıdır. Bu yazıda da mənim məqsədim yaradıcılıq nümunələrindən bir qələm dostu kimi söz açmaqdır.

Qəni Camalzadə Lerikdə dünyaya gəlsə də, Bakının Şüvəlan qəsəbəsində böyüyüb, orta məktəbi də elə bu qəsəbədə bitirib. Görünür, elə bu səbəbdəndir ki, Qəninin ilk qələm təcrübələrinin demək olar ki, əksəriyyəti bu Abşeron kəndinin duzlu, məzəli həyatı ilə bağlıdır. O ki qaldı Qəninin qəhrəmanlarına, o, heç bir yazısında, necə deyərlər, birini yağlayıb, o birini dağlamır, “qəhrəmanlarının” naqisliklərini karikatura səviyyəsində təsvir eləmir, saflaşacağına ümidini itirmir. Gördüklərini yazmaqla hadisələri saf-çürük eləməyi, çox haqlı olaraq, oxucusunun ixtiyarına buraxmır. Qəni elə hadisələri qələmə alır ki, ictimai-siyasi, etik-estetik dəyəri olsun. “Yaxşı oğlanın dayısı” hekayəsində təsvir olunan ali məktəbin adı çəkilməsə də, oxucunun düşdüyü mühit dərhal əsl ünvanı ona bəyan eləyir. Müəllim-tələbə münasibətlərində meydana çıxan problemlər yalnız ilk baxışda gülüş doğurur, əslində isə müəllif cəmiyyətin bu yarasına dərman axtarır.

Bu gün tamamilə başqa siyasi quruluşda yaşayırıq. Mənə elə gəlir ki, bunu Qəninin bütün hekayələrinə şamil etmək olar. Bir zaman qələmə aldığı bürokrat tiplərlə bu günlər yazıçı özü daha tez-tez qarşılaşır. Məncə, əsl bədii söz, bədii yazı odur ki, heç bir ictimai-siyasi quruluşun qurbanı olmasın. Bədii yazı siyasi quruluşun sifarişinə yox, ictimai tələblərə xidmət eləməlidir. Bu baxımdan Qəninin hələ səksəninci illərdə qələmə aldığı “Füzuli və elektron-

ka”, “İlk məhəbbət”, “Omba ağrısı”, “Xeyir iş”, “Məktub” kimi hekayələrini yenidən oxuyanda da mən bu qənaətə gəldim ki, Qəninin yazıları bu gün də çağdaşdır.

“Qış yuxusu” hekayəsində Qəninin tiplərindən biri digərindən soruşur: “Tarixin çarxı dönüb, ya dönməyib?” Həmsöhbəti bu sualı belə cavablandırır: “Sənin kimi oğul yetirən tarixin çarxı dönər də”. İlk baxışda adama elə gəlir ki, bunlar nə danışdıqlarını anlamayan personajlardır, amma hekayənin mahiyyətinə varanda görürsən ki, yazıçı hansı simə vurduğunu yaxşı bilir. Bu yazıda yeri səhv düşmüş adamlar üz-üzə gətirilir. Bunlar biri tornaçı işləyən tarix müəllimidir, digəri ali məktəb tələbəsidir. Onları işin nəticəsi yox, iş gününü birtəhər başa vurmaq maraqlandırır. Demək, nəticədən danışmağa dəyməz. Həyatımızın hansı sahəsi olur-olsun, “yeri səhv düşmüş” adamlardan nə gözləyəsən? Sözün bu yerində xalq şairi Qabilin dəqiq müşahidəsinin məhsulu olan misraları yada düşür: “Müsibət oluruq biz, Səhv düşəndə yerimiz...”

Qəni Camalzadə əksər hekayələrində sovet istehsalat həyatı yaddaqalan detallarla təsvir edilir. Amma bu hekayələrin mahiyyətinə varanda görürsən ki, məqsəd bu istehsalatda çalışanların obrazını yaratmaqdır. İnsan amili başlıca faktordur. Məncə, tək-tək oxucu ola bilər ki, bu hekayələrdə özünü, öz obrazını görməsin. Qəninin hekayələrini elə bir bucaq altında nəzərdən keçirəndə, şəxsən mənə elə gəlir ki, azman bir güzgüyə baxıram. Güzgü isə yalan danışmır. Sözün bu yerində dahi Sabirin iki misrasını xatırlamamaq mümkün deyil: “Niyə bəs böylə bərəldirsən, a qare, gözünü, Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü?”

Qəni Camalzadənin doxsanıncı illərdə qələmə aldığı hekayə və povestlərin nişangahı dəyişilməyib. Yenə də sətirələr arasından Abşeron mənzərələri boy verir, yenə də Bakı kəndlərinin tipajları təsvirə gətirilir. Dəyişən yalnız bu “qəhrəmanların” tutduğu mövqedir. Zaman onların bir qismini partiya liderinə, bir qismini

“iş adamına”, bir qismini isə “işsizə” çevirib. Yaxın qohumların bir-birinə münasibətində də yeni çalarlar meydana gəlib. Yalan əsas alətə çevrilib. Yalanda silahlanmış məmurlar, polis işçiləri arasında Xudayar bəy peyda olur. Doğrudan da Mirzə Cəlilin Xudayar bəyi hələ ölməyib? Həçansa ölübsə də, Qəni Camalzadənin son hekayə və povestlərində Xudayar bəy dirilir. Dirilir ki, biz harada bənd aldığımızı yaddan çıxarmayaq. Qəninin “Qızıl xoduğ” romanında qayə daha dərinidir. Bu romanda çox ustalıqla yaradılmış Əzrail obrazı dünya ədəbiyyatında olmasa da, Azərbaycan ədəbiyyatında təzə hadisədir. Kimdi bu Əzrail? Yoxsa mələk cildinə girmiş insandır? Niyə hamı ondan nümunə götürür? Yazıçı bu sualların cavabını da oxucunun ixtiyarına buraxır. O oxucusunun ki, hələ ədəbiyyata, əsl sənətə olan ümidini itirməyib. Mən də o oxuculardan biri kimi bu roman haqqında düşünürəm və gözləyirəm ki, ədəbi tənqid yaxın tariximizin böyük bir parçasını özündə əks etdirən örnək haqqında söz desin.

AYDIN XAN ƏBİLOVUN PRİZMASINDAN...

1. Hacı Qəni Camalzadənin tarixi və müasir mövzuda yazdığı iki bədii romanı ətrafında kulturoloji gəzishələr

Vaxtilə satirik hekayələr yazan, müxtəlif səpkili, kiçik həcmli bədii nəsr nümunələrindən ibarət kitabları nəşr olunan tanınmış yazıçı-publisist Qəni Camalzadə yaradıcılığının yeni mərhələsinə adlamağı ilə roman janrına müraciət etməsi üst-üstə düşdü. Məhsuldar müəllifin “Qızıl xotuğ” adlı ilk romanı 2007-ci ildə ayrıca kitab şəklində nəşr edilib: sonralar əsər ruscaya çevrilərək “Золотой осленок” başlığı ilə həm ədəbi jurnalda, həm də ayrıca nəşr kimi dərc olunub. İllər keçəndən sonra, Qəni Camalzadə “ədəbiyyatın dəbdən düşdüyü” 2015-ci ildə indi şərti olaraq, “sosial-bədi nəsr”, yaxud “sosial-bədii roman” deyə təsnifatlamağa çalışdığımız “Karxana” adlı irihəcmli bədii nəsr nümunəsi ilə çağdaş ədəbi prosesdə özünəməxsus estetik mövqeyini ortaya qoymağa çalışdı.

Romanın jurnal variantına ön sözdə istedadlı yazıçı Məmməd Oruc yazır: “*Ən səmimi duyğularımla qeyd etmək istəyirəm ki, bu roman Azərbaycan ədəbiyyatında analoqu-bənzəri olmayan əsərlərdəndir...*”

Bunu milli üslubda əsərləri ilə çağdaş ədəbi prosesdə fəallığı ilə seçilən yazıçı-publisist Qəni Camalzadənin yaradıcılığına verilən dəqiq qiymət kimi dəyərləndirmək mümkündür.

Satirik üslubda qələmə alınan ilk irihəcmli əsərinə rəğmən, daha ciddi ictimai-mənəvi mətləblərə toxunulan, XX əsr Bakı və ətraf kəndlərin ədəbi ensiklopediyasına çevrilən “Karxana” əsəri həm roman janrının tələbləri, həm də mükəmməl qələmə alınması baxımından tanındı, rus, ingilis və başqa dillərə tərcümə olunaraq ölkəmizdə, ABŞ-da nəşr olundu, internet resurslarında elektron variantda yayımlandı.

Birinci Qarabağ müharibəsinin qazisi olan Hacı Qəni Camalzadə pandemiya dövründə də məhsuldar fəaliyyətindən geri qalmadı, yeni-yeni hekayələri, publisistik yazıları, ABŞ-da nəşr olunan rus və ingiliscə kitabları, eləcə də müxtəlif televiziya kanallarında, sosial şəbəkələrdə, media orqanlarında ziyalı mövqeyini ortaya qoymaqla, XXI əsrdə də klassik Şərq – Azərbaycan ədəbi-humanitar ənənələrə üstünlük verən əsl düşüncə adamı, yazıçı obrazını qoruyan, yaşadan yaradıcı intellektuallardandır.

Roman yaradıcılığına gec başlasa da, yazıçı milli romançılığın zahiri tərəflərini, estetik-poetik mahiyyətinə ciddi yanaşır. Roman ədəbi, estetik, tarixi, nəhayət, kulturoloji hadisəyə çevrilmirsə, əsərin əsas surətləri zamanənin “qəhrəmanı”na oxşamırsa, belə irihəcmli bədii nümunələri klassik roman adlandırmaq bir qədər çətin məsələdir. Necə gəldi yazılaraq öz hesabına çap edilən əsərləri modern, post-modern yarımbaşlıq altında çapdan buraxılsa belə, gənc oxucuları aldatmaq mümkün olsa da, peşəkar ədəbiyyatçıları çaşdırmaq olmaz.

Bu baxımdan Qəni Camalzadənin son iki ildə qələmə alaraq kitab şəklində ədəbi ictimaiyyətin müzakirəsinə verdiyi “Kiaksarın axırıncı savaşı” (2021) və “Şeytana daş atanlar” (2022) adlı yeni irihəcmli bədii nəsr əsərlərini sadalanan ciddi estetik-filoloji kriteriyalara cavab verən ənənəvi-klassik romanlara aid etmək mümkündür.

Ötən il ədəbi ictimaiyyətin iştirakıyla Bakıda, Lerikdə, Abşeronda, televiziya kanallarında ictimai-mədəni təqdimatı keçirilən “Kiaksarın axırıncı savaşı” əsərini milli-tarixi roman janrının ən son uğurlu nümunələrindən saymaq olar.

“Kiaksarın axırcı savaşı” müəllifin sayca on ikinci kitabıdır: əvvəlki əsərlərindən, “Qızıl xotuğ” və “Karxana” romanlarından fərqli olaraq, müəllif bu dəfə tariximizin qədim və əzəmətli bir mərhələsinə, Midiya dövrünə müraciət edib. Tarixi romanın hadisələri qədim Azərbaycanda baş verir: qırx il hakimiyyətdə olmuş şahənşah Kiaksarın parlaq surəti, sərkərdə məharəti qələmə alınıb. Yazıçı tarixi hadisələri olduğu kimi təsvir etməkdən yayınaraq, Kiaksarın simasında qədim tariximizin unudulmuş səhifələrinə işıq salır, bu parlaq sərkərdənin dövlətçilik ənənələrimizi özündə gizləyən qələbələrindən bəhs edir, onun döyüş taktikası barəsində çağdaş oxucuların diqqətini cəlb edə biləcək formada məlumat verir.

Romanın bir özəlliyi də o dövrün ictimai-siyasi, dini-mənəvi, tarixi-sosial proseslərinə müəllifin yönəldiyi ədəbi baxışlarıdır. Əsərdə qədim Azərbaycanımızda – Midiyadakı hakim dini-dövlətçilik ideologiyasına çevrilən atəşpərəstlik haqqında əhatəli məlumat verilir. Oxunaqlı dildə, orijinal üslubda qələmə alınan bu irihəcmli bədii nəsr nümunəsində başqa bir tarixi obrazın – taxt-tacın vəliəhdi, məmləkətin gələcək hökmdarı Astiaqın da dolğun surəti – təsviri verilir. Midiya səltənəti məhz onun bacarıqsızlığı sayəsində süquta uğrayacağı haqqında kədərli hissələr romanın ən təsirli parçaları hesab oluna bilər.

Yazıçı Azərbaycanımızın qədim və əzəmətli bir dövrünü – Midiya imperiyasının yüksəliş illərini qələmə alarkən, tarixdə görkəmli şəxsiyyətin roluna xüsusi diqqət ayırır. Qırx il hökmranlıq eləmiş Kiaksar ömrünün sonunda, e.ə. 486-cı ildə skiflərin Muğan düzündə qurduqları çarlığın iyirmi səkkiz illik varlığına son qoyub. Kiaksarın qoşunu skiflərin bir qismini qıraraq, qalanını da Dar Keçiddən (Dərbənd) şimala, gəldikləri yerə qovmuşdur. Romanın şahənşah Kiaksarın parlaq surəti incə boyalarla təsvir edilmiş, onun döyüş taktikası, qələbələri barədə tarixi qaynaqlar əsasında əhatəli məlumat verilmişdir.

Müəllif romanın nəşri ilə əlaqədar yazdığı qeydlərində vurğuladığı kimi, irihəcmli bədii nəsr nümunəsi çoxdan hazır olsa da, çapına qərar verə bilmirdi. Torpaqlarımızın hələ də erməni işğalı altında olması faktı müəllifi həvəsdən salsada, nəhayət, 2020-ci ildəki möhtəşəm Qarabağ zəfərimiz bu mənəvi baryeri aradan qaldırdı. Yazıçı xüsusi olaraq bildirir ki, Azərbaycanın Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev düşmənlə şahənşah Kiaksar kimi rəftar elədi, 44 gündə iyirimi səkkiz illik işğala son qoydu, erməniləri torpaqlarımızdan qovdu, tarix təkrar olundu. Sərkərdə Kiaksar süvari qoşun növünün yaradıcısı, qalib kimi tarixdə qalmışdısa, Prezident və Ali Baş Komandan İlham Əliyev həm II Qarabağ müharibəsini böyük Zəfərlə sona çatdırdı, həm informasiya savaşında düşmənlə qalib gəldi, həm də Azərbaycanı XXI əsrin qalib dövləti kimi dünyada tanıtdırdı...

Yeni əsərlərindən də göründüyü kimi, Qəni Camalzadə mövzu seçməkdə çətinlik çəkmir. Sovet düşüncəsinin Azərbaycan romançılığına vurduğu möhürləri qırmağa, ədəbiyyata təzəlik gətirməyə çalışır. Hələ də köhnə təbliğatın, yanlış yolun yolçuları olan bir çox yazıçı özünə zəhmət vermədən əvvəlki qaydada yazıb-yaradır, hətəta, yazdıqlarının lazımsızlığını dərk eləmədiyi vaxtda, Qəni Camalzadənin bir romanında hadisələr uzaq dağ kəndimizdə, o birində isə iri meqapolisə çevrilmiş Bakıda, başqa romanda isə iki min beş yüz il bundan əvvəlki Midiya imperiyasında cərəyan edir. Yazıçının tapdanmış mövzulardan qaçması, daim axtarışda olması göz önündədir ki, bu da çağdaş romançılıqda qəbul edilən ənənələrdən xəbər verir.

Qəni Camalzadə Bakıətrafı kəndlərin birində böyüyüb, dindar ailənin övladı olaraq inanclı şəxs kimi ictimaiyyət arasında tanınır.

Vaxtilə Həcc ziyarətinə gedərək “Hacı” tituluna sahib olan yazıçı tarixi romandan sonra sayca on üçüncü kitabında da dövrümüz üçün aktual görünən mövzulara toxunur. Bu günlərdə “Qanun” nəşriyyatı tərəfindən nəfis formada nəşr edilən “Şeytana daş atanlar” romanı da aydın və yeni üslubda qələmə alınmışdır ki, bu da oxucunu, xüsusən yeni nəsil ədəbiyyat həvəskarlarını yormur, əksinə, çağdaş söz sənətinə olan həvəslərini daha da artırmağa xidmət edir.

Ümumiyyətlə desək, İslamın vacib şərtlərindən birinin yerinə yetirilməsi bəzində nə Azərbaycan ədəbiyyatında, nə Sovetlər məkanında iri həcmli bədii nümunələr yoxdur. Belə bir yazıçını mən xatırlamıram. “Şeytana daş atanlar” romanı ilk nümunədir. Yazıçı müqəddəs ziyarət hadisəsini, həcc zamanı Məkkə və Mədinə şəhərlərinin atmosferini kənardan yox, məhz içəridən işıqlandırır. Əsərdə hər bir qəhrəmanın, irili-xırdalığından asılı olmayaraq, özünəməxsus tarixçəsi var. Qəribə də olsa deyim ki, romanda baş qəhrəman yoxdu. Əsərin qayəsində saflaşmaq, zümrüd quşu kimi odda yanaraq yenidən həyata qayıtmaq, kəfən-ehrama girərək ölümü qəbul etmək, ziyarətdən sonra yenidən dirilmək dayanır. Bəli, mənəvi təmizlənmə Allaha tapınmadan mümkün deyil. Günah-qəbahət içində olan insan dilemma qarşısındadır, ya saflaşaraq Cənnətə varid olmalı, ya da Cəhənnəmə vasil olmalıdır. İnsanlığın başqa seçimi yoxdur.

Hər bir fərdin, cəmiyyətdə tutduğu mövqedən asılı olmayaraq, qəlbində bir qorxu hissi hökm sürür. Romanın bütün naqis qəhrəmanları, Lotu Faxı, Balaca, Böyük və başqaları, günah-qəbahət içində üzsələr də axirətdə üzləşəcəkləri cəzanın labüdlüyünü qəbul edirlər, bağışlanma arzusuna düşürlər. Lotu Faxı kimi bir oğrubaşı, Balaca kimi bir başkəsən, Dəli Məhər kimi bir kəmağıl, Domba Rəhim kimi bir qatil bu diləyini heç gizlətmirlər də. Yerdə alçaq yolla ucalanlar, fırlıdağa, hiyləyə öyrəşənlər göyləri də aldatmaq fikrindədirlər...

“Şeytana daş atanlar” romanı nasirin əxlaqi kataklizmalara maraqlı baxışları, kəskin ictimai mövqeyi, bəzi hallarda estetik-kul-

turoloji tənqidi ilə fərqlənir. Bir tərəfdən kasıb dindar, mənəvi kamilləşməyə can atan yeni düşüncəli ilahiyyatçı, digər yandan isə varlılar, hansısa yolla saxta nüfuz qazanmış şəxslər arasındakı göz-lə sezilməyən incə məqamlarla yazıçı arif oxucularının diqqətini cəlb edə bilir, ictimai-mənəvi müzakirələri ön plana çəkir. Romanın əsas motivi də məhz bunun üzərində köklənib ki, öz işlərindəki şeytanla bacarmayanlar, onu daşlamaq üçün uzaq ərəb torpağına üz tutur. Hər iki qüvvənin nümayəndələri Həccə yollanırlar: kimi mənəvi saflıq əldə edərək yenidən doğrulmaq üçün, kimi də cəmiyyətin gözündə xüsusi dini rütbə əldə edən “hörmətli” adam kimi görünməkdən ötrü. Müəllif qəribə bir üslubla, sanki Tanrının dini kitablar vasitəsi ilə bizə yolladığı göylərin həqiqətini ortaya qoyur: Həcc ziyarəti sənin üçün ikinci doğruluşdur, mən yaratdığımıza şans verdim, sağlığında onu saflaşdırdım, günahlarının əksəriyyətini bağışladım, ardı şəxsin özündən asılıdır. Bax “Şeytana daş atanlar” romanının əsas fəlsəfəsi də bundadır...

Söz yox, dəyərli yazıçılarımızın sırasında özünəməxsus yerini tapan Qəni Camalzadə istedadlı nasir kimi ədəbiyyat tariximizin bu günündə qələmə aldığı romanları ilə maraqlı imza sahibi sayılır. Dövrün estetik çağırışlarına çevik reaksiya verən ədib növbəti yeni romanlarını oxucularının ixtiyarına buraxıb.

Sonda onu da bildirək ki, hər iki yeni irihəcmli nəsr nümunəsində də müəllif yaradıcılıq ənənələrinə sadiqlik nümayiş etdirir, oxunaqlı, ənənəvi estetik-poetik texnologiyalara söykənən romanları ilə çağdaş ədəbiyyatımızı zənginləşdirməyə çalışır.

Azərbaycanın qədim tarixinə yeni, doğru baxış sərgiləyən, cəmiyyətimizi indi maraqlandıran dini-əxlaqi, mənəvi problemlərə fərqli prizmadan nəzər salan müəllifin növbəti sənət uğurlarına sevinir, yazıçı dostumuz Qəni Camalzadəyə yeni-yeni sənət uğurları arzulayırıq.

VAQIF YUSİFLİNİN PRİZMASINDAN...

1. “Qızıl xotuğ” romanı haqqında qeydlər

Son əlli ilin Azərbaycan ədəbiyyatı mənzərəsində romanın bir janr kimi inkişafı bizi sevindirməyə bilməz. Doğrudur, dünya roman sənətinin şedevrləri ilə müqayisədə beş-altı (barmaqla sayılacaq qədər) nümunə istisna olunmaqla yenə də geridəyik, amma bu son illərdə romana, bu çətin və mürəkkəb janra meylin artmasını təqdir etmək olar. Bizdə həm milli roman ənənələrimizin təsiriylə, həm də dünya romanlarından öyrənməklə, milli və Qərb roman ünsürlərini sintez etməklə yaranan romanların sayı artır.

Haqqında söz açacağım “Qızıl xotuğ” romanı milli roman ənənələrimizi davam etdirən bir əsərdir. Onun müəllifi uzun müddət yumorist hekayələr müəllifi kimi tanındığım Qəni Camalzadədir. Qəni çoxdan yazıçılıqla məşğuldur, indiyə kimi nəsr əsərlərindən ibarət beş-altı kitabı da çıxıb. O, yazıçılığa ötəri həvəs ucundan, ya da şöhrət qazanmaq naminə gəlməyib, daxili, mənəvi tələbatdan, “mən bu həyat həqiqətlərini yazmalıyam” prinsipindən doğan bir məsuliyyətlə gəlib.

“Yumorist” sözünü təsadüfi işlətmədim. Bu söz Qənini bir yazıçı kimi səciyyələndirən sözlərdən biri və mən deyərdim, birincisidir. Çünki yumor hissi, gerçəklikdəki hadisələrə bir qədər

də satirik münasibət Qəninin romanında da aparıcı elementlərdən biridir. Ancaq “Qızıl xotuğ” romanını “yumor, ya satira üstündə qurulan roman” adlandırmaq doğru olmazdı. Qəni ilk romanında janrın xüsusiyyətlərini əks etdirən ən vacib şərtlərə əməl etmişdir.

Öncə qeyd etməliyəm ki, “Qızıl xotuğ” romanı (roman ilk dəfə “Azərbaycan” jurnalında “Fosforlu əkizlər” adı altında çap olunub) müasir həyat hadisələrindən söz açan əsərdir. Yəni, bu əsərdə cəmiyyətin ictimai-siyasi mənzərələri, həyatımızın bir çox problemləri öz əksini tapır. Çox geniş və əhatəli planda olmasa da, son iyirmi ildə yaşadığımız həyatın ayrı-ayrı olaylarının, gördüyümüz çətinliklərin, daddığımız acıların və eyni zamanda, müstəqilliyimizin bizə bəxş etdiyi hisslərin inikasını bu romanda izləyə bilərik. Lakin Qəninin romanı gerçəkliyin publisistik şərhı və təhlili üzərində qurulmamışdır, heç romanda belə bir xətt yoxdur. Qəni bədii bir əsər yazmışdır və cəmiyyətdə, həyatda baş verən ictimai-siyasi hadisələri, mənəvi-psixoloji durumu yaratdığı obrazlar, onların qarşılıqlı münasibətləri fonunda təhlil etməyə çalışmışdır. Romandakı hadisələr son iyirmi ili əhatə edir. Yəni, biz burada “keçid dövrü” dediyimiz illərin əhvali-ruhiyyəsi, bu illərdə cərəyan edən hadisələrin əks-sədası ilə qarşılaşırıq. Amma təqdim olunan obrazların bir çoxunun taleyi sovet dövrü ilə bağlıdır və Qəni o obrazların xarakterini bütöv canlandırmaq üçün “retro” üsulundan istifadə edir.

Reallıqdan və həyat həqiqətindən başqa romanı sevdiren başlıca amillərdən biri də, heç şübhəsiz, dolğun obrazlar yaradılmasıdır. Romanda İnsan başlıca amildir. Və əgər belə demək mümkünsə, hər roman xarakterlər sərgisidir ki, müəllif bununla təsvir etdiyi aləmin varlığını tanıdır. “Qızıl xotuğ” romanında ucqar bir dağ rayonunun adamları təsvir olunur, bu da Cənub bölgəsidir. Qəni özü o bölgədən olduğundan həmin aləmi bütün koloriti ilə oxucuya təqdim edir. Lakin ən çox diqqət mərkəzində duran bir obraz var ki,

romandakı digər obrazlar və hadisələr həmin bu obrazın ətrafında cəmlənir. Bu, yaşı yüzü keçmiş Ehsan babadır.

Ədəbiyyatımızda bu tipli müdrik qoca obrazları istənilən qədərdir. Ancaq bu obrazların işlənməsində həmişə romanlardan romanlara, yazıçılardan yazıçılara keçib gələn bəzi oxşar cizgilər diqqəti cəlb edir. O da bundan ibarətdir ki, bu obrazlar çox zaman əsas qəhrəman kimi yox, ikinci dərəcəli, ya da epizodik obraz kimi təqdim edilmişlər. Və əksəriyyətinin də əsərdə yalnız bir rolu olub – ağsaqqallıq missiyasını yerinə yetiriblər. Ancaq Qəninin təsvir etdiyi qoca Zamanın bir çox əlamətlərinin təcəssümüdür. O, belə demək mümkünsə, “köhnə dünyanın” yeni Zamana, yeni münasibətlər sisteminə ironiyasıdır.

Keçmişdən bu günə nə ki yaxşı keyfiyyətlər var, Ehsan baba öz varlığında yaşadır. Təkcə uzunömürlülüüyü ilə deyil, həm də cəmərd keyfiyyətləri ilə... bütün dəyişilən zamanlarda öz daxili təmizliyini, mənəvi saflığını, gözəl insani xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaqla. Təsəvvür edin, belə bir insan gəlib düşüb son dərəcə mürəkkəb münasibətlərin hökm sürdüyü xaos və ahəngsizlik dövrünə... Təbii ki, “keçmişdən” gələn bu qoca yeni dövrdə dəyişilə bilərdi, başqalaşa bilərdi. Amma dəyişmir və başqalaşmır, sübut edir ki, insan həyatında qızılın, var-dövlətin heç bir əhəmiyyəti yoxdur, əsl qızıl insanın öz içindədir. Ehsan baba obrazı bir az da bizə sufiləri xatırladır. Təsədüfi deyil ki, o, dərviş həyatı da keçirib. Dərvişlik isə, Tanrının yer üzündə elçiləridir ki, Allah kəlamını avazla insanlara çatdırır.

“Ehsan baba varlı-hallı bir ailənin sonbeşiyi idi, atasının tövləyə sığmayan mal-qarası, pəyə-pəyə qoyun-quzusu vardı. Gen-bol yaşayırdılar. O, zəhinli idi. Az vaxtda “Quran”ı başa çıxdı. Amma o, ailənin ümidini puç elədi. Bir gün qonşu kəndə molla yanına gedib-gələn Ehsan geri dönmədi. Deyirlər ki, hardansa azıb gələn dərvişlərə qoşulub. On beş yaşlı oğlan bir parça əppək olub qeybə

çıxdı. İyirmi il ondan xəbər çıxmadı. Amma Şura hökuməti qurulan ili Ehsan qəfildən peyda oldu. Saç-saqqalı ağarmış, çəkdiyi məşəqqətlərdən üzü kobudlaşmış, uzun saçları çiyinə tökülmüş bu yad kişinin gəlişi hələ də pədənşahlıq dövründə yaşayan kəndi təlatümə gətirdi”.

Bu, onun ömrünün iyirmi ili haqqında qısa bir məlumatdır. Hərçənd ki, Qəni Ehsan babanın qütbətdə keçən dərvişlik həyatından da müəyyən fraqmentlər təqdim edə bilərdi, yəni obrazı dünya nemətlərindən imtina edib dərviş xislətli bir insan kimi canlandırarkən, bu formalaşmanı ayrı-ayrı epizodlarda göstərə bilərdi. Görünür, buna ehtiyac duymayıb. Amma Ehsan babanın bundan sonrakı hərəkət və davranışları, insanlara münasibəti, zamanın ən təhlükəli və qorxulu çağlarında belə, xasiyyətindəki sabitqədəmliyi qoruması inandırıcıdır.

Əlbəttə, romandakı əsas qəhrəmanın səciyyəsinə daha dolğun rəsm etmək üçün təkcə həmin obrazın özünün hərtərəfli təqdimi kifayət deyil. Hər hansı bir obrazın daha mükəmməl nəzərə çarpması digər personajların onunla qarşılıqlı münasibətlərindən (sevgi, rəğbət, yaxud bunların tamam əksi) hasil olur. Qəni Ehsan babanın ailəsi və xüsusən övladları barədə, onların işi, əməli, mühiti haqqında təfərrüatlı lövhələr təqdim edir. Beləliklə, romanın süjeti öz əhatə dairəsini genişləndirir, hadisələr gah ucqar dağ kəndində, gah da şəhərdə cərəyan edir, müəllif daha maraqlı və yaddaqalan hadisələrin iziylə hərəkət edir.

İlk baxışda romanda ciddi, bütün kəskinliyi ilə diqqəti cəlb eləyən konflikt nəzərə çarpmır, ancaq konfliktin bu “sakit” axarında müxtəlif zövqlər, dünyagörüşləri üz-üzə gəlir. “Köhnə dünya” – Ehsan baba “yeni dünya”ya keçid dövrünün “qəhrəmanlarına” sanki ibrət dərsi verir, onların hərəkət və əməllərinin düzgün məcraya yönəlməsinə çalışır.

Təbii ki, bəzi romanlarda olduğu kimi, “Qızıl xotuğ”da da bütün hadisələri öz məhvərində cəmləyən və personajları da bir nöqtəyə bağlayan novellaları bir hadisə diqqəti cəlb edir. Belə bir hadisə romanın sonuna qədər açıqlanmır, gizli saxlanılır, sirr kimi qapalı qalır və yalnız sonda həmin hadisənin gözlənilməzlikdən, sirlilikdən çıxıb adılşması, möcüzə yox, sadəcə, yanlış düşüncə olduğu hamıya bəlli olur. “Möcüzə”nin kökü isə buradan başlanır: “Qarı yerindən qalxdı, şalını çiyninə saldı, həyətə düşdü. Aylı gecənin gözəlliyinə adətərkərdə olduğundan başını qaldırmadan irəlilədi. Tövlənin qapısını araladı. Gördüyü mənzərədən canına lərzə düşdü.

Aman Allah! – deyə çığırdı.

Uzunqulağın ayaqları altında işıq saçan iki xotuğ vardı. Biri tərپənirdi, o birisi tərپənmirdi. Tərپənən gümüşü işıq saçırdı, tərپənməyən xotuğ qızıl kimi parıldayırdı. Qarı “bismillah” deyə-deyə qabağa əyildi, irəliləməyə qorxurdu.

Aman Allah! Bu nədir?! Bu nə möcüzədir?! Olmaya xotuğun biri gümüşdəndi, o birisi qızıldan. Qızıl yumurta qoyan toyuq eşitmişdim, qızıl-gümüş doğan uzunqulaq eşitməmişdim...”

XX əsrin sonlarında, elm və texnikanın, sivilisasiyanın ən möhtəşəm çağında belə bir “möcüzə”yə inanmaq və kimi isə inandırmaq təbii ki, cəfəngiyyatdır. Nəsə bir möcüzə olursa, yalnız elmlə bu möcüzəni reallaşdırmaq olar. Ehsan babanın Bakıda yaşayan oğlanları buna inanmırlar və Gilə nənənin həyəcan dolu məktubuna xurafat kimi baxırlar. Amma inananlar daha çoxdur. Kimlərdir? Həyatın yalnız maddi tərəfini düşünən insanlar və bir də sensasiya axtaranlar. Birincilərin beynini, şüurunu maddi ehtirasları idarə edir. İkincilər isə hadisənin real olub-olmadığına heç əhəmiyyət vermirlər, bəlkə ürəklərində heç inanmırlar da, amma dünyanı bu cəfəngiyyata inandırmaq istəyirlər. Özü də bunların içərisində Avropadan gələn jurnalistlər də var. Nəhayət, sonra məlum olur ki: “Eşşək balasının parıldaması fosforlu torpağın təsirindəndir. Bala ana bətnində onunla qidalanıb, ona görə də parıldayırmış”.

Əslində, az qala, lətifə təsiri bağışlayan bu əhvalat bir çox həqiqətləri bəyan edir: XX əsr başa çatır, sivilizasiya tarixinin yeni və parlaq səhifələri yazılır, bəşəriyyət bəlkə də bir vaxt yuxularda belə çatmadığı arzularının indi fantastik şəkildə reallaşdığının şahidi olur. Amma ucqar bir dağ kəndində camaatın rahat gediş-gəlişini təmin edən körpü çoxdan sıradan çıxıb. O kəndə getmək üçün gərək çətin, dolanbac dağ cığırırlarını keçəsən. Texnikanın, elmin möcüzələri qarşısında eşşəyin qızıl ya gümüş xotuğ doğmasına inanmaq nə qədər bəsit və primitiv görünür. Əslində, anekdot təsiri bağışlayan bu əhvalat dünyanın təzadlı, son dərəcə mürəkkəb durumuna işarədir. Bəşəriyyət öz keçmişindən gülə-gülə ayrılır – demişlər. Bu “gülməli” anekdotda böyük bir faciənin elementləri yaşayır. Bəşəriyyət əsl möcüzə ilə kəməşüür aqlın uydurduğu “möcüzə” arasında vurnuxur. Qəninin romanında məhz bu paradoksalıq bizi düşünməyə vadar edir.

Əgər roman İNSAN VƏ CƏMİYYƏT haqqında yazılan bir əsərdirsə, təbii ki, bu əsərdə insanla cəmiyyət arasındakı münasibətlər də öz bədii həllini tapmalıdır. Balzakın, Tolstoyun, Qorkinin və başqa romançıların əsərlərində izlədiyimiz bu xətt zaman haqqında bitkin təsəvvür yaratmağa kömək edir və o romandakı Zaman görünür, orada nə cəmiyyət, nə də insan görünə bilər. Balzakın romanlarında XIX əsr Fransası bütün mənzərəsi ilə əks olunur və bu mənzərədə o dövrün cəmiyyəti, bu cəmiyyətin müxtəlif silklərinin, zümrələrinin həyatı, məişəti, dünyagörüşü gözlərimiz qarşısında canlanır. Ancaq biz dahi Balzakdan yox, ilk romanını yazan Azərbaycan yazıçısı Qəni Camalzadənin əsərindən söz açırıq. Bu əsərdə İnsan və Cəmiyyət problemi klassik romanlarda olduğu kimi, yəni, bu iki qüvvə arasında harmoniyanın, müvazinətin pozulması şəklində təqdim olunur. Cəmiyyətin əsasını insanlar təşkil edir, bu insanlar isə müxtəlif dünyagörüşə və səviyyəyə

malikdirlər, zövqlər, baxışlar eyni deyil, həyata, gerçəkliyə, cəmiyyətə münasibət də fərqlidir. Rəğbət, bir-birini anlamaq, qayğı və humanizm prinsipi yalnız sözdə qalırsa, əməl şəklində ifadə olunmursa, insanla cəmiyyət arasında harmoniya pozulur. Qəninin romanında məhz bu disharmoniya bədii tədqiq hədəfinə çevrilir. Bu mənada romandakı kənd və şəhər mühitinin təsviri, bu iki mühiti təmsil edən insanların münasibətləri heç də az rol oynamır. Adətən, kənddən söz açan bəzi əsərlərdə yazıçılar təbiiliyi, ilkinliyi vəsf edir, bunu şəhər həyatının təzadlı mənzərələrinə qarşı qoyurlar. Amma Qəninin romanında belə məkan qarşıdurmalarına təsadüf etmirik. O, ümumiyyətlə cəmiyyətdəki xaos və hərc-mərcliyi, insanlar arasındakı mənəvi münasibətlərin bir araya gəlməməsini, bundan doğan münaqişələri təsvir etmək istəmişdir.

Romanda Ehsan babanın oğulları – Cəmo, Cümü və Əbi ilə bağlı hadisələr də az maraq doğurmur. Bu obrazların heç biri mənfəəti deyil (ümumiyyətlə, romandakı obrazlardan kimə isə “bu, mənfədir” yaxud “bu, müsbətdir” demək olmur, təqdim olunan hər bir obraz bütün yaxşı və pis cəhətləriynən birgə təsvir edilir), onların təsvirində bədii inandırıcılıq, reallıq duyğusu vacib şərt kimi diqqəti cəlb edir. Elə bil ki, birbaşa həyatdan romana gəlirlər. Cəmo elm adamıdır, prinsipi təmizlik və düzlükdür, dövr dəyişsə də, onun prinsipləri dəyişmir, yəni rüşvət almır, varlanmaq haqqında düşünmür, normal həyat tərzini qane edir. Hətta bu təmizliyi ucundan həyat yoldaşı da onu tərksiz edir. İkinci oğul – Cümü isə başqa bir düşüncə sahibidir. Ali məktəbdə dekan işləyən Cümü Şura hökuməti dağıldandan sonra iki yol ayrıcında qalır: “ya ehtiyac içində yaşamağı qəbul etməli, ya da hamının getdiyi tərəfə getməliydi. Cümü ikinci yolu seçdi. Maddi vəziyyəti də düzəldi, ailənin rifahı da. Gözüqıpq yaşamağa adət elədi. Hərdən bu naqislikdən sıxılırdı, Cəmo, Əbiyə həsəd aparırdı. Bilirdi ki, onlar başqa cür

yaşayırlar”. Üçüncü qardaş Əbi elm adamı olmasa da, böyük qardaşı Cəmo kimi öz halal zəhməti ilə dolanır. Deməli, üç qardaşdan ikisinin prinsipi birdir. Biri isə “hamının getdiyi tərəfə” gedir. Bu ifadəyə diqqət yetirək: “hamının getdiyi tərəf”. Burada müəlliflə mübahisə üçün zəmin var: deyə bilərik ki, hamı Cümü gedən yolu getmir, yəni hamı rüşvət almağı, kombinasiya qurmağı bacarmır, halal zəhmətlə dolananların sayı heç də azalmayıb. Amma bu da bir həqiqətdir ki, müəlliflə razılaşırsaq da, indiki dövrdə maddi güzəran uğrunda mübarizə cəmiyyətin bütün təbəqələrini hərəkətə gətirir, varlılar yenə də varlanmaq, orta təbəqələr yaxşı yaşamaq, kasıblar isə səfalət girdabına yuvarlanmamaq uğrunda mübarizə aparırlar. Belədə mənəvi dəyərlər ucuzlaşır, gözdən düşür. Görkəmli tənqidçi Yaşar Qarayev bir məqaləsində yazmışdı: “Xaosdan, müsibətdən, faciədən bəhrələnmək əxlaqı baş alıb gedir. Torpağımızın beşdə biri əsirə, millətimizin yeddidə biri qaçqına çevrilib. Mədəniyyətimizin “itmiş ərazisini” hesablamağa isə təxəyyülün də gücü çatmır. Məhz bu, itkilərimizin ən dəhşətlisidir! Çünki millət mədəniyyətlə başlayır və mədəniyyətlə də qurtarır”. Romanda konflikt də məhz maddi dünya ilə mənəvi dünyanın qarşıdurmasından yaranır.

Gəlin, romanda bununla bağlı bir epizodu xatırlayaq.

Ehsan baba Qızıyurdundakı sərdabədə müxtəlif əşyalarla qarşılaşır. Bu əşyalar – silah-əsləhələr, qoç heykəlləri qədim dövrlərdə yaşayan kahinlərin əməlləriymiş. Mağaradakı məzar sahibi çox dövlətli adam imiş ki, mərhumun silah-əsləhələri, əşyaları da ora qoyulubmuş, arvad-uşağının, qul-qaravaşının, yaxın adamlarının heykəlcikləri də unudulmamışdı. Həmin məzar sahibini qaranlıq dünyadan işıqlı dünyaya heykəli yonulmuş qoçlar çıxaracaqdı. Həmişə mindiyi at əlinin altında olacaqdı. Bu heykəllər və əşyalar gülə tutulub bişirilmişdi (bu fikirləri rayonda yaşayan cavan muzey direktoru söyləyir). Ehsan baba mağaradakı əşyalar barədə rayon

rəhbərlərinə dəfələrlə müraciət etsə də, heç kəs bu heykəlciklərlə maraqlanmır. Fikri bu imiş ki, bu qədim əşyaları muzeyə təhvil versin. Sonra zəlzələ baş verir, mağara yoxa çıxır.

Bu hadisə müasir dövr üçün çox xarakterikdir. Maddi mədəniyyət abidələrinə belə bir laqeyd və etinasız münasibət indi adi hala çevrilmişdir. İndiki rayon rəhbərlərinin bir çoxunu qədim mədəniyyət abidələri deyil, torpaq satışı, hər şeyi “özəlləşdirib” fayda götürmək maraqlandırırırsa, qədim qoç heykəlləri nəyə lazımdır ki? Elə buna görə də qoç heykəllərinə pərəstiş bitdi, qədimliyə, ululuğa inam azaldı, əvəzində isə “qızıl xotuğ”un varlığına inananlar çoxaldı. Bax, budur faciə!

Məncə, Qəni Camalzadə də elə bu ideyanı öz romanında qabarıb. Bu mənada romanın sonluğu heç də nikbinliklə bitmir. Amma sonluq nikbinliklə bitməsə də, roman heç də pessimist əhval-ruhiyyə aşlamır. Bilirsiniz niyə? Ölümü gözlənilən Ehsan baba öz ömür yoluna davam edir, necə deyərlər, ölümü də öldürür. Məncə, bunun simvolik mənası var. Qədimlik mənəvi bir sərvət kimi yaşayır, əsrlərdən əsrlərə, nəsillərdən nəsillərə gedib çıxır və hər dəfə ölüm-süzlüyünü təsdiq edir. Təkcə at və qoç heykəlləri ilə deyil, həm də müdriklik təcəssümü olan Ehsan babalarla...

2. *Hacı Qəni camalzadənin “karxana” romanı*

Romanı cəmiyyətin güzgüsü və böyük dünyanın bədii sözdə reallaşan mikromodeli adlandırırlar. Bu fikirlərdə müəyyən həqiqət olduğu danılmazdır. Doğrudan da, bu mənada romanı əvəz edə biləcək ikinci bir janr təsəvvür eləmirəm.

Bu kiçik yazıda Azərbaycan romanının keçdiyi yolu xatırlamağa bir də ehtiyac duymuram. Azərbaycan romanı indi də öz yaşarı ənənələrini davam etdirir. Artıq iki romanın müəllifi olan Qəni Camalzadə də milli roman ənənələrini davam etdirən yazıçılardandır. O, çoxdan bədii yaradıcılıqla məşğuldur, indiyə kimi nəsr əsərlərindən ibarət beş-altı kitabı da çap olunub.

İlk romanı “Qızıl xotuq”, “Fosforlu əkizlər” adı altında “Azərbaycan” jurnalında çap olunmuşdu. Bu roman da geniş və əhatəli olmasa da, müasir cəmiyyətimizin ictimai-siyasi mənzərəsi əks olunmuşdu.

Budur, “Azərbaycan” jurnalının builki 6 və 7-ci nömrələrində Qəni Camalzadənin “Karxana” romanı işıq üzü gördü.

Birbaşa mətləbə keçək. Roman nədən bəhs edir?

“Karxana” romanı oğruların, qatillərin, kriminal şəxslərin tələyindən söz açır. Onu birmənalı şəkildə cinayət aləmindən bəhs edən roman adlandırmaq olar. Detektiv roman deyil, məhz kriminal səciyyəli roman. Romanın “girəcəyində”, epiloq kimi müəllifin bu giriş sözü ilə qarşılaşırıq: *“Yadımdadır, qonum-qonşuda sözə baxmayan uşaqları onun adıyla qorxudurdular: Sözə baxmasan, Sanı gəlib səni aparacaq. Bu xofla da böyüdük. Böyüyəndən sonra*

da Sanı Abşeronski kimi tanınan qəhrəmanımı görmədim, amma günlərin birində hiss elədim ki, həm onun haqqında eşitdiklərim, həm də onunla münaqişədə olan insanların barəsində bildiklərim mənə rahatlıq vermir. Və bütün bunları ona görə yazıya aldım ki, Abşeron tarixinin çeşidli insan mənzərələri ilə zəngin bir zaman kəsiyi itməsin.

Onu da deyim ki, əhvalat çoxdan baş verib, yazdıqlarımın səhihliyinə zəmanət vermirəm. Bu hadisələrin baş verdiyi məkanın adını da rəsmilər bir neçə dəfə dəyişiblər, yalnız yaddaşlarda KARXANA kimi qalıb”.

Kriminal səciyyəli roman olsa da, əsərdə bir qədər fərqli mənzərə ilə qarşılaşıyıq. Müəllif, romanda xarakter məsələsinə, təqdim etdiyi obrazların hərəkət və əməlləri, zahiri davranışları ilə yanaşı, daxili aləmini də qabarıq nəzərə çarpdırır, yəni demək istəyir ki, hər bir insan mənfə, ya müsbət xasiyyətə malik olmasına baxmayaraq öz taleyini yaşayır, o da fərdi bir aləmdir. Ona görə də, Qəni Camalzadə əsas obrazların taleyini diqqətlə izləyir, bizi onların ömür yollarının eniş-yoxuşuna çəkib aparır. Sırf kriminal romanlarda isə biz daha çox bir-birini təqib edən hadisələr silsiləsinə təsadüf edirik, bu tipli əsərlərdə sanki xarakter, sifət, cizgi anlayışı olmur.

Romandakı hadisələrin məkanı az-az dəyişir, amma zamanı mütəhərrikdir, əsrin əvvəllərindən sonunadək 70-80 illik dövrü özündə əks etdirir. Ona görə də, romanda təsvir edilən hər ailənin kökünə də bələd oluruq.

Öncə Məlikəjdər deyilən kriminal şəxsdən, onun kimliyindən söhbət gedir. Onun atası Mir Qədir ağa romanda yeganə günahı olmayan obrazdır. Çünki romanda demək olar ki, əksər obrazlar bu və ya digər dərəcədə günaha batmışlardır. Mir Qədir ağa dini elmləri öyrənmək üçün İranın Qum şəhərinə gedir, amma atası rəhmətə getdiyindən təhsilini yarımçıq qoyub vətənə qayıdır. Onun əqidəsi budur ki, insan ömrü boyu zillətdə yaşaya bilər, amma eh-

tiyac içində də şərəflə ömür sürmək mümkündür. Qardaşı Canpolad isə başqa ruhda böyüyüb, başına dəstə yığıb, guya “zəmanəyə müvafiq” yaşamağı üstün tutur. Oğruluq, quldurluq, qədim dillə desək, həramilik edir və nəticəsi də bu olur ki, özü kimi qatillər onu öz evinin içində qanına qəltan edirlər.

Həminin “Ağa” deyib müraciət elədiyi Mir Qədir ağa isə Şura hökuməti qurulandan sonra “dünyanın çərxinə “nəhlət” deyib məscid axundluğunun daşını atır, bağ-bostan becərməklə məşğul olur. Amma Şura çekistləri onun yaxasından əl çəkmirlər. Onu keçmişinə görə gedər-gəlməzə yola salırlar. İkinci dəfə evləndiyi bir dul qadından isə bir oğlu doğulur. Bu, Məlikəjdərdir ki, romanda ən kriminal şəxsdir.

Romanda konflikt əsasən Məlikəjdərlə Nazı oğlu Qulunun “törəməsi” olan Sanı Abşeronski arasında baş verir. Sanının anası Mara erməni qızıdır və dünyaya gətirdiyi Badi və Sanı başqa kişilərdəndir (birincisi vəzifəli erməni Arakelovdan, ikincisi Canpoladdan). Elə buradaca qeyd edək ki, romanda erməni obrazları da az yer tutmur və Qəni Camalzadə bu obrazlar vasitəsilə erməniliyin mahiyyətini açıqlayır. Erməni Anuş və əri Artuş Türkiyədən qaçqın düşüb Qafqaza “pənah” gətiriblər. Onlar millətçi ermənilərin təbliğatına inanır və belə güman edirdilər ki: *“Bakını Rus imperatoru ermənilərə verib. Ora gələcək Hayıstanın paytaxtı olacaq. Dünyada çıxan neftin yarısını Bakı verir. Bakı varlı şəhərdir. Çatan kimi sizə ev verəcəklər, pul verəcəklər, ərzaq verəcəklər. Osmanlıdakından da yaxşı yaşayacaqsınız. Dözüün, bizim də Vətənimiz olacaq. Erməni xalqı qarşısında borcunuzu ləyaqətlə yerinə yetirin. Rus imperatorunun verdiyi şansdan bəhrələnmək lazımdır”*.

Bütün roman boyu erməni məkri ilə üzləşirik. Artuş özü kimi başkəsən ermənilərə qoşulub Bakını tərk edir. Anuş isə vəfat etmiş qızı Maranın iki oğlu ilə qalır. Əsl ataları başqa kişiler olan bu nəvələr də erməni tərbiyəsi gördüyündən nə bir insan, nə də türk olurlar. Bax, erməni südü və tərbiyəsi, erməni əxlaqı budur!

Qəni Camalzadə 1915-ci ildən tə 90-cı illərə qədər Bakıda və Abşeronda baş verən ictimai-siyasi hadisələri diqqətlə izləmiş və təqdim etdiyi obrazları da bu hadisələrin içindən keçirir. Amma burada o obrazların mənsubiyyəti, hansı məsləkə qulluq etmələri ön plandadır. Yəni kriminal şəxslər üçün məmləkətdə baş verən hadisələrin məna və mahiyyəti o qədər də əhəmiyyətli deyil. Bu adamlar üçün bircə əxlaq, bircə məram əbədidir: dövlət içində “dövlət”, haram tikə, mümkün qədər zor və insanları maddi, mənəvi təzyiq altında saxlamaq meyl, qətlər, qarətlər. Və sonra da güclü tərəfin “hakimiyyəti”, başqa birisinin nüfuzunu qəbul etmək, onu əzmək, aradan çıxarmaq cəhdi. Bu kriminal şəxslərə adi adamlar kimi baxmaq olmaz. Onların ziyalılığa, mədəni dünyaya xas olan xüsusiyyətlərə meyl yoxdur. Onlar heç də zəif, iradəsiz adamlar deyillər, güclüdürlər. Elə bil onlar uşaqlıqdan gələcək talelərini müəyyənləşdirirlər.

Sanı Abşeronskinin atası Fövqəladə Komissiyanın əmri ilə gə-dər-gəlməzə yola salınanda (halbuki, o, elə bu təşkilatda çalışırdı), nənəsi onu yetimxanaya aparır və *“Sanı yetimxanada özünü su-dakı balıq kimi hiss edir”*. Həm boyda, həm də zorda yaşlıların-dan fərqlənən Sanı səsini çıxaranı döyür, hamının gözünün odunu alır. Get-gedə cızığından çıxır və tələbləri artır. Bundan sonra onun zoru və gücü qətlərə, qarətlərə, əyyaşlığa sərf olunur. Elə bir məqa-ma çatır ki, bütün Abşeron əhli ondan qorxur, çəkinir. Dəfələrlə həbs olunur və həbsxanada da həmişə özü kimi banditlərin, oğru və quldurların atamanına çevrilir. Bir çətinliyə düşəndə isə ermə-ni nənəsi Anuşa sığır, çünki etiraf edək ki, müstəqillik dövrünə qədər Bakıda ermənilərin nüfuzu hökm sürürdü. Ancaq Sanı Abşeronskinin də süqutu yaxınlaşır. Məlum məsələdir ki, kriminal aləmdə ömründə bir-birinə sədaqət hissi daimi deyil. Məlikəjdərlə Sanı arasında baş verən münaqişədə məhz birinin o birini məhv etməsi üçün zor, güc variantı o qədər də işə yaramır. Sanını aradan

götürmək üçün elə onun öz dəstəsindən olan adamlardan birisinin vəfasızlığı kifayət edər. Amma müəllif bu nifaqın, konfliktin köklərini də açıqlaya bilir. Məlikəjdər həmişə bunu düşünür ki, onun əmisi Canpoladı öldürən Nazı oğlu Qulu olub. Burada ibtidadan yaranan qisasçılıq hissi də əsas rol oynayır.

Romanda çoxlu obrazlarla qarşılaşırıq. Amma bunların heç də hamısı Sanı Abşeronski və Məlikəjdər kimi xarakter səviyyəsinə yüksəlmir. Bəzi obrazlar maraqlıdır, müəllif onların xarakterindəki ən səciyyəvi xüsusiyyətləri qabarda bilir, beləliklə, obraz romanda az nəzərə çarpsa da, öz funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn, Canpolad... az görünür, dəliliyi, çılgınlığı, hədd-hüddud tanımayıb istəyini eləməsi və sonda da qəfil öldürülməsi yaddan çıxmır. Məlum erməni obrazları haqqında da bunu söyləyə bilərik. Öncə qeyd etdiyimiz kimi, müəllif onların erməni xislətini ümumiləşdirə bilmişdir.

Nazı oğlu Qulu obrazı da müvəffəqiyyətlidir. Şura inqilabı gələn kimi o, məsləkini dəyişir, bolşeviklərə qoşulur və iyirmi-otuzuncu illərin qarətçi bolşeviklərinin hərəkətini, dəst-xəttini həyat ideali seçir və özü də elə bolşevik terrorunun qurbanı olur. Qalan obrazlar isə əsasən epizodik xarakter daşıyır və əlbəttə, müəllifdən də tələb etmək olmaz ki, onları bütün roman boyu daim izləsin. Bəzi obrazlar, öncə qeyd etdiyimiz kimi öz funksiyalarını yerinə yetirir və onlara ehtiyac qalmır. Amma deyək ki, roman boyu diqqətdən kənarda qalmayan Ravillər kölgəyə bənzəyirlər, sadəcə, icraçıdırlar. Həmçinin Lotu Faxı və Badi.

Şiri Şiriyev obrazı haqqında bunu deyə bilərik ki, o, əsərə gec daxil olsa da, hər halda, uğurludur. Bəzi obrazları da ətə-qana doldurmaq lazım idi. Yəqin ki, roman kitab halında çapa hazırlananda, müəllif bunları nəzərə alar.

Romanın dili normaldır. Hiss olunur ki, Qəni Camalzadə Bakı-Abşeron mühitini, oradakı adət-ənənələri, xeyri-şəri diqqətlə iz-

ləyib. Amma kriminal aləmə xas olan jarqonlara əsərdə o qədər də təsadüf etmirik. Bəlkə də belə yaxşıdır.

Obrazların səciyyələndirilməsi də maraqlı detallarla müşayiət edilir. Məsələn, Nazı oğlu Qulunun erməni qızına (hansı ki, evlənəndən sonra açıq-aşkar ona xəyanət edən qadına) “məhəbbəti” belə təsvir edilir: *“Dünyanın bütün şəərəfsizliyini təhəmmül eləyən Artuş belə, Qulunun alçaqlığına mat qaldı. Sevincini gizlədə bilmədi:*

– Sən mənim qızımla evlənmək istəyirsən?

Nazı oğlu Qulu başını tərpətdi:

– Mən onu sevirəm, – dedi.

– Bütün olanlardan sonra sən onu almaq istəyirsən?

Nazı oğlu Qulu başını tərpətdi:

– Mən Maranı sevirəm, – deyə təkrar etdi.

– Ay axmaq, küçədə erməni-müsəlman davası gedir ey! – deyə Artuş özünü saxlaya bilmədi. – Nə sevgibazlıqdır?

– Mən Maranı erməni-müsəlman davasından qabaq da sevir-dim.

...Mara bu mübahisəyə son qoydu. Tələsmədən durub gəldi, Nazı oğlu Qulunun qoluna girdi:

– Mən sənin arvadın olmağa razıyam, – dedi“.

Bu kiçik epizodik səhnədə guya bir “məhəbbət oyunu” izlənilir. Amma evlənəndən sonra məlum olur ki, onların ər-arvadlığı itnən pişiyin ər-arvadlığından fərqlənmir (burada müəllif yanlışlığa yol verir – itlə pişik heç vaxt ər-arvad ola bilməz, amma hər halda, bunu məcazi planda başa düşək).

Deməli, müəllif bu səhnə ilə həm erməniliyin mahiyyətini açır, həm də ermənipərəstliyin.

Roman belə bir epizodla bitir: *“Bütün bunlara Sanı fikir vermədi, onun diqqətini arxadan gələn metal çıqqıltı cəlb elədi, geri boylandı:*

– *Nə səsdi, Yanıq? – deyə soruşdu.*

– *Tapañcadır, qədəş.*

– *Birdən məni vurarsan ha! – deyə Sanı gülümsədi.*

Yanıq da gülümsədi:

– *Belə bir fikrim var... – dedi, barmağı ilə tətiyi çəkdi”.*

Vəssalam! Amma Sanının qətli, aradan götürülməsi ilə məsələ bitirmi? Sanı Abşeronski öldürülür, amma Məlikəjdər isə yerindədir, başqa Sanılar da yetişir. Kriminal aləm indinin özündə də fəaliyyətsiz deyil.

Yazıçının işi bu mənfilikləri bədii sözün qüdrətilə ifşa etmək, insanlarda olan xofu aradan qaldırmaqdır. Bu isə ədəbiyyatın mənəvi vəzifəsidir və Q.Camalzadənin “Karxana” romanı da bu məqsədlə qələmə alınıb.

3. Hacı Qəni Camalzadənin hekayələri

İyirmi il olar ki, qəzet və jurnal səhifələrində Qəni Camalzadə imzasını izləyir, onun hekayələrini oxuyuram. İlk hekayələri elə “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində oxuduğum Qənidə güclü həyat müşahidəsi, ümumiləşdirmə bacarığı hiss etdim. Ən başlıcası isə gerçəkliyin sanki gözə görünməyən, ilk baxışda heç bir təəssürat doğurmayan məqamları bu hekayələrin mövzusuna çevrilirdi. Hiss olunurdu ki, Qənidə yumor duyğusu da güclüdür; o, təsvir etdiyi hadisənin və təqdim etdiyi obrazların gülüş doğuran cəhətlərində də diqqəti yönəldə bilir. Və bununla yanaşı açıqca onu da görürdüm ki, Qəni Camalzadə hələ sözün dərin-dərin qatlarına yiyələnmişdir. Bəzən onun gülüşündə hədəfdən yayınan məqamlar da az deyildi, yəni yumorunda duzsuzluq da nəzərə çarpırdı. İndi budur, Qəninin “Sonuncu yeznə” hekayələr kitabı (1998) qarşımdadır və kitab müəllifinin bu iyirmi ildə nəyə nail olduğundan soraq verir.

Bütün yaradıcılığı boyu yalnız hekayə janrı ilə tanınan sənətkarlar çox deyil. Yaxud lap povest, roman yazsa da, elə yazıçı var ki, yalnız hekayəçi kimi tanınır. Ömrünün qırxıncı aşırımını çoxdan keçən Qəni Camalzadə hələlik öz sevimli hekayə janrına sadıq qalıb. O, yaxşı bilir ki, bir neçə səhifədə də böyük bir romana, ya povestə sığa biləcək həqiqətləri ifadə etmək mümkündür.

Görəsən, o, buna nail ola bilirmi? Kitabda toplanan iyirmi doqquz hekayə təbii ki, eyni səviyyədə deyil. Bunların içində möv-

zunun öz bədii həllini tapmadığı, təqdim olunan hadisələrin və ob-razların epizodik səciyyə daşdığı nümunələr də var. Ancaq kitabda bir neçə hekayə var ki, həmin hekayələr Q.Camalzadənin yaradıcılığında az-çox püxtələşdiyindən xəbər verir.

Qeyd etdim ki, Qəninin hekayələri ötən illərin – sosialist gerçəkliyinin “həqiqətlərindən” söz açır. Bu hekayələrin əksər qismi bilavasitə onun həyatı müşahidələrindən yaranmışdır. Özü də Qəni çox vaxt, yuxarıda dediyim kimi, gerçəkliyin zahirən nəzərə çarpmayan məqamlarına üz tutur, kiçik, bəlkə də ötəri təsir bağışlayan hadisənin içində məğzi, mahiyyəti axtarır. “Daş küçə” adlı ikicə səhifəlik bir hekayədə nədən danışılır? “Xüsusi konstruktor şöbəsinin nəhəngləri” tutduqları vəzifəyə uyğun bir həndəsi ardıcılıqla baş-başa vermişdilər. Reisin kor quyu kimi dərin baxışından sonra pıçıltılar tamam kəsildi”.

Görən nə olub? Məlum olur ki, “Al-80” cihazının istehsalı dayandırılıb. Zavod da bu konstruktor şöbəsinə müraciət edir ki, bu barədə bir tədbir görsün, ikitərəfli müqavilə imzalansın. Amma bürokratizm o qədər qana yeriyib ki, cihazın cüzi qüsurlarından qaldırmaq barədə yox, sənədləşmə, məktublaşma yolu ilə onu birtəhər it-bata salmaq barədə fikirləşirlər. Halbuki, zavodla konstruktor şöbəsi arasında 5-10 kilometr ola, ya olmaya, daş küçənin o başından bu başına 10 dəqiqəlik yoldur.

Qəninin bir çox hekayələri beləcə “adi” hadisələr üzərində qurulub, amma məharəti orasındadır ki, bir mühüm mətləbi ifadə edə bilir. Ola bilsin ki, Qəninin tənqid hədəfinə obyekt olan neqativ cəhətlər günümüzün bu çağı üçün öz reallığını itirsin, bunlar ancaq sosialist həyat tərzinin nam-nişanı kimi xatırlansın. Amma keçib gəldiyiniz yolda rastlaşdığımız maneələr, üzləşdiyimiz mənfi hallar indi də bu və ya başqa şəkildə davam edir. Ona görə də, bir çox hekayələri indi də aktuallığını saxlayır.

Bəli, indinin özündə də “Sonuncu yeznə” hekayəsində olduğu kimi qaz vurub qazan doldurmaq iddiasıyla yaşayan Xasaylar az deyil. Və indinin özündə də təmiz həyat tərzilə Xasayları mənən məğlub edən Ələmdar kimilər yaşayır.

“Papaqçı oğlu” hekayəsində təsvir olunan hadisə bəlkə də sosialist gerçəkliyi üçün bir təsadüf sayıla bilərdi (əslində belə deyildi), bu gün üçün isə artıq adi haldır. Atasını papaqçı olan tələbə diplom işi götürür, gəlir zavoda və istəyir ki, laboratoriya şəraitində öz diplom işini yazsın. Onu ixtisası üzrə şöbə müdürü ilə tanış edirlər. Əsl həngamə bundan sonra başlanır. Məlum olur ki, papaqçı oğlunun götürdüyü mövzunu elə bu şöbə müdürü diplom işi kimi çoxdan yazıb. Daha doğrusu, kimdənsə köçürüb. Və papaqçı oğlu da həmin o diplom işini eyni səliqə ilə köçürüb təhvil verir.

Maraqlıdır ki, Qəninin bu tipli kiçik hekayələri vaxtilə “Moza-lan” satirik kino-jurnalında təsadüf etdiyimiz süjetləri xatırladır. Yəni yığcamlığına, az sözlə, kiçik bir hadisənin təsviri ilə maraqlı mətləb qaldırmağına görə paralel aparmaq mümkündür. Tutaq ki, “Şorba” hekayəsindəki bağça müəllimlərinin əhvalatı kimi. Bişirdikləri yeməkləri heç özləri dadmaq istəməyən bağça əhli-müdirə, aşbaz uşaqlara belə bir sual verirlər: Deyin görüm siz bu gün çoxlu oynamaq istəyirsiniz, ya birinci xörəyi yemək? Uşaqlar xorla cavab verirlər ki, oynamaq istəyirik. Təfərrüata varmadan deyə bilərəm ki, kitabda olan “Düz xətt”, “Qərənfil-2”, “Nağıl gecəsi” və s. hekayələr də bu qəbildəndir.

Ümumiyyətlə, Qəninin hekayələrində bir az mübaliğə ilə desək, yaşadığı, ünsiyyətdə olduğu cəmiyyətin lap kiçik də olsa, mikromodeli əks edilmişdir. Əlbəttə, bu mənzərə o cəmiyyətin mənəvi ab-havası, durumu haqqında heç də qədərincə təəssürat yaratmır. Ancaq hər halda lap kiçik mikromodelin özündə də müəyyən ümumiləşdirici cizgilər, xassələr tapmaq çətin deyil. Elə hekayələr var ki, elə o hekayədə dünən və bu gün – ötən illərin və bu çağımızın

neqativ cizgiləri ümumiləşdirmə məqamındadır. Məsələn, cəmiyyətə hamının bir-birini aldatması artıq heç kəsə təəccüb doğurmur. Bunun bədii həqiqət kimi təsbitinə isə Qəni Camalzadənin “Hesab” hekayəsində rast gəlirik. Yaxud azərbaycanlı cavanların kütləvi şəkildə Rusiyaya üz tutub bir daha geri qayıtmamağı, orada evlənib milli məniyindən də üz çevirmələri, Nataşalara uymaları “Telegram” hekayəsində məharətlə əks olunub.

Qəni Camalzadənin yeni kitabının mənə doğurduğu xoş təəsürat əsasən bunlardır. Ancaq istərdim ki, öz dediyi kimi, ədəbiyyata, qəzet və jurnal səhifələrinə çətinliklə yol tapa, bu yolda az məhrumiyyətlər görməyən Q.Camalzadə “Yolçu yolda gərək” inadına da tab gətirsin. Çünki yaradıcılıq həmişə yeniliklə, novatorluqla müşayiət olunmalıdır. Bu gün ilk kitabında bəzi hekayələri Qəni Camalzadəyə xoş təsir bağışlaya bilər “yazıcı üçün hər yazısı, hətta hər cümləsi əzizdir”, amma bu hekayələr oxucu-tənqidçi diqqətinə çəkildikdə əks mənzərə də yaranır. Məsələn, “Yalançı oğul”, “Zəif damar”, “Abşeron bağlarının gecələri” və daha bir neçə belə hekayədə mətləb aydın deyil, hədəf qeyri-müəyyəndir, təqdim olunan əhvalat, hadisə tipik deyil.

Və bir də onu demək istəyirəm ki, gözlərinin qarşısında baş verən hadisələrə də müəllif biganə qalmamışdır. Bu gün məhz satirik ədəbiyyata daha çox ehtiyac duyulur və çox güman, istedadına inandığım Qəni Camalzadə də bu həqiqəti unutmayacaq.

CƏLİL CAVANŞİRİN PRİZMASINDAN...

1. Hacı Qəni Camalzadənin “Karxana” romanı haqqında qeydlər

Yazıçı Qəni Camalzadənin “Qanun” Nəşrlər Evində yenicə işıq üzü görmüş “Karxana” kitabını oxudum. Kitaba müəllifin “Karxana” romanı və “Teatrda”, “Bastar ulduza hürüdü”, “Bizim adam”, “Təkmulaq Xotuğzadənin həyatı”, “Daş”, “Tələbə dostlar” və “Sabah pul günüdür” hekayələri daxildir. Bu yazıda sadəcə “Karxana” romanından söz açacağım. Müəllifin hekayələri, həm üslub, həm də janr baxımından ayrı bir yazının, ayrı bir məqalənin mövzudur.

Roman təxminən bir əsrlik geniş bir zaman kəsiyini əhatə edən, kriminal aləmin “kral”larından biri olan Sanı adlı polislə əlbir olan avtoritetin, Abşeron camaatının pənah yerinə çevrilmiş əsil-nəsil-li bir təriqət ağsaqqalı, ruhani Məlikəjdərlə mübarizəsindən bəhs edir. Romanın girişində müəllifin yazdığı qeydlərdən belə başa düşmək olur ki, hadisələrin heç də hamısı təxəyyül məhsulu deyil. Müəllif girişdə həyatdan götürülən detallara incə bir eyham vurur: “Yadımdadır, qonum-qonşuda sözə baxmayan uşaqları onun adıyla qorxudurdular: Sözə baxmasan Sanı gəlib səni aparacaq.

Bu xofla böyüdük. Böyüyəndən sonra da Sanı Abşeronski kimi tanınan qəhrəmanımı görmədim, amma günlərin birində hiss elədim ki, həm onun haqqında eşitdiklərim, həm də onunla münaqişədə olan insanların barəsində bildiklərim mənə rahatlıq vermir”.

Roman kriminal aləmin sayılıb-seçilən siması Sanının və əlaltıları Ravillərin, adaş olan iki cinayətkarın həbsi ilə başlayır. Növbəti “əməliyyat”dan sonra gizlənməyə çalışan cinayətkar dəstə, polisə əlinə keçir. Amma bu həbs, əslində Sanını labüd ölümdən, qanlı Məlikəjdərin tərəfdarlarının qəzəbindən qoruyur. Sanının həbsxanaya düşməsi ilə başlayan hadisələr bizi ötən əsrin əvvəllərinə, sovet rejiminin asıb-kəsdiyi, bəylərə, ziyalılara, söz sahibi mülkədarlara divan tutduğu dövrə aparır. Sanı Abşeronski kimi tanınan Sənanı kimliyi, əsil-nəcəbəti məhz romanın digər fəsilərində açılır. Sanı cinayət aləmində öz yerini qohumu olan erməni milislərin və keçmişi qaranlıq olan, Osmanlı qaçqını ögey nənəsi erməni Anuşun hesabına möhkəmləndirir. Ana tərəfdən erməni olması Sanıya sonsuz imkanlar yaradır, düşdüyü bütün çətin vəziyyətlərdən nənəsinin keçmiş aşnalarının və erməni təəssübü çəkən rusların, yüksək vəzifələrdə özünə yer tutmuş erməni milislərin köməyi ilə xilas olur. Sanının ata tərəfi də şübhəli, qanıpozuq adamlardır. Nənəsi Nazı Məlikəjdər ağanın babalarının nökrəri, əmisi qoçu Mir Canpoladın siğəsidir. Atası Nazıoğlu Qulu “muxtari” təriqətinin şeyxi Mir Qədir ağanın qardaşı Qoçu Mir Canpoladın əlaltısı olsa da, erməni qızı Maraya aşiq olduqdan sonra öz ağasına xəyanət edir. Canpolad dindar ailədən çıxsada, qoçuluğu seçir. Sakit və kasıb-yana həyatdan imtina edərək, qardaşı Mir Qədir ağanın məsləhətlərinə qulaq asmır.

Müəllif Mir Canpoladın qardaşına etiraz etməsini qələmə alarkən onun üsyankarlığını, sakit həyat tərzinə qane olmamasını incə detallarla açıqlığa qovuşdurur: “Mir Canpolad cavab verdi ki, ağa, bütün ömrüm boyu dozanqurdu kimi torpaqda eşələnməyə həvəsim yoxdu, illərlə elm oxumusan, haralardan sorağın gəlmir, amma dolanışığın bu deyilmi? Bel əlindən düşmür, istəyirsən mən də sənin kimi zillət və ehtiyac içində gün keçirim?”

Mir Canpoladın bu asiliyinin, naşükürlüyünün, nəsil-nəcabətində yaraşmayan dəliqanlılığının axırda başına bəla olacağını bəri başdan anlamaq mümkündür. Mir Canpolad tez bir zamanda şöhrət qazanır, ətrafına qoluzorlu gənclər toplayıb qoçu dəstəsi yığır. Birinci Dünya müharibəsinin başlaması və Rus-Osmanlı müharibəsi zamanı Osmanlı hakimiyyətindən qaçan ermənilərin Bakıya gəlişi Canpoladın həyatını dəyişir.

Onsuz da polislə əlbir işləyən qoçu dəstəsinin işi çətinləşir. Polismeysterin köməkçisi Arakelov Mir Canpolada erməni qaçqınları yerbəyer etməyi tapşırır. Gələcəkdə türk əhaliyə divan tutan erməni daşnaklarına qoşulan Artuşu və ailəsini Mir Canpolad himayəsinə götürür. Bu məqamda müəllif erməni hiyləgərliyini və məkrini ustalıqla açmağı bacarır. Özünə sığınacaq tapmağa çalışan erməni Artuş arvadı Anuşu və qızı Maranı Canpolada sanki hədiyyə edir. Canpolad bir tərəfdən Anuşla kef çəkir, bir tərəfdən də həddi-buluğa çatmış Maranı gözdən qoymur. Canpoladın bu davranışları başına bəla olur və onu müəmmalı şəkildə qətlə yetirirlər.

Nazıoğlu Qulu Canpoladın qanlısı hesab olunsa da, sonradan əsl səbəkəkarın Anuş olduğu ortaya çıxır. Nazıoğlu Qulu əslində bədbəxt aşiqdir. Erməni qızı Maraya olan məhəbbəti onun başına bəla olur.

Gizlicə qırmızılara qoşulur, anasına sığınacaq verən kəndlilərə divan tutmağa başlayır. Mir Qədir Ağa elmlı və savadlı, vətənpərvər, zəhmətsevər ruhanilərin ümumiləşmiş obrazıdır. Ermənilər Abşeronun kəndlərinə hücum edəndə Ağa öz müridlərini və tərəfdarlarını toplayıb kəndi müdafiə edir, hücumların qarşısını alır. Çekistlərin qarşısında sona qədər mətanətini itirmir. Müridləri arasında olan etibarı, xalq arasındakı nüfuzu onu digərlərindən kəskin fərqləndirir. Nazıoğlu Qulu ilk dəfə Mir Qədir Ağa ilə qarşılaşanda anasını dəfn etdiyinə, kimsəsiz anasına sahib çıxdığına görə Mir Qədir ağanı həbs etmir. Amma məkrli başbilənləri Qulunu yenidən öz kəndlilərinə qarşı qaldırır. Mir Qədir Ağanı həbs etdikdən bir qədər sonra Qulu özü də həbs olunur.

Müəllif sovet dövrünün amansızlığını, əli qanlı kommunistlərin hətta öz tərəfdarlarına belə qəddar davranışını maraqlı dillə və bu hadisələr vasitəsi ilə açır. Həbsxanada Mir Qədir ağa ilə rastlaşan Nazıoğlu öz səhvlərini, peşmançılığını dilə gətirir: “ – Sən haqlı çıxdın, ağa! Dünya vəfasız imiş... Gör məni nə günə qoyublar...”

Əslində Sanı Abşeronskinin bütün ailəsi, xüsusən də atası Nazıoğlu Qulu satqınların, erməni dəyirmanına su tökənlərin ümumiləşmiş obrazıdır. Əsərin əsas qəhrəmanı Məlikəjdər ağa Sovet

rejiminin can verdiyi bir dövrdə, Karxana adlandırılan yerin yaxınlığındakı kəndin nüfuzlu din adamıdır. Sanının zülmündən əziyyət çəkənlər onun yanına məsləhətə gəlir. Hətta keçmiş komandiri, rus generalı da ona hörmətlə yanaşır. Məlikəjdər qan tökməyin tərəfdarı deyil. O oğullarına da, yaxın ətrafına da qandan çəkinməyi məsləhət görür. Məlikəjdərin gündən-günə artan nüfuzu ilə bütün Abşeron hesablaşır. Yenidənqurma dövrü Məlikəjdərə geniş imkanlar yaradır.

Keçmiş komandiri alver etmək üçün hətta hərbi təyyarələri də, vertolyotları da Məlikəjdərin sərəncamına verir. Sanıya qorxusundan boyun əyənlərin hamısı, onun həbsindən sonra Məlikəjdərə sığınır. Məlikəjdər isə heç kəsi qapısından əliboş qaytarmır. Ağanın ailəsinin bəzi fərdləri alverlə, başqa işlərlə məşğul olsa da oğlu Hatəm milli azadlıq hərəkatına qoşulur. Hatəm savadsız olsa da, sovet rejiminə qarşı birləşən həmvətənlərinə qoşulur, mübarizədə ön sıralarda yer alır. Məlikəjdər oğlunun bu işlərinə qoşulmasına üzde etiraz eləsə də, gizlində mitinqçilərə köməklik edir.

Meydan hadisələrinin yetişdiyi dövrü, azadlıq hərəkatının gedişindəki səhvləri müəllif obrazların dili ilə aydınlaşdırır. Hatəmin savadsızlığını üzünə vuran atasına verdiyi cavab bu baxımdan olduqca maraqlıdır:

“Azadlıq mücahidinə savad yox, Vətən sevgisi lazımdır”.

Sanı həbsxanadan çıxmağa hazırlaşanda onun düşmənləri Məlikəjdərə sığınaraq onu aradan götürməyə qərar verir. Son ana qədər Sanının öldürülməsinə razılaşmayan Məlikəjdər, onun uşaq oğurluğuna qol qoymasını eşidəndə son qərarını verir. Sanının öldürül-

düyü gün, məşum 19 yanvar 1990-cı ildir. Müəllif bu vacib gündə bir qanıpozuq cinayətkarın öldürülməsi ilə ölkənin müqəddəratının həll olunduğu günə işarə verir.

Sanının öldürülməsi namusu tapdanan, təhqir olunan, alçaldılan, istismar edilən insanların intiqamıdırsa, 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə də millətin, xalqın müqəddəratının həll olunduğu gündür. Eyni gündə erməni Anuşun da gəbərməsi müəllifin erməni probleminə həssas münasibətinin göstəricisidir. Sanı ilə birlikdə onun məkrli nənəsi də gəbərir və bundan belə insanlar onun fitnəsindən, nəvəsinin zülmündən xilas olacaq. Simvolik olaraq Hatəmin də apardığı mübarizənin qələbə ilə yekunlaşacağına işarə vurulur.

Əsər kriminal mövzuda qələmə alınsa da, erməni hiyləgərliyi, Birinci Dünya Müharibəsi ərəfəsindəki hərc-mərclik, milli hökumətin qurulması və süqutu, ermənilərin törətdiyi qətlər, İkinci Dünya Müharibəsinin gətirdiyi məhrumiyyətlər, Sovet məşının din xadimlərinə və ziyalılara qarşı apardığı amansız mübarizə və bu mübarizənin qurbanları, yenidənqurma və müstəqillik uğrunda hərəkətin başlaması ustalıqla qələmə alınıb.

Mənim oxucu kimi diqqətimi çəkən bir məqam da, əsərdə heç bir obrazı ideallaşdırmamaqdır. Bütün obrazların müəyyən çatışmayan xüsusiyyətləri var. Əsərin annotasiyasında müəllif Xeyirlə Şərin mübarizəsi barədə anons versə də, əsər bütövlükdə Xeyirin qələbəsi ilə başa çatmır. Çünki, Sanının və iki əlaltısının öldürülməsi heç də Şərin məğlubiyyəti deyil. Əsl Şər, Moskvadan zəng vurub xəbərdarlıq edən generalın dediyi ordudur. Əsərdən alınan mesaj budur ki, Xeyirlə Şərin mübarizəsi əbədi və bitməzdir.

Romanın dili və təhkiyəsi maraqlı olsa da, müəllif bəzən zaman məsələsində ifrat nisbiliyə, nizamsızlığa yol verib. Eyni zamanda hadisələr və danışılan əhvalatlardakı pərakəndəlik gözü çarpır. Bəzən müəllifin tələskənliyi, hadisələrə ötürü münasibəti də əsərin kompozisiyasını pozur. Ümid edirəm ki, Qəni Camalzadənin “Karxana” romanı bütün bu cəhətləri ilə peşəkar tənqidçilərimizin də gözündən yayınmayacaq.

2. Tamahına uyanlar və ya “qızıl xotuğ”lar necə doğulur?

Yazıçı Qəni Camalzadənin çoxşaxəli və zəngin ədəbi-bədii yaradıcılığında xüsusi yeri və çəkisi olan maraqlı əsərlərdən biri də “Qızıl xotuğ” romanıdır. Açıqı, ədəbi yaradıcılığa satirik və yumoristik hekayələrlə başlayan müəllifin yaradıcılığı ilə ilk tanışlığım “Karxana” romanı ilə baş tutduğu üçün, onun qələminin satirik-yumoristik gücündən xəbərsiz idim. “Qızıl xotuğ” romanından sonra müəllifin yaradıcılığı haqqında düşüncələrim müəyyən qədər dəyişdi. Qəni Camalzadə yaradıcılığına başqa prizmadan baxmalı oldum. Hər halda peşəkar yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olan qələm adamının fərqli janra, fərqli üsluba, fərqli təhkiyəyə müraciət etməsi mənim üçün təəccüblü deyil. Romanı oxuduqca bir daha əmin oldum ki, peşəkar qələm adamı üçün janrları dəyişmək, fərqli üslublara müraciət etmək elə də çətin və təhlükəli deyil: təbii ki, yazıçı müraciət etdiyi janrın, üslubun kriteriyalarına, tələblərinə cavab verən əsər yarada bilirsə! Qəni Camalzadə müraciət etdiyi janrın, üslubun incəliklərinə bələd olan ciddi və peşəkar qələm adamı kimi, işinin öhdəsindən layiqincə gəlməyi bacarıb. “Qızıl xotuğ” romanının tərifini göylərə qaldırmaq fikrindən uzaq olsam da, səmimi etiraf edirəm ki, əsəri zövqlə, həzz alaraq, birnəfəsə oxudum. Hətta əsərin tez bitməsinə bir qədər təəssüfləndim də...

Tənqidçiliyə, ədəbiyyatşünaslığa iddiam olmadığı üçün məni yoran, marağımı təmin etməyən, zövqümü oxşamayan heç bir əsərə, kitabə vaxt itirmirəm. Təbii ki, peşəm gərəyi redaktoru, tərcüməçisi olduğum kitablar istisnadır. Bir sözlə, oxumaq mənim üçün istirahətdir. Oxuduğum kitabın, baxdığım filmin ovqatıma, emosiyalarımə xoş təsir etməsi mənim üçün önəmlidir. Xülasə, sıravı oxucu, tamaşaçı kimi bədii əsərdən, sənətdən, kinodan, rəsm əsərindən, musiqidən zövq almaq istəyirəm. Oxucu kimi kaprizlərimi nəzərə alsaq, “Qızıl xotuğ” romanı ilə gözəl və zövqlü vaxt keçirdiyimi, istirahət etdiyimi deyə bilərəm. Buna görə müəllifə xüsusi təşəkkür edirəm.

“Qızıl xotuğ” romanı ilk dəfə “Azərbaycan” jurnalında “Fosforlu əkizlər” adı altında çap olunub. Romanın nəşrinin maraqlı tarixçəsi var. Bu barədə ustad yazığımız Məmməd Oruc da, müəllif də maraqlı xatirələr bölüşüb. Romana ilk xeyir-duanı yaradıcılığına böyük hörmət bəslədiyim Məmməd Oruc verib. Nəşri bir qədər ləngisə də, adı dəyişdirilsə də (romanın ilk nəşrinə “Fosforlu əkizlər” adını da ustad yazığımız Məmməd Oruc təklif edib) roman müəllifinə uğur gətirib. Əsər həm rus, həm də ingilis dilində nəşr olunub.

“Qızıl xotuğ” romanında ucqar dağ kəndində baş verən maraqlı əhvalatlar bir-birini əvəz edir. Gəncliyini dərvişliyə həsr etmiş, 130 yaşlı Ehsan babanın xəstələnib yatağa düşməyi ilə başlayan macərə

şaxələnərək sərhədləri aşır. Varlı-hallı bir nəslin övladı olan Ehsan baba 4 övlad böyüdüb, qızı vəfat etsə də üç oğlu şəhərdə yaşayır. Əkiz oğlanları Cəmo və Cümü elm yolunu tutub, Cəmo fransız dili mütəxəssisi, professor, Cümü isə universitet dekanıdır. Cəmonun xaricdə məqalələri, kitabları çap olunur. Cümü də universitetdə nüfuzlu müəllimlərdən biridir, “zəmanə adamıdır”. Qardaşlarından bir yaş kiçik olan Əbi isə sadə ustadır. İşinin peşəkarı olduğu üçün normal qazancı, hörməti var. Atası xəstələnəndə də qardaşlarından fərqli olaraq ata yurdunu abadlaşdırmaq üçün qocaların yanında qalır, onlara dar gündə dayaq olur, sahib çıxır. Hətta şəhər həyatından uzaqlaşib biryolluq ata yurduna köçməyi düşünür. Şəhərdə yaşasa da, kəndin sel aparan körpüsünü bərpa etməyi ağlından çıxarmır və sonda bu arzusunu həyata keçirir.

İki əsrin şahidi Ehsan baba gəncliyində dərvişliyə könül verib, müsəlman ölkələrini qarış-qarış gəzir, hətta ingilis müstəmləkəsi altında olan Hindistana qədər gedib çıxır. Yaşadığı Cənub bölgəsində kifayət qədər məşhur, adlı-sanlı adam olan Ehsan baba ölkənin ən yaşlı adamı hesab olunur. Yetmiş yaşında ikinci dəfə evlənib dörd övlad sahibi olan Ehsan babaya bütün el-oba, hətta xanımı Gilə nənə də, “baba” deyə müraciət edir. Sovetin son illərində rayon və partiya rəhbərləri Ehsan babanın yaşından istifadə edərək rayonun problemlərini həll etməyə çalışırlar və Ehsan baba da sanki onları ələ salaraq bu vəziyyətlə razılaşır. Məncə bu məqam, müəllifin Sovet “təbliğat maşınına” ironik yanaşmasıdır. Romanın məhz bu hissələri mənə Sovetlərin uzunömürlü qəhrəmanları Şirəli babanı, Mahmud babanı xatırlatdı...

...Sovet dövründə Azərbaycanın Cənub bölgəsi, konkret Lerik uzunömürlülər diyarı sayılırdı. Mətbuat durmadan SSRİ-nin uzunömürlü insanlarından – 168 yaşlı Şirəli Müslümov və 152 yaşlı Mahmud Eyvazovdan bəhs edirdi. Bu məsələyə həmişə şübhə ilə yanaşmışam. Yəni bu ağsaqqalların bu qədər uzun yaşamasına heç vaxt inanmamışam. Bu yaxınlarda Rəzzaq Xansuvarovun bir araşdırması qarşıma çıxdı. Arxiv materiallarına əsaslanan araşdırıcı iddia edir ki, Şirəli Müslümov 168 il yox, 86 il, Mahmud Eyvazov isə 152 il yox, cəmi 90 il ömür sürüb. Qəni Camalzadənin bu məsələyə münasibətini bilmirəm, ancaq mənim gənc araşdırıcının fikirlərinə etimadım daha çoxdur. Sovetlərin buna bənzər yalanları kifayət qədərdir...

Açıqı mənə elə gəlir ki, müəllif romanda uzunömürlülük və yaş məsələsinə ironik yanaşmaqla, sovet dövründə Ehsan babanın yaşının sənəd üzərində artırılmasını qeyd etməklə, oxucunu şübhəyə salır. Ümumiyyətlə romanın ümumi ovqatında qəribə ironik abu-hava sezilir. Müəllif sovet üsul-idarəsinin naqisliklərini miras kimi qəbul etmiş müasir idarəçilərə də istehza edir.

Romanı oxuyarkən Tofiq Tağızadənin Ramiz Rövşənin ssenari-si əsasında 1981-ci ildə çəkdiyi “Babamızın babasının babası” filmi xatırladım. Filmin əsas qəhrəmanı olan 160 yaşlı Əziz baba, nurani, həlim, mehriban, sadəlvəh bir kənd ağsaqqalıdır. “Qızıl xotuğ” romanının qəhrəmanı Ehsan babanı qohum-qonşu, dövlət adamları, Fransadan gələn jurnalist necə hövsələdən çıxarıb bez-

dirirsə, Əziz babanı da eyni şəkildə dövlət adamları, jurnalistlər, yaxınları bezdirir, dinc yaşamağına imkan vermirlər. Nədənsə romanı oxuduqca filmdə Əziz baba surətini canlandıran Hüseynağa Sadıqovun ağ saqqallı, nurani üzü gözümün qarşısında canlandı. Təbii ki, roman və bəhs etdiyim film tamam fərqli mövzulara həsr olunub. Amma nədənsə, Ehsan babanın obrazı xəyalımda Hüseynağa Sadıqovun yaratdığı obrazla assosiasiya olunur.

Əsər maraqlı obrazlar qalereyasıdır. Bir-birindən koloritli obrazlar, bənzərsiz həyat hekayələri ümumi süjetlə birləşərək fərqli aura yaradır. Ehsan babanın dərviş dostu Dərviş Pişanın nəvəsi, xəzinə ümidiylə Təbrizdən bu ucqar kəndə üz tutan, əslində alverçi olan Molla Bala, gerçək xəzinəni ələ keçirib şahlar kimi yaşayan Qardi əmi, 20 yaşında “iki ayağını bir başmağa soxub” Ehsan babayla evlənən acıdı, “cinni” Gilə nənə, Gülzar, Əsvər, gənc tərcüməçi Fərhad, Güdə Bağ, Professor Cəmo və onun dəyməduşər arvadı Gülər, əvvəllər elmlə məşğul olsa da, sonradan zamanın nəbzini tutan Cümü, zəhmətkeş, əlinin əməyi ilə yaşayan, təəssübkeş Əbi, fransız jurnalisti Jan və digər obrazlar oxucunu darıxmağa qoymur. Çünki hər obrazın özünəməxsus, maraqlı taleyi var.

Müəllif böyük ustalıqla rəngarəng obrazlar yaratmağı bacarıb. Ucqar dağ kəndində yaşayan cahil kəndlini də, Fransadan gəlmiş professorun da özünəməxsus koloriti duyulur. Şübhəsiz ki, əsas obraz Ehsan babadır. Ancaq mənə elə gəldi ki, müəllif Ehsan babanın fəhlə oğlu Əbi obrazını xüsusi sevgiyə yaradıb. Bu obrazın qabarıq xarakterik xüsusiyyətlərini – qayğıkeşliyini, mehribanlığını, gözütoxluluğunu, zəhmətkeşliyini – bir oxucu kimi çox bəyəndim.

Dünya malında gözü, tamahı olmayan Ehsan babanın aman-zaman bir qoca eşşəyi var. Baba bu eşşəklə dağdan heykəl yonmaq üçün qaya parçaları, qışda yandırmaq üçün odun daşıyır. Romanın əsas hadisəsi bu qoca eşşəyin doğmasıdır. Gilə nənə eşşəyin bir gümüş, biri qızıl xotuğu olduğunu düşünüb oğlanlarına məktub yazdırır. Gilə nənənin yanılması eşşəyin xotuğlaması kimi sadə və adi bir hadisəni böyük səs-küyə çevirir və hadisənin sorağı hətta sərhədləri aşır. Gilə nənənin nəvəsinə yazdırdığı məktubu Molla Bala vasitəsi ilə şəhərdə yaşayan övladlarına göndərir. Nəvəsi Gilə nənənin sirrini ağzından qaçırır və bu şeyi bütün el-obaya yayılır. Heç kəs eşşəyin qızıl və gümüş xotuğu olduğuna inanmasa da, Ehsan babanın xəzinə tapdığını düşünüb onu bezdirməyə başlayır. Hətta övladları da Ehsan babadan pay umur. Ehsan babanı tanıyan, “qızıl xotuğ əhvalatını” eşidən hər kəsin qocaman dərvişin “sərvətində” gözü var. Müəllif insanların tamahkarlığını, sərvətə, asan qazanca olan hərisliyini, mal-dövlət düşkünü olmasını məhz bu detallar vasitəsi ilə ifşa edir. Onun illərin müşahidəsindən qaynaqlanan dəqiq və oturuşmuş təsbitləri oxucunu maraqda saxlayır. Yazıçı qələminin ustalığı sayəsində əsərin acgöz və tamahkar obrazları kəskin satiranın hədəfinə çevrilir.

Əsərdə Qardi əmi adlı bir obraz var. Müəllif ona və ailəsinə geniş yer verməsə də, əsərdəki ən maraqlı obrazlardan biridir Qardi əmi. Mədəni “sərvətimizi” talan edib qızıl qab-qacaqda yeyib-içən, Ehsan babadan qorxub-çəkinsə də üzdə özünü ona yaxın göstərən qəribə və hiyləgər bir obrazdır Qardi – rüşvətin, talançılığın, xalqın sərvətini mənimsəyib qızıl qab-qacaqda yemək yeyənlərin ümu-

miləşdirməsidir. Əsərdəki digər mənfi obrazlar da ümumiləşdirilmiş obrazlardır. Hər birinin kifayət qədər prototiplərinə cəmiyyətimizdə rast gəlinir. Hər halda daha çox diqqətimi çəkən mənfi obraz məhz Qardi oldu. Bu obrazı və həyatını da müəllifin gizli, üstüörtülü verdiyi mesajlardan biri kimi qəbul edirəm.

Diqqətimi çəkən əsas məqamı sona saxladım. Hətta romanı oxuyarkən ilk bu nüansı qabardıb, müəllifi tənqid edəcəyimi düşüncəyə düşürdüm. Romanı oxuduqca təqdir etdiyim məziyyətlər üstün gəldiyi üçün, tənqidi sona saxladım. Qəni Camalzadənin bu romanında çox təəssüf ki, qadına münasibət xoşagələndir. Daha doğrusu, bu əsərdə qadına münasibət mənim xoşuma gəlmədi. Müəllif qadınları təsvir edərkən olduqca amansız davranır. Əsərdə demək olar ki, bütün qadınlar çirkin, cahil, tamahkar, əsəbi, görməmiş təsvir edilir. Məncə qocaman yazığımız qadınların təsvirində, qadın obrazlarına həyat verərkən ironiyanın, sarkazmın, satiranın dozasını bir qədər çox edib. Açıqı, romanı oxuduqca məhz bu məqam oxucu kimi məni qıcıqlandırdı. Hətta mənfi kişi obrazlar xarizmatik, yaraşlıq təsvir edildiyi halda, əsərdə ürəkaçan, göyçək, tərifəlayiq bircə qadın obrazı yoxdur.

Bütövlükdə “Qızıl xotuğ” romanını bəyəndiyimi yuxarıda da qeyd etmişəm. Əsərin yüksək məziyyətləri, onun çatışmazlığından çoxdur. Müasir Azərbaycan nəsrinin gözəl nümunələrindən biri olduğunu düşündüyüm “Qızıl xotuğ” romanını oxumağı isə əlbəttə ki, oxucumuza tövsiyə edirəm.

3. Hacı Qəni Camalzadə satirik hekayələr ustası kimi

Qəni Camalzadənin hekayələrindəki satira öz tərzinə görə klassiklərimizdən qidalansa da, onun hekayələrinin məzmunu təzədir. Müəllifin hekayələrində günümüzün məişətini, yaşantılarını, problemlərini, cəmiyyəti bariz şəkildə görmək mümkündür. Onun qəhrəmanları, satirik qələminə tuş gələnlər bu gün də mövcuddur və cəmiyyətin içərisindədir. Onun adi və sadə görünən situasiyaları, hadisələri sərrast şəkildə görməsi, yazıçı fəhminin, müşahidəsinin dəqiqliyinin göstəricisidir. Onun satirası ayıq-sayıq və canlıdır. Qəni Camalzadənin satirik hekayələrinin ən böyük məziyyəti, sadəlik və məhz bu “adi”lik sayıla bilər. Usta ədib hamımızın gördüyü, ancaq necəse gözümüzdən yayınan hadisələri, əhvalatları özünəməxsus şəkildə şərh edir. Onun satirasında, ironiyasında, sarkazmında qəribə bir mərhəmət, yazıçı şəfqəti duyulur. Müəllif sanki qəhrəmanlarının düşdüyü vəziyyətə, başlarına gələn hadisələrə mərhəmətlə acıyır. Bu mərhəmət hissi yazıçının güzəştə getməyinə səbəb olmur. Onun satirası mərhəmətli olduğu qədər də, kəskindir. İstənilən halda Qəni Camalzadə satirik hekayələrində amansız deyil. Onun hekayələrində çox incə və həssas cizgi hər zaman qorunur.

Qəni Camalzadənin əsas prinsipi haqq-ədaləti müdafiə etmək, cəmiyyətdəki çatışmazlıqları demək, uğursuz, lazımsız adamlara

cəmiyyətdəki yerini göstərməkdir. O satirik yazıçı kimi hekayələ-rində bu mübarizəni qətiyyətlə aparır, işinin öhdəsindən layiqincə gəlir. Əminliklə demək olar ki, o prinsipial mövqeyindən geri çə-kilmir.

Qəni Camalzadə Sovet dövründə ədəbiyyata gəlmiş əksər qələm adamları kimi, ədəbiyyat dərnəklərinin fəal üzvü, ədəbi mü-zakirələrin, disputların iştirakçısı olub. Səhv etmərsə, müəllif yetmişinci illərdən ədəbi jurnallarda və qəzetlərdə çap olunmağa başlayıb. Onun yaradıcılığına Seyfəddin Dağlı, Salam Qədirzadə, Vidadi Məmmədov, Sirus Təbrizli kimi ciddi qələm adamları xe-yir-dua verib. Sovet dövründə yaradıcılıqla məşğul olmaq, xüsu-silə satirik əsərlər yaratmaq çağdaş dövrümüzlə müqayisədə böyük qəhrəmanlıq sayıla bilər. O məhz bu çətinliklərə rəğmən satirik hekayələr yazmaqda, cəmiyyətin eybəcərliyini ifşa etməkdə ısrar edib. Qəni Camalzadənin hekayələrində xoşuma gələn əsas xüsu-siyyət lakoniklik və yığcamlıqdır. Qısa hekayələrlə, yığcam mətnlə böyük və ciddi mətləbləri ifadə etmək bir o qədər də asan deyil. Oxucunu kiçik bir mətnlə əhvalatın içinə çəkmək, maraqda saxla-maq çətinidir. Bu baxımdan qısa hekayələr yazmaq daha çox ustalığ tələb edir. Eyni zamanda qısa və yığcam hekayələr internet əsri-nin oxucusu üçün də “göydəndüşmədir”. Müasir oxucu səbirsizdir. Xüsusilə gənc nəslin qalın-qalın kitabları oxumağa, uzunmetraj-lı filmlərə baxmağa, saatlarla tamaşa izləməyə hövsələsi çatmır. Müasir oxucu daha kiçikhəcmli kitablara, yığcam hekayələrə üs-tünlük verir. Bu baxımdan Qəni Camalzadə şanslıdır, çünki onun hekayələri yığcam və oxunaqlıdır. Oxucunu ovsunlaya, öz arxasın-ca apara bilir.

Qəni Camalzadə hekayələrində ustalıqla bir-birindən fərqli, rəngarəng və müxtəlif mövzulara müraciət edir. Onun zəngin dünyagörüşü və müşahidələri müxtəlif və fərqli mövzulara toxunmağına, bu mövzuları ustalıqla qələmə almağına zəmin yaradır. Bütöv yanaşsaq, müəllifin ölkəsini, insanını dərinləndən tanıdığını inamla demək olar. Cəmiyyətimizin qüsurlarını tənqid etmək və bu tənqiddə “qızıl ortanı” gözləmək asan deyil. Qələm adamının peşəkarlığı və ustalığı məhz bu məqamda üzə çıxır. Qəni Camalzadə sovet cəmiyyətini də, müasir Azərbaycan cəmiyyətini də ciddi müşahidə etmiş peşəkar yazıçıdır. Sovet dövrünün naqislikləri gənc nəsə bir qədər yad, qərribə görünə bilər. Amma müstəqillik dövründə “qazandıqımız” yeni qüsurlar gənc nəsə də tanışdır.

Sovet ədəbiyyatında satira ən dəbdə olan, ən çox müraciət olunan janrlardan biri idi. Hökumətin və partiyanın ən çox diqqət göstərdiyi janrın satira olduğunu qeyd etsək yanlış olmarıq. Sovet dövründə ədəbiyyata gələn əksər müəlliflərin yaradıcılığında satira janrına müraciətə mütləq rast gəlirik. Saysız-hesabsız qələm adamları bu janrda qələmlərini sınaıb, cəmiyyəti narahat edən mövzulara toxunub, eyni zamanda partiyanın və dövlətin də marağını təmin edib. Partiya və dövlət qurumları öhdəsindən gələ bilmədikləri bəzi naqisliklərlə də yazıçıların, şairlərin satirası sayəsində mübarizə aparıblar. Bir sözlə, satira sovet ədəbiyyatının ən kəskin silahı hesab edilə bilər. Bu baxımdan ədəbiyyatımızda satiranın ən çox müraciət edildiyi dövr də sovet dövrüdür. “Molla Nəsrəddin” jurnalı tərəfindən əsas qoyulan satira ənənəsi sovet dövründə öz inkişafının ən pik həddini yaşayıb.

Qəni Camalzadə də sovetlər dönəmində öz “qızıl dövrü”nü yaşayan satirik ədəbiyyatımızın nümayəndələrindəndir. Onun yaradıcılığa başladığı dövr ədəbiyyatımızda satiranın populyar olduğu dövrdür. Satiraya tələbat onun nəsildaşları arasında bu janra maraq göstərənlərin sayından da aydın olur. Amma Qəni Camalzadə müstəqillik dövrümüzdə də bu janra sadıq qala bilən, qələminin satirik gücünü qoruya bilən barmaqla sayılacaq yazıçılardandır. Müxtəlif səbəblərdən satira cəmiyyətdə öz mövqeyini itirdi, əksər qələm adamları bu janra müraciət etməkdə tərəddüd yaşadı. Ancaq Qəni Camalzadə bu gün də, eyni enerji və ustalqla satirik yaradıcılığını davam etdirir. Onun digər janrda yazdığı əsərlərdə də, satirik qələminin ovqatı özünü büruzə verir. Bu məqamda satira barədə rus ədəbiyyatının parlaq nümayəndəsi, ədəbiyyat tənqidçisi Vissarion Belinskinin məşhur fikri yada düşür: “Satira şən və hazırca-vab adamların qərəzsiz hırıltısı deyil, cəmiyyətdəki biabırçılıqdan özünü təhqir edilmiş sayan adamların alovlu, dəhşətli qəzəbidir”.

V.Belinskinin satira haqqında fikirlərini əsas götürsək Qəni Camalzadə cəmiyyətdəki biabırçılıqlara hələ də qəzəblidir və bu qəzəbini ifadə etməkdən də çəkinmir. Bu yaxınlarda müəllifin 15 cildlik seçilmiş əsərlərinin ilk 3 cildi işıq üzü görüb. Maraqlıdır ki, “Seçilmiş əsərlər”in ilk iki cildi yazıçının hekayələrindən ibarətdir. İlk cildlərin hekayələrdən ibarət olması həm də onu göstərir ki, Qəni Camalzadə öz yaradıcılığında hekayə janrına, xüsusilə satirik hekayə janrına ciddi önəm verir. “Qanun” nəşriyyatında nəfis tərtibatla çap olunmuş, müəllifin hekayələri toplanmış hər iki cildi böyük maraqla və zövqlə oxudum. Əslində hər hekayəni ayrılıqda

təhlilə cəlb etmək, bu iki cilddə toplanmış hekayələrdəki yüzrlərlə obrazı təhlil etmək, haqqında xüsusi bəhs etmək olar. Bu iş ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıqla məşğul olan peşəkarların işidir. İnənirəm ki, bu kitablar yerli ədəbiyyatımıza biganə olan oxucuların və ədəbiyyatşünasların diqqətini çəkəcək.

Qəni Camalzadənin hekayə yaradıcılığında ustalığını bəyəndiyimi və təqdir etdiyimi, müəllifin satirik janrda yazan ən ciddi müasir yazıçılarımızdan biri olduğunu vurğulamaq istəyirəm. Satira və gülüş islahedici gücə malikdir, bəzi hallarda qanundan da kəskin və güclüdür. Satira cəmiyyətdəki çirkinliklərin, eybəcərliklərin qənimidir. İnənirəm ki, hələ də satirik ədəbiyyatın qüdrəti var. Gülüş, satira öz sərhədsiz gücü ilə cəmiyyəti müalicə edir, mənfilikləri düzəldir. Necə deyərlər, “bəşəriyyət gülərək keçmişindən ayrılır”.

4. Hacı Qəni Camalzadənin “Kiaksarın axırıncı savaşı” romanı haqqında düşüncələrim

(İlk böyük türkün salnaməsi)

Son 20 ilə nəzər saldıqda, yazılan əsərləri saf-çürük etdikdə demək olar ki, ədəbiyyatımızda “tarixi roman bumu” yaşanır. Həm yaşlı nəsil, həm də gənclər tarixi roman janrına kifayət qədər müraciət edib. Sovet dövründə tarixi roman janrı indiki qədər populyar olmasa da, bu janrın banisi hesab edilən Məmməd Səid Ordubadidən başlayaraq xeyli sayda sanballı tarixi romanlar yazılıb. Fərman Kərimzadə, Əzizə Cəfərzadə, Əfqan, Əlisa Nicat və başqa yazıçılar tarixi roman janrında uğurlu əsərlər ərsəyə gətirib. Sosial roman növünə aid olan tarixi roman janrı romantizmin məhsulu hesab edilə bilər. Bu baxımdan məncə tarixi romanlar əvvəlki qədər aktual olmasa da, yazılmaqda və oxunmaqda davam edir. Zərurət olduğu üçün müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrına ciddi maraq yarandı. Sovet dövründə qadağan olunan mövzulara müraciət etmək asanlaşdı, sosrealist əsərlər dəbdən düşdü, tarix, alternativ tarix populyarlaşdı. Xaos nizama döndükcə, yaradıcı insanların sosial vəziyyəti yaxşılaşdıqca, qayğılar azaldıqca ədəbiyyat yenidən dirçəlməyə başladı. Ötən əsrin 90-cı illərindən etibarən bir-birinin ardınca tarixi roman janrında çoxsaylı əsərlər yarandı, ədəbiyyatımızda bu janr kifayət qədər populyarlaşdı və yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, “tarixi roman bumu” yaşandı. Bu prosesin gedişatında onlarla zəif, bayağı əsər yazılsa

da, sanballı və qiymətli əsərlər də yarandı. Son illər tarixi roman janrına müraciət edənlərin sayı azalsa da, düşünürəm ki, ədəbiyyatımızda bu janr hələ də çox ciddi yerə və mövqeyə sahibdir, ətraflı araşdırılmasına da ehtiyac var.

Qəni Camalzadənin 2021-ci ildə “Qanun” Nəşriyyatında işıq üzü görən “Kiaksarın axıncı savaşı” romanı tarixi roman janrında qələmə alınmış maraqlı nümunələrdən biridir. Maraqlıdır ki, Vətən müharibəsində qazandığımız möhtəşəm qələbədən sonra satirik hekayələr, müasir romanlar ustası kimi tanıdığımız I Qarabağ müharibəsinin qazisi, yazıçı Qəni Camalzadə məhz tarixi roman janrına müraciət edib və bu roman da möhtəşəm qələbələr və müzəffər hökmdar haqqındadır. Müəllif tariximizin qədim dövrünə, Midiya dövrünə müraciət edib. Əsərdə Midiya hökmdarı Kiaksarın hakimiyyət illəri, onun daxili və xarici siyasəti, Midiyadakı sosial vəziyyət, insanların inancı, hökmdarın dinə münasibəti, saray intriqaları, hakimiyyət uğrunda mübarizə, sevgi, xəyanət və sədaqət mövzuları maraqlı şəkildə təqdim olunur. Romanda həmçinin Midiya ordusunun döyüş taktikası, hökmdarın müharibənin gedişatına təsir edən düzgün həmlələri, Midiyada və qonşu ölkələrdə geniş yayılan atəşpərəstlik haqqında maraqlı məlumatlar verilir.

“Kiaksarın axıncı savaşı” romanının qəhrəmanı Kiaksar real tarixi şəxsiyyətdir, hökmdar Fraortanın oğlu, Midiyanın üçüncü və ən qüdrətli hökmdarı hesab edilir. Herodot “Tarix” kitabında yazır: *“At üstündə yürüş edən köçəri skiflər bir qədər vaxtdan sonra yenidən peyda oldular və madaylardan sığınacaq istədilər.*

Bu zaman Midiyanın hökmdarı Deyokun oğlu Fraortanın oğlu Kiaksar idi". Dünya tarixinə süvari qoşunun yaradıcısı kimi düşən Kiaksar, həm güclü hökmdar və siyasətçi, eyni zamanda dahi strateqlərdən biridir. Professor Qiyasəddin Qeybullayev "Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən" adlı əsərində Kiaksarı **"ilk böyük türk"** adlandırır. Qədim yunan dramaturqu Esxil isə Kiaksarı **"Asiya üzərində hökmranlığın banisi"** adlandırır. Məhz onun hakimiyyəti dövründə Midiya şərqin ən güclü dövlətinə çevrilir.

Yazıçı Qəni Camalzadənin məhz bu şəxsiyyətin yaşadığı dövrə müraciət etməsi təsadüfi deyil. Məncə, Kiaksarın parlaq həyatı peşəkar yazıcının diqqətini bir neçə yöndən cəlb edib. Müəllifin qəhrəmanı Kiaksar döyüş meydanında hünərli, döyüşkən strateq, saraydakı müzakirələrdə isə güclü siyasətçidir. O ucsuz-bucaqsız məmləkəti idarə etmək üçün sərkərdələri, xəzinədarı, baş xəfiyyəsi, Ali baş kahini ilə məsləhətləşir, qərarları müzakirələrin nəticələrinə görə verir. Kiaksarın sarayındakı ən etibarlı adamı Baş xəfiyyə Tətür Atxa, gənclik illərindən onunla birlikdədir, hökmdarla o qədər yaxın münasibətləri var ki, sarayın bütün işlərinə nəzarət ona həvalə olunub, hökmdarın vəliəhdi Astiaq belə onu "mamı", yəni əmi deyə çağırır. Baş xəfiyyə Tətür Atxa öz casus şəbəkəsini elə qurub ki, sarayda və paytaxtda baş verən heç bir hadisə onun gözündən yayınmır, o da öz növbəsində hökmdarı hər şeydən vaxtında xəbərdar edə bilər. Kiaksar lidiyalılarla döyüşsə də, Ekbatanda – sarayda baş verənləri, oğlanları arasındakı münasibətin pozulmasını izləyir və Tətür Atxa sayəsində nəzarətdə saxlayır.

Ancaq hər şeyi nəzarətdə saxlamaq mümkün deyil. Kiaksara məğlub olmuş, üsyanları nəticəsiz qalmış parsılar (farslar) yeni üsyan hazırlayır. Midiya paytaxtı, od məbədləri Darasp kimi fars

agentləri ilə dolub-daşır. Onlar Kiaksarın, Midiyanın məğlubiyyəti üçün əllərindən gələni etməyə hazırdırlar. Midiyada iğtişaşlar yaratmaq, üsyan hazırlamaq üçün geniş agentura şəbəkəsi yaradıb, onları atəşpərəst məbədlərinə, hətta saraya da yerləşdirməyə nail olublar. Bu məqamda müəllifin uzaqgörənliyinə və peşəkarlığına heyran olmamaq mümkün deyil. Kiaksarın əzəmətindən, qələbələrinə bəhs edilən bir əsərdə, fars xəyanəti, fars agentlərinin din adı altında fəaliyyəti təsadüfən qələmə alınmayıb. Müasir Azərbaycan necə də Kiaksarın Midiyasına bənzəyir... Qazandığımız möhtəşəm zəfəri qısqanan qonşularımız, Kiaksara xəyanət edən parsların nəvələri, nəticələri bu gün də agentura şəbəkəsi qurmağa, din adı altında gizlənib nanəciblik etməyə davam edirlər. “Tarix təkrarlardan ibarətdir” fikri necə də yerinə düşür...

Hakimiyyət uğrunda mübarizə, hakimiyyət üçün ataya, qardaşa xəyanət bütün dövrlərdə olub. Taxt-tacın cazibəsinə düşməyən hökmdar oğlu, qardaşı az qala yoxdur. Böyük sarayların hər zaman böyük və ağlasığmaz problemləri olur. Kiaksarın da oğlanları Astiaq və Urran yola getmir. Astiaq vəliəhddir, Urran da hakimiyyətə göz dikdiyi üçün aralarında daimi bir çəkişmə var. Skif hökmdarının bacısı Aqniyadan doğulan Urran skif casuslarının təsiri altındadır. Tətür Atxa paytaxta səfərində bu münaqişəni nizama salır, şahzadələri barışdırır və Şahzadə Urranı paytaxtdan uzaqlaşdırır. Urranın sayəsində Skif çarı lidiyalılarla müharibədə Kiaksara kömək göndərsə də, son anda Urran və dayısının göndərdiyi süvarilər Kiaksara xəyanət edərək aradan çıxır.

“Kiaksarın axırcı savaşı” tarixi mənbələrə, günümüzdə gəlib çatmış məxəzlərə sadıqdır. Tarixdən məlumdur ki, Midiya hökmdarı Kiaksar farsların tabe olmasından, Şərqi İran ərazilərinin işğalından, geniş torpaqlara malik olan Aşur dövlətinin darmadağın olunmasından, Mannanın, Urartunun və Sak çarlığının fəth edilməsindən sonra Qərbdə Halis (müasir Qızılıрмаq) çayınadək uzanan zəngin Lidiyanı və yunan ticarət şəhərlərini öz dövlətinə birləşdirməyə cəhd edib. Herodota görə, Lidiya ilə müharibə e.ə. 590-cı ildə başlandı. E.ə. 585-ci il mayın 28-də Halis döyüşü zamanı günəş tutulması hadisəsi baş verdi və bu hadisə döyüşən rəqiblər tərəfindən pis əlamət kimi qəbul edilərək müharibə dayandırıldı. Tarix kitablarında qarşımıza çıxan bu məqamlar romanda yazıçı qələmində daha da cilalanıb və oxunaqlı şəkildə təqdim edilib. Kiaksar ömrünün sonunda, möhtəşəm taktika ilə e.ə. 486-cı ildə skiflərin Muğan düzündə qurduqları çarlığın iyirmi səkkiz illik varlığına son qoyub. Romanın tarixi zəfərimizdən sonra nəşri də məhz bu məqama görə çox maraqlıdır. “Kiaksarın axırcı savaşı” romanını tarixi zəfərimizə həsr olunmuş romanlardan biri hesab edə bilərik.

“Kiaksarın axırcı savaşı” satirik, ironik qəlbinə alışdığımız Qəni Camalzadənin “yeni ərazilərə” səyahətidir. Qarşılaşdığım müəyyən tarixi uyğunsuzluqlar, obrazların pərakəndəliyi, istifadə olunan dilin, dialoqların bəzən inandırıcı olmaması əsərin aktuallığına mane olmur. Günümüzlə paralellər, tarixi səhvlərin təkrarlanması, qədim və əzəli düşmənlərimizin xisləti çox ustalıqla işlənib. Atəşpərəstliyin Midiyada yayılması, dinin dövlətdə, sarayda yeri

və mövqeyi maraqlı şəkildə təqdim olunub. Düşünürəm ki, əsərin təhlili, müzakirəsi ədəbiyyatşünasların və tənqidçilərin diqqətində olmalıdır. Ümumiyyətlə “Kiaksarın axırncı savaşı” romanı bir çox xüsusiyyətləri ilə tarixi roman janrının maraqlı nümunələrindən biri hesab edilə bilər. Hər halda, Qəni Camalzadəni “Kiaksarın axırncı savaşı” romanına görə təbrik edirəm. Uğurlar, sənətkar!

5. *Hacı Qəni Camalzadənin* ***“Şeytana daş atanlar” romanının ifşa gücü***

Həcc Allahın müsəlmanlara vacib buyurduğu əməllərdən biridir və hər il onun icrası üçün milyonlarla müsəlman Allahdan günahlarının bağışlanmasını diləmək məqsədilə Məkkə və Mədinə şəhərlərinə, müqəddəs Kəbənin ətrafına toplaşır. Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan müsəlmanlar Məkkə şəhərindəki müqəddəs yerləri ziyarət etmək üçün Səudiyyə Ərəbistanına üz tutur.

Həcc ziyarəti müsəlmanın pulu və canı ilə yerinə yetirdiyi əməldir. İslam dininə sitayiş edən hər kəsin ömründə heç olmasa birçə dəfə Həccə getməsi vacib buyurulur. Amma bunun üçün bir neçə şərtin yerinə yetirilməsi mütləqdir. Belə ki, ziyarətə gedən müsəlman həddi-buluğa çatmalı, maddi durumu onun səfərə çıxmasına imkan verməlidir. O, səfərdə olarkən ailəsi maddi çətinlik görməməlidir. Bundan başqa insanın səhhəti qaydasında olmalıdır ki, Həcc əməllərini icra edə bilsin.

Həcc ziyarəti ildə bir dəfə İslam təqvimini ilə zilhiccə ayının əvvəllərində yerinə yetirilir və daha geniş ibadətlərlə müşayiət olunur ki, onları icra edən müsəlmanlar “Hacı” titulu qazanır. Bəs müsəlmanlar, xüsusən ölkəmizdə yaşayanlar bu ziyarəti nə dərəcədə dərk edərək icra edir?

Ölkəmizdə də hər il minlərlə insan ziyarət üçün Səudiyyə Ərəbistanına üz tutur. Müstəqillik qazandıqdan sonra isə Həcc ziyarətinə üz tutanların sayı sürətlə artmağa başladı. İslamın, Həccin mahiyyətini anlayan da, anlamayan da bu ziyarətə can atır. Sidq-ürəklə ziyarətə gedənlərlə işimiz yox, amma tamam başqa məqsədlərlə bu ziyarətə can atanların sayı da sürətlə artmağa başladı. Həcc ziyarəti

ti adı altında alverə, ticarətə, istirahətə, səyahətə gedənlər kifayət qədərdir. Hələ kirli, qaranlıq keçmişini “təmizləmək”, cəmiyyətdə imanlı-inanlı insan imici yaratmaq, adının qabağına “Hacı” titulu yazdırmaq üçün ziyarətə gedənlərdən danışmırıq. “Nadinc”, “dələduz”, islaholunmaz övladlarını bu ziyarətə göndərib, el qınağından qurtarmağa çalışanlar isə tamam başqa dərddir. Bu növcəvan “Həci”lər də ziyarətdən sonra usanmayıb, öz yollarını davam etdirməkdə israr edincə, cəmiyyətdə “Hacı” tituluna da münasibət dəyişdi. Müğənnilərin, modellərin, rəqqasələrin, aktrisaların adı “Həci”lərlə hallanmağa başlayandan sonra bu ibadət də əsas mahiyyətindən uzaqlaşmağa başladı. Cəmiyyətdə bu cür adamların islamın reputasiyasına ziyan vurması, dedə-babadan el ağsaqqalı kimi gördüyümüz nurani “hacı”ların manılaşib “müğənni saxlayan həci”yə çevrilməsi təkcə möminləri, din adamlarını narahat etmir. Düşünürəm ki, cəmiyyətin ziyalıları da, yazıçıları da bu məqama görə narahatdır. Şəxsən mən uzun illərdir bu narahatlığın ədəbiyyatda öz əksini tapmasını gözləyirdim. Çünki ədəbi mühitimizdə də mömin, islam qaydaları ilə yaşayan, hətta Həcc ziyarətində olan qələm adamları az deyil.

Qəni Camalzadənin 2022-ci ildə “Qanun” Nəşriyyatında çap olunan “Şeytana daş atanlar” romanı Həcc ziyarəti, azərbaycanlıların bu ziyarətə münasibəti barəsində yazılmış ən maraqlı və hələ ki rastlaşdığım yeganə nümunədir. Bu mövzuya bu cür ustalıqla və yazıçı peşəkarlığı ilə yanaşılan ikinci əsərə hələ ki rast gəlməmişəm. Müəllifin Həcc ziyarətində olması, Səudiyyə Ərəbistanına ziyarət adı altında gedib, əslində fərqli işlərlə məşğul olanların bir qismini şəxsən görməsi və tanıması bu romanı daha da qiymətli edir.

Romanın adı elə təəssürat yaradır ki, müəllif səfər təəssüratlarını, xatirələrini, yol qeydlərini bədii nəsrə çevirib. Amma “Şeytana daş atanlar” romanı daha ciddi, qaranlıq, çoxlarının danışmağa belə çəkindiği mətləbləri ustalıqla ifşa edir. Müəllifin bu romanında istifadə etdiyi texnika və üslub da olduqca maraqlıdır. Əsər olduqca axıcı və oxunaqlıdır. Eyni zamanda postmodern romanın tələblərinə cavab verən detallarla zəngindir.

“Şeytana daş atanlar” romanı bir qrup azərbaycanlı zəvvarın Həcc ziyarətinə yola düşməsi ilə başlayır. Hava limanında dəstəbaşı Hacı Sarvanın başına yığışan zəvvarlar səfər başlamamışdan problemlərlə üzləşir. Dəstəbaşı bu problemlərin həlli ilə məşğul olmağa çalışdığı məqamda zəvvar qrupuna ziyarətlə əlaqəsi olmayan adamlar qoşulur. Müəllif çox ustalıqla öz mövzusu üzərində gəzişmələr edərək ölkəmizdə Həcc ziyarətinin təşkilindəki çatışmazlıqları, bu ziyarətə cavabdeh olan məsul şəxslərin laqeyd və biganə davranışını ifşa edir. İllərdir bu işə məsul olan şəxslər ziyarətin ciddiyyətini, insan həyatının, zamanın dəyərini, dinin cəmiyyətdəki mövqeyini, ilahi qanunların aliliyini nəzərə almır. Asanlıqla hiss etmək olur ki, müəllif özü də Həcc ziyarəti zamanı oxşar problemlərlə üzləşib. Şübhəsiz ki, yazıçı yaddaşı bu qüsurları asanlıqla unutmayıb. Bir neçə epizod, bir neçə sanballı cümlə ziyarətin təşkilatçılarını və ölkəmizdə bu ibadəti alverə çevirənləri ifşa etməyə kifayət edir.

Əsər, sadəcə, Həcc ziyarətini işıqlandırmır, bu gün “Hacı” titulu üçün bəzi səfərə çıxanların, əslində, hansı əqidə sahibi olduqları, məqsədləri, planları da oxucuya aydın olur. Zəvvar dəstəsinə qoşu-

lan Lotu Faxı və onun əlaltısı Donba Rəhim Səudiyyə Ərəbistanına cinayətkar qrupun qisasçıları, killerləri kimi gedir. Oxucu diqqətlə analiz etsə, dərhal hansı qurum olduğunu anlayacağı “Agentlik” əməkdaşı əhlikef Balacanın səfərinin mahiyyəti isə tamamilə fərqlidir. Fərqli dindən olan içki düşkünü Balaca elə ilk andan yad mühitdə olduğunu büruzə verir. Mirzəmməd, Hacı Məftun, Zakir və Muxtar isə kənardan ahıl yaşlarında ziyarətə yollanan insanlara bənzəsələr də, bu zəvvarların da Həcc ziyarətinin mahiyyətini tam dərk etmədiyi aydındır. Ümumiyyətlə, romandakı bütün obrazlar koloritli və maraqlıdır. Ballı və Xallı bacıları, xalaoğluların anası Fedora, rus qızı Vera, sovxoz direktoru Rəsul, Lotu Faxının atası İgid, Bağda xanım, Məhəmməd Xələf, Aişə Meməri və s. obrazlar kifayət qədər peşəkarlıqla işlənib.

“Şeytana daş atanlar” kriminal detallarla zəngin, ifşaedici üslubda qələmə alınmış müasir romandır. Həbsxana həyatı, sovet quruluşu dağıldıqdan sonra ədliyyə sistemində yaranmış boşluqlar, həbsxanalardakı özbaşınalıq, həbsxana rəislərinin cinayətkarlarla əlbirliyi sərt şəkildə ifşa edilir. Romanda Sovetlər dağıldıqdan sonra ölkədə yaranan hərc-mərclik, xaos, bəzilərinin qəfildən varlanması, korrupsiyanın, rüşvətxorluğun, qohumbazlığın “çiçəklənməsi”, cinayətkar aləmin cəmiyyətdə nüfuz qazanması və söz sahibi olması xüsusi ustalıqla işlənib. Lotu adıyla taclandırılmış Fəxrəddin cinayətkar aləmin ən yüksək pilləsində olsa da, həbsxana rəisi ilə əlbir olan, böyük bir cinayətkar qrupu idarə edən, yeri gələndə dövlət qurumlarına rüşvət verərək istənilən işini aşırıan adi qatil və cinayətkardır. Lotu Faxının Həcc ziyarətinə getməkdə məqsədi “saxlanca”a ziyan vuran Agentliyin rəhbəri Böyük xalaoğlunu və onun dəstəsini cəzalandırmaqdır. Bu işdə ona qəddarlığı və mütili-

yi ilə seçilən Donba Rəhim kömək edəcək. Agentliyin harınlamış rəhbərləri isə Səudiyyə Ərəbistanına böyük işlər qurmaq planı ilə gedir. Onların himayədarı nazir dedikləri, əslində isə komitə sədri olan, dövlətin malını talamaqdan çəkinməyən Mizi Mətişoğludur. Bizneslərini genişləndirmək üçün səfərə çıxan Agentlik əməkdaşları həm də Mizinin təhlükəsizliyinə cavabdehdir. Lotu Faxının da Həcc səfərində olduğundan xəbərsiz olan Balaca və Böyük xalaoğlular tamamilə başqa təhlükələrdən qorunurlar. Onları bu səfərdə “qoçu” dəstəsi, yəni mühafizəçiləri müşayiət edir. Dövlətin yaratdığı imkanları şəxsi biznesləri və var-dövlət sahibi olmaq üçün istifadə edən harınlamış məmurların ümumiləşdirilmiş obrazları olan Mizi, Böyük, Balaca və onların əlaltıları Əflan və Qaflan obrazları ilk baxışdan insanda qəzəb və ikrah hissi yaradır.

Dövlət qurumu olan Agentlik ölkədə, xüsusilə paytaxtda talançılıqla məşğul olur. Havadarlarına güvənərək iş adamlarına divan tutan bu azğınlar “saxlanç”la əlbir işləyən iş adamı Sərhədi öldürərək onun qardaşı, təsadüfi zəvvar kimi görünən Mirzəmmədin oğulluğu Dəli Məhərin (Sərhəmin) də hədəfinə çevrilir. Lotu Faxı ilə “Turşulu” zondan tanış olan Dəli Məhər də qardaşının qisası üçün Həcc səfərindədir. Hətta atalığı Mirzəmməd onu Məkkədə görəndə çox təəccüblənir və onu müqəddəs məkanlarda qətl törətməyin necə ağır bir günah olduğunu başa salmağa çalışır. Dəli Məhər isə cəzalandırmaq istədiyi insanların şeytandan betər olduğunu, onları cəzalandırmağın vacib olduğunu atalığına izah edir.

Hadisələrin gedişatından aydın olduğu kimi müqəddəs Həcc ziyarətinə gələnlərin əksəriyyəti əslində İslamın əmrini yerinə yetir-

mək üçün yox, şəxsi ambisiyaları üçün bu səfərə çıxıb. Müqəddəs ziyarəti öz məkrli, çirkli planlarına alət edən bu şəxslərin isə dinlə, imanla qətiyyəən əlaqəsi yoxdur. O qədər də böyük olmayan müsəlman ölkəsini təmsil edən kiçik bir zəvvar dəstəsinin içərisində bu qədər cinayətkarın, niyyəti təmiz olmayan insanın olması Həcc ziyarəti barəsində formalaşan mənfi düşüncəni bir az da dərinləşdirir. Mizi Mətişoğlu kimi bir məmur dövlətdən taladığı milyonları hesabına ziyarətə gedir, gəncliyində yüngül əxlaqlı qadınlar kimi tanınan bacıları Xallı və Ballının qəbirlərindən götürdüyü torpağı müqəddəs yerlərə aparır. Ən qərribə məqam isə təsadüfən ziyarətə gəlmiş bütün obrazların günahlarının bağışlanılacağına olan sadəlövh inamıdır.

Əsərdəki obrazların şəxsiyyəti qaranlıq olduğu qədər, mənəviyyatları da qüsurludur. Cinayətkar aləmə başçılıq edən Fəxrəddin dostluq etdiyi adama xəyanət edən, onun arvadına tamah salan və buna görə qətlə yetirilən İgidin oğludur. Böyük və Balaca xalaoğluların da keçmiş təmiz deyil. Dövlət vəzifəsində işləyən bu şəxslər də qadın hesabına yüksələnlərdir. Hətta, komitə sədri Mizi də bir zamanlar əxlaqsız həyat sürən bacılarının hesabına illərlə dövlətdə yüksək vəzifələrdə çalışıb. Müəllif obrazların xarakterini açmaq üçün ustalıqla onların keçmişinə ekskurs edir. Keçmiş şübhəli və qaranlıq olan bir dəstə adamı müəllif qəsdən bir yerə toplayaraq, bir zəvvar dəstəsində birləşdirərək onları amansızlıqla edir. Həcc ziyarətini müqəddəs vəzifə kimi yox, hansısa planlarını həyata keçirmək üçün icra edən fırıldaqçılar, cinayətkarlar müqəddəs məkanların da aurasını pozur. Əslində “dəvədən düşüb bahalı maşınlara minən” harın ərəblərin də Məkkə və Mədinədə ziyarətdən daha çox pul qazanmağı düşünməsi müəllifin gözündən yayın-

mayıb. Zəvvarlar arasındakı təbəqələşmə, ziyarət təşkilatçılarından dinin bu əmrinə laqeyd yanaşma, kral ailəsinin harınlığı oxucunun diqqətini çəkir.

Qəni Camalzadənin kəskin satirik qələmi “Şeytana daş atanlar” romanında özünü göstərir. Postmodern detallardan istifadə romanın nəfəskəsən ritmini daha da artırır. Müəllif bu romanında öz yaradıcılıq yoluna, xüsusilə “Karxana” romanında istifadə etdiyi dil və üsluba sadıqdır. Əsərdə “Karxana” romanının əsas qəhrəmanı Sanı Abşeronski də xatırlanır. Ümumiyyətlə diqqət etmişəm ki, müəllif Bakı kəndləri və cinayətkar aləmdən bəhs edərkən təhkiyəçidən daha çox hadisələrin şahidi kimi çıxış edir. Bu baxımdan onun mühitə bələdliyi çox bariz görünür. Obrazların adları olduqca ustalıqla seçilib. Müəllif ironik və bir qədər də sarkastik yanaşması ilə öz obrazlarına münasibətini sərgiləyir. Onun dinə, dindar adı altında gizlənən şarlatanlara, cinayətkar aləmə, ölkədə baş verən hadisələrə münasibətini obrazlara seçilmiş adlardan da anlamaq mümkündür.

Romanın xüsusi məziyyətlərindən biri də, əsərdə Həcc ziyarəti barədə təsvirlərin detallı və dəqiq olmasıdır. Müəllifin dini bilgiləri və şəxsən Həcc ziyarətində olması bu məqamda ona böyük üstünlük qazandırır. Həcc ziyarətinin fəlsəfəsi, ehrama girməkdən şeytan daşlamağa qədər davam edən proseslər romanda ustalıqla işlənib. Eyni zamanda müəllifin dini ayinlərin mahiyyəti barədə düşüncələri, islama münasibəti də çox maraqlıdır.

Müəllif əsərdəki obrazlar vasitəsi ilə azərbaycanlıların Həcc ziyarətinə münasibəti, Minada baş verən hadisə ilə də ərəblərin laqeydliyini, harınlığını və şöhrət düşkünlüyünü ustalıqla ifşa edib. Ümumiyyətlə “Şeytana daş atanlar” romanı müəllifin əsərləri arasında mövzusuna, üslubuna və texnikasına görə xüsusi sanbalı olan əsərdir. Müəllifin müşahidələri, təhlil qabiliyyəti, yazıçı təcrübəsi və yanaşması olduqca peşəkardır. Sosial-ictimai problemlərimizə işıq tutan bu ədəbiyyat nümunəsinə görə qocaman yazıçımıza böyük təşəkkür düşür.

AĞACƏFƏR HƏSƏNLİNİN PRİZMASINDAN...

1. Klassik satiradan doğan yumoristik təravət

Həqiqətdir ki, sənətdə, xüsusən də söz sənətində tarixən müxtəlif nəsillər mövcud olmuşdur və onlar zaman-zaman ədəbi mühiti formalaşdırmış, zənginləşdirmiş və canlandırmışlar. Ancaq onilliklərin, əlliilliklərin, yüzilliklərin bütün nümayəndələri yaradıcılığın ağır əzablarına dözə bilməmiş, ya erkən cavanlığında qələmi yerə qoymuşlar, ya da nələrisə analiz edib başqa sənətin qulpundan yapışmışlar. Fərdlər və təklər üçün isə yazı yazmaq xoş vərdiştir, yaşamaqdır, düşüncələrinin yükündən bir müddət azad olmaq, qurtulmaqdır.

Ötən əsrin 70-ci illərinin ortalarından Bakının ədəbi dərnəklərindən (Mərkəzi şəhər və Sabir adına kitabxanaların adlarını eh-tiramla çəkirəm - müəllif) tanıdığım Qəni Camalzadə ilk vaxtlardan ümumi axında bir nasir kimi fərqlənməsə də, sonra istedadı və zəhməti sayəsində həqiqətən qələmini püxtələşdirdi, seçildi, inkişaf yolu keçdi. Söhrab Tahir, Seyfəddin Dağlı, Nəriman Həsənzadə, Ağacavad Əlizadə kimi görkəmli sənətkarlar (onların hamısı həmin illərdə ədəbi dərnəklərin rəhbərləri idi – müəllif) Qəninin yığcam, kiçik, duzlu-məzəli hekayələrini təqdir edib bəyənidilər. Beləliklə, gənc yazar “Ədəbiyyat və incəsənət” (indiki “Ədəbiyyat

qəzeti”), “Kirpi”, “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Azərbaycan gəncləri” kimi nüfuzlu ədəbi və publisistik orqanlara yol tapdı, imzası tədricən tanındı, özünə oxucu auditoriyası qazandı.

Qəni Camalzadə mənim yaxşı tanıdığım o müəlliflərdəndir ki, həmişə, necə deyirlər, “gücü çatdığı daşdan yapışıb”, ona görə, nəyəsə nail olub, “zora düşməyib”. Digər tərəfdən, olduqca ağır təbiətli, təmkinli bu şəxs hələ Sovet dönmində “Yaxşı oğlanın dayısı” adlı hekayələr, novellalar kitabı çap etdirsə də, qətiyyəən redaksiyaların qapılarını tələm-tələsik, yerli-yersiz döyməyib, özündən razı halda “mən də varam” söyləməyib. Görünür, bu ciddilik onun xarakterini formalaşdırıb, sonra dalbadal “Qohumların əsiri” və “Sonuncu yeznə” topluları, “Vaxtsız qonaq”, “İdarə zara-fatları”, “Məzənnə”, “Xəbərci”, “Fərasətli məmur” kimi hekayə və novellalarında ədib cəmiyyətin tör-töküntülərini, işbazları, fırıl-daqçıları, yalançıları ifşa edir, onların obrazlarını yaradır, kəskin satira atəşi ilə yaramazları susdurur. Ağsaqqal Qədim kişi, idarədə qarayıb qalmış Rəfiqə xanım, sadələvh Rəvan, Bağır müəllim, mühəndis Gülşən (“İdarə zara-fatları”), Hürü xanım, Qılman bəy, Ələsgər (“Məzənnə”), xadimə Aliyə, Validə, Əli (“Yapışqan”), maşın ustası Əbi, arvadı Heyran (“Namərd zəmanə”), Cəmil müəllim, Məlik müəllim, Fərasət (“Fərasətli məmur”) kimi maraqlı obrazlar silsiləsi yaradan yazıçı hər bir qəhrəmanın daxili aləmini açır, onu mükəmməl surətdə təqdim etməyə çalışır. Doğrudur, adlarını sadaladığım və sadalamadığım bu nümunələrdə klassik rus ədiblərinin – Qoqolun, Turgenevin, Çexovun az-çox təsiri duyulur. Unutmayaq ki, bu yazıçılar Mirzə Cəlil və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev kimi bizim milli ruhlu, nəhəng söz adamlarımızın yaradıcılığına da təsirsiz ötürməmişlər. Deməli, Qəniyə haqq qazandırmaq olar.

Yazıcının “Usta İbişin Məmiş dostu” novellası isə birbaşa ustasına – “Zırrama” hekayəsinin müəllifini yada salaq – kiçik başlıq

altında Cəlil Məmmədquluzadəyə ünvanlanıb. Əlbəttə, zamanın, dövrün fərqi yoxdur, şeyx nəsrullahlar, kefli isgəndərlər, şeyx əhmədlər, yalançı hacılar, məşədilər hər əsrdə mövcud olmuş, xalqımızın avamlığından, savadsızlığından istifadə etmiş, sadə adamları barmağına dolamış, aldatmışlar. “Usta İbişin Məmiş dostu” əsərində zırrama rolunu, əsl adı Məmməd olan Məmiş oynayır. O, özünü ayaqqabı köşkündə işləyən, zəhmətiylə dolanan, namuslu həyat sürən usta İbişin nəzərində yüksəltmək üçün dəridən-qabıqdan çıxır. Məqsədli surətdə tez-tez köşkə yolunu salır, İbişin ərəb əsilli Hidan tanışının qılığına girir, içki aludəsi qəzetçi Əliqulunun vasitəsilə ərəbin böyük biznesindən xəbər tutur. Dalbadal həm Hidanı, həm çəkməçi İbişi, həm də Əliqulunu restoranlara dəvət edir, yeyib-içib, keflənirlər. Axırda məlum olur ki, Məmiş nəhayət, Hidanı tora salıb ondan iri məbləğdə borc adıyla pul qoparıb. Bu dələduz kasıb, ürəyiaçıq İbişi də aldadır. Xeyli miqdarda parasını əlindən alıb gözdən itir. Onlar bir də onda xəbər tuturlar ki, yalançı dil pəhləvanı, yəni “zırrama Məmiş” yaşadığı məhəllədə evini satıb, oradan çıxıb – “it də gedib, ip də”.

“Bastar ulduza hürürdü” bəlkə də yazıçının yığcam, lakonik əsərlərindən biridir. Hekayənin adı zahirən Səməd Vurğunun məşhur “ağılsız köpəklər ulduza hürər” misrasını xatırladır. Ancaq müəllifin təsvirinə və “bəraətinə” görə Bastar o qədər də ağılsız it deyil, əməlli-başlı adam kimi dil bilir, söz qanır. Lazım gələndə sahibinə yaltaqlanıb küçüklənir, ayağına dolaşır, evin həndəvərində vurnuxan “yad” köpəklərə gücünü göstərir. Axı Bastar “hürə-hürə it olmuşdu”, təsadüfən bu mərtəbəyə qalxmamışdı. “Başqa itlərlə müqayisədə, demə, Bastar tamaşa imiş. Boyu biryaşar cöngə boyu, rəngi yanar alov, ağzı qazan ağzı, biləkləri çəpər payası. İt pəncələrini asta-asta atır, pələng kimi ətrafa laqeyd baxırdı. Çox qəribə də olsa, bu gün nə həmcinslərinə, nə adamlılara hücum çəkirdi. Öl-müşə deyəndə ki:

– Dayan, Bastar!
İt dərhal dayanırdı.
– Get, Bastar!
Gedirdi.
– Otur!
Otururdu.
– Hoppan!
Hoppanırdı.
Qərəz tamaşa idi...

Bu kiçicik parçanın özündən də göründüyü kimi, Qəni Camalzadə ustalıqla yenə klassik ənənəyə söykənməyi bacarmışdır. Seyid Əzim Şirvaninin:

*İt demə, o dəxi bizim birimiz,
Belə ölmüslərə fəda dirimiz.*

– misraları yazığının duzlu-şirin təhkiyəsi ilə tamamilə üst-üstə düşmüşdür. Klassik irsə bağlılıq onu kor-koranə təqlid eləmək deyil, ondan yaradıcı surətdə bəhrələnməkdir. Yazıçı əgər dil materiallarından yaxşı istifadə eləməyi bacarırsa, bu məharətdir. Qəninin yazı dili şirəli, düzgün və sözlərin yerli-yerində işlənməsi baxımından maraqlıdır. Düzdür, o, hərdən müəyyən bölgədə işlənən (məsələn, Bakı–Abşeron şivəsində) dialekt sözlərdən istifadə edir. Bunlar isə qondarma təsir bağışlamır, mətnin canına-qanına rəng qatır, ruhuna hopur, cümlənin təsirini artırır.

İlk baxışdan, yazıçı sanki mövzunu qabaqcadan tapır və mətni adi, sadə cümlələrlə başlayır. Dəqiq müşahidə bütün yazarlar üçün başlıca şərtidir. Sonrakı əsas məsələ, tapdığı mətnin içini doldurmaqdır. Uzun illərin təcrübəsi göstərir ki, haqqında danışdığımız hekayənin süjetini qurmaqda, onu söz-söz, kərpic-kərpic qurub tikməkdə çətinliklə üzləşmir. Məsələn, “Sabah pul günüdür” hekayə-

sində müəllifin girişinə diqqət yetirək: “Onların üç uşağı var. Xronoloji ardıcılıqla desək, birinci qız, iki sonrakı oğlandır. Qərarları bu olub ki, kifayətdir, həvəsdi-bəsdi, nöqtə qoymaq lazımdır, elə atalar da üçəcən deyib”. Hekayədə kiçik bir ailədə, ər ilə arvad arasında münaqişə zəminində baş verən, cəmiyyətin həmişə üzleşdiyi bir problem köklü-köməcli çözlənir. Çıxış yolu axtarılır.

“Daş” novellası həcmcə nə qədər kiçik olsa da, məzmunca bir o qədər doludur. Müəllif yenə Amerika kəşf etmək niyyəti güdmür, küçədə görüşdüyü adi bir “daş fanatı”, arxeoloq-memar mövzusunun qəhrəmanına çevrilir. Məlum olur ki, məmləkəti qarış-qarış dolaşan, ömrünü-gününü arxeoloji qazıntılarda keçirən, iki mindən çox daş növü toplayan bu təqaüdcü-alimin bircə arzusu var: yaşadığı şəhərdə memarlar onun topladığı daş nümunələrindən istifadə edib yeni tikilmiş binaları gözəlləşdirsinslər. Həyatda yeganə amalı, əqidəsi budur. Görəndə ki, şəhərin əksər binaları bir-birinə oxşayır, yeknəsəqdir, arxeoloqu od götürür, hara şikayət edir, hansı bir məmurun qapısını döyür, laqeydliklə, biganəliklə qarşılanır. Axırda görürlər ki, daş sevgisini qocaman alimin qəlbindən çıxara bilmirlər, psixoloji durumunun yerində olmadığını yəqin edib, onu əsəb xəstəlikləri müalicəxanasına göndərmək istəyirlər. Zorla sağlam olduğunu sübut edən arxeoloqdan doğma övladları da bezib. Çünki dördotaqlı mənzilinin üç otağında topladığı daş nümunələri rəflərə səliqə ilə düzüb. Bax, Sabir demişkən, daş qəlbli insanlar bəzən nadir adamları bu cür çərlədib axırına çıxırlar.

Qəni Camalzadənin ilk irihəcmli əsərinə isə 11 il öncə “Azərbaycan” dərgisində rast gəldim. Düzü, bu dəfə yazıçıdan başqa səpkidə nəsr gözləyirdim. Ancaq əsərin adının “Fosforlu əkizlər” (jurnal variantı – müəllif) olduğunu, gözəl yazıçı Məmməd Orucun kiçik, mənalı təqdimatını oxuyan kimi elə köhnə fikrimdə qaldım. Deməli, qələm dostumuz əvvəlki ənənəsinə sadıq qalıb. Yeni romanına satirik don biçib. Məmməd Orucun ilk xeyir-duası da mükəmə-

məl idi: “Ən səmimi duyğularımla qeyd etmək istəyirəm ki, roman Azərbaycan ədəbiyyatında analoqu-bənzəri olmayan əsərdir. “Qızıl xotu” (“Fosforlu əkizlər”) ədəbi mühitə yeni ab-hava gətirdi. Bu yazını əbədi-sınaq, təcrübə kimi də qələmə vermək olar. O ki, qaldı bu təcrübənin nə qədər uğurlu olmasına, nə deyim, mayası məzhəkə, məsxərə ilə yoğrulmuş, duzlu-məzəli təhkiyə ilə qələmə alınmış bu romanı birnəfəsə oxudum...”

Məmməd Orucun sözlərinə rəğmən “Qızıl xotuğ” alleqorik, satirik, ironik romandır. Ona kino-komediya da söyləmək mümkündür. Əgər müəllif yaxşı bir rejissor tapsa, həmin sənətkar romanın nəbzini və ruhunu tuta bilsə, həqiqətən bu əsəri bitkin bir ssenariyə çevirə bilər. “Qızıl xotuğ”da elə parçalar, epizodlar var ki, şaqqa-naq çəkib öz-özünə gülürsən. Elə qərribə hadisələrlə rastlaşırsan ki, uğunmaqdan zorla özünü saxlayırsan. Ədəbi təcrübədən məlumdur ki, lap 15-20 səhifədən ibarət yumorlu novella yazmaq olar. Ancaq 280-300 səhifəlik romanı tamamilə satirik planda işləmək, fərqli obrazlar silsiləsi yaratmaq, bu surətlərin xeyli qismini gülüş hədəfinə çevirmək, doğrudan da hünər istəyir. Müəllif heç bir “xaltura-ya” yol vermədən ləyaqətlə işinin öhdəsindən gəlmişdir.

“Qızıl xotuğ”da ən çox xoşuma gələn cəhətlərdən biri də surət, tip bolluğudur və nasirin roman qəhrəmanlarının hamısını bir-birindən fərqləndirməyi bacarmağıdır. Əzrayılla çilingağac oynayan 130 yaşlı Ehsan baba, ömür-gün dostu Gilə nənə, çoxbilmiş Qardi əmi, əfəl və maymaq Əbi, rövzəxan Balamirzə (Molla Bala), Cəmo, Cümü (Ehsan babanın, Gilə nənənin oğlanları), gopçu Pişan, Xudu kişi, Nəzər, Əfsər, Gülər, professor Moreli (Fransa), Ataxan müəllim, Qəmər, Gülbahar, Müsyö Jan, Madmazel Janet, Fərhad kimi müxtəlif dünyagörüşlü insanların hər birinin iç dünyası detallarla verilmişdir. Kəndlə şəhər arasında baş verən çoxşaxəli hadisələr zəncir halqalaritək bir-birilə bağlıdır, bir-birini tamamlayır.

“Karxana” romanına da eyni üslub xasdır və 2016-cı ildə əsər “Azərbaycan” jurnalında çap olunmuşdur. Müharibə veteranı Qəni Camalzadə “Karxana”da Sanı Abşeronski adlı bir şəxsin surətini yaratmışdır. Özünəməxsus yazı tərzinə, gözəl keyfiyyətlərə malik Qəni müəllim demək olar, həyatın hər üzünü görmüşdür. Məncə, o, hələ ömrünün və yaradıcılığının kamillik çağlarını yaşamağa başlayır. Yaşı və təcrübəsi diktə edəcək ki, nəsrin ən dərin qatlarına baş vursun, yeni-yeni əsərlər ortaya qoysun.

2. Hacı Qəni Camalzadənin hekayələri

(Fərqli düşüncə bucağı)

Əgər desəm ki, Qəni ilə tanışlığımın 47-48 il tarixi var, mübaliğə deyil, eyni zamanda onun yaradıcılığı ilə də tanışlığımın yaşı elə bu qədərdir, söyləsəm, yenə yalan deyil. 70-ci illərin qaynar şəhər kitabxanaları: Söhrab Tahirin, Nəriman Həsənzadənin, Ağacavad Əlizadənin, Seyfəddin Dağlının bu mədəniyyət ocaqlarında apardıqları ədəbiyyat dərnəkləri unudulmaz idi. Məhz o dərnəklərdən başlanan yol bizə ədəbi bir məkan – Azərbaycan Yazıçılar İttifaqını (indiki Birliyi) tanıtdı. Orada Süleyman Rəhimovu, Rəsul Rzanı, Mirzə İbrahimovu, Süleyman Rüstəmi, İlyas Əfəndiyevi, Mirvarid Dilbazını, Nigar Rəfibəyli, Bəxtiyar Vahabzadəni, Nəbi Xəzrini, İsmayıl Şıxlını və Səməd Vurğunun divardan asılmış iri portretini gördük.

İnanmağa başladıq ki, bizdən də gələcəkdə nəşə çıxar. Əlbəttə, həmişə olduğu kimi poeziya nəsrinə üstələdiyindən adətən dərnəklərdə nasirlər az idi, çoxluq şairlərin tərəfindəydi. Amma etiraf etmək ki, nəsrə poeziya arasında ciddi rəqabət vardı. Cavan olmasına rəğmən gənc nasirlərin də lideri yetişmişdi və həmişə müzakirələrdə hekayə və novellalarını oxuyur, hər kəsdən, ən ümdəsi dərnək rəhbərlərindən müsbət rəy gözləyirdi. Bu, Qəni Camalov (Camalzadə) idi. Zarafat deyildi, Seyfəddin Dağlı, Salam Qədirzadə bu yeniyetmə oğlanın (yaşca hamıdan balacaydı) yumorlu hekayələrinə həvəslə qulaq asır, üzlərinə təbəssüm qonur, hərdənbir də hansısa ifadəsinə “əla, oğlum” söyləyir, sonda bütöv fikir bildirirdilər.

Nədənsə, bu bakılı balası (çox-çox sonra məlum oldu ki, Qəni əslən Lerikin Dürğan kəndindəndir, o, kiçik yaşlarında ikən atası ailəsini götürüb Maştağa qəsəbəsinə köçübmiş) mənimlə xoş münasibət saxlayır, oturub-durmağa çalışırdı. Bunun məğzinə varmır, əhəmiyyət vermirəm. Nəhayət, Şüvəlanda gənc yazıçı və şairlərin ənənəvi müşavirələri keçiriləndə (1977–1979-cu illər), tədricən sirri açıldı. O, mənimlə həmyerli kimi davrandı, şeirlərimi həmişə bəyəndiyini dönə-dönə etiraf etdi. Beləliklə, bir-birimiz üçün “kəşf” olunduq, isinişdik.

Nəsrdə ən qədim və maraqlı janr hekayədir. Çünki qısa mətləblə fikrini ifadə etməli, obraz yaratmalı, mövzunu tamamlamalısan. Mən Qəni Camalzadənin ilk hekayələrini (“Təcrübə”, “Məktub”, “Sonuncu yeznə”, “Sibirə ezamiyyət” və s.) uzaq keçmişdə oxuyub bəyənsəm də, bu yazılardakı dil-üslub rəngarəngliyi, mətn dolğunluğu, yumor-təhkiyə özünəməxsusluğu yaddaşımda iz buraxsa da, bütün hallarda onlar yenə, dediyimiz kimi, ilk qələm məhsullarıdır. Yazıçının mövzu dairəsinin genişliyini, ustalığını, səriştəsini tam şəkildə ortaya qoymur. Onu bitkin nasir səviyyəsinə son dövrlərdə yazdığı irili-xırdalı əsərləri qaldırır. Fikrimizin izahına keçmək üçün konkret nümunələrlə misallara varaq...

Yeri gəlmişkən, “Qanun” nəşriyyatı ötən ildən Hacı Qəni Camalzadənin 15 cildə seçilmiş əsərlərini buraxmağa başlayıb. Birinci və ikinci cildi bütövlükdə yazıçı-publisistin hekayələr toplusu adlandırmaq mümkündür. Əgər bu kitabdan öz peşəkar oxucu marağım üçün “seçim” eləməli olsam, qarşımda böyük bir siyahı yaranar: “Minarənin əri”, “Dədəmin təsbehi”, “Məşq”, “Borc”, “Qaraqabaq xalam”, “Omba ağrısı”, “Xan düyüsü” “Milçək ruzisi”, “Yaxşı oğlanın dayısı”, “Qayçı”, “Yalançı oğul”, “Şorba”, “Zəif damar”, “Nağıl gecəsi”, “Paz”, “Yazmağın xeyri”, “Qisas günü”, “Manatın məzənnəsi”, “Teleqram”, “İdarə zarafatları” və i.ə. Sözsüz ki, nasir kiçik nəsr əsərləri arasında özü seçim etməyib, arada

fərq qoymayıb. Yəni, kitabda həm yazıçının köhnə hekayələri yer alıb, həm də yeniləri.

Sözümün başlanğıcında bildirdim ki, mən Qəni Camalzadənin qədim dostlarındanam və insan kimi sabit, mürəkkəb xarakterinə, xasiyyətinə yaxşı bələdəm. O, ilk baxışdan ciddi təsir bağışlayır və əgər yaradıcılığını öyrənməsən, oxumasan, elə səndə quru adam təsiri oyadar. Ancaq o zaman ki Qəninin qısa, lakonik hekayə və novellalarını, miniatürələrini mütaliə edirsən, “qaraqabaq”, tündxasiyyət, ciddi Qəni çevrilib olur güləruz, zarafatcıl, daxili dünyası başdan-ayağa yumorla dolu bambaşqa bir zəngin Qəniyə. Mən bu vaxt sevdiyim nasiri oxşadıram “Aldanmış kəvakib”i (Yusif Sərrac), “Hacı Qara”nı (Mərdi-Xəsis) yazan Mirzə Fətəli Axundzadəyə. Bir az da Mirzə Cəlilə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə. Ən nəhayətdə, nəhəng türk satiriki Əziz Nesinə. Təbii ki, bu bənzərlik zahirəndir, dərinliklərə, daxilə varsan, müasir, çağdaş Qəni Camalzadə nəsrilə klassiklərin əsərlərinin müqayisəli təhlilində kəskin fərqlər mövcuddur. Hər kəsin öz baxış bucağı, şəxsi dəst-xətti, yazı manerası...

Hacı Qəninin nasir fərdiliyi və fərqliliyi ondadır ki, istər lap kiçik hekayə olsun, istərsə də irihəcmli roman – o, asan süjet qurur. Əsas məsələ mövzunu mənimsəmək, idrakının və nəhayətsiz təxəyyülünün süzɡəcindən keçirməkdi. Sonra forma-qəlib özü-özünü müəllifə diktə edir. Məsələn, yazıçının cəmi beş səhifəlik “Minarənin əri” hekayəsini götürək. Əsər üçün maraqlı, qərribə quruluş tapılıb. Ərlə arvadın ailə münəqişəsi baş mövzudu. Minarə elmi işçidi, tədqiqatla məşğuldu. Kişi (hekayədə əvvəldən axıradək evin kişisinin adı çəkilmir, elə Minarənin əri deyilir) isə musiqiçidi, ansamblıda trombon çalır. Vaxtilə nazlı-qəməzəli Minarəni nə təhər ələ keçirmişdisə, ona məhəbbət nağılı danışmışdısa, Minarənin əndamı əsim-əsim titrəmiş, musiqiçi oğlana bir könüldən min könülə vurulmuşdu. Daha əyri boruya oxşayan qeyri-adi çalğı alətinə əhəmiyyət verməmişdi.

Doğrusu, elə Minarəni özündən çıxaran ərinin “trombon” adlandırdığı musiqi alətiydi, bunu həvəslə, coşqun ehtirasla çalmasıydı. Qadın həmkarlarının, peşə dostlarının yanında lap utanıb yerə girirdi, ərinin çalğı alətinin adını söyləməyi ar bilirdi. Elə iki ayağını bir başmağa dirəyib deyirdi, kişi musiqiçidi, daha incələyib o zəhrimar əyri alət barədə məlumat vermirdi. Düzdü, ərinin azdan-çoxdan qazancı var idi, ailə xərcləri, bazar-dükən əlinə baxırdı. Minarə nə əmr edirdisə, dərhal kişinin canına “vicvicə” düşür, yavaş-yavaş halı pozulur, əhvalı dəyişilirdi. Neyləyəsən ki, qadın qane deyildi, deyingən idi, küncdə-bucaqda qır-qır qırıldayır, trombonu bəhanə gətirir, lənət oxuyurdu. Kişi qırıla-qırıla qalır, söz tapmır, çörək ağacını hərdənbir evdə çalır, məşq edirdi...

Yazıçı kiçik ailə konfliktini get-gedə böyüdür. Artıq söz-söhbət, tənə şöhrətpərəst Minarənin ərini təngə gətirib. Bu mağmın, fağır, başısağğı kişi günlərin bir günü dönüb olur əjdaha. Beton divara mıx çala bilməyən ailənin böyüyü hədəf seçilir. Kinayəli sözlər, kobud ifadələr varlığını kiçildir, alçaldır. Müəllif musiqçinin bu halını belə təsvir edir:

“Kişinin dərddən ürəyi çəkilirdi. Əgər bu dəm əlinə əyri “boru”su keçsəydi, elə bir “Yetim segah” çalardı ki, bütün çalğıçılar onun yanından çala-çala keçərdilər. (Ancaq, hövsələ də var, hövsələ). O, birdən yerindən atıldı, elə bil kişini ilan çaldı. Minarənin qolundan tutdu:

– Bəsdi, daha! – qışqırdı. – Bəsdi! İşdə hamı mən deyənlə oturb-durur, amma mən evdə, hələ də sən çalanla oynayıram... Bəsdi!”

Sonda yazıçının məqsədi aydınlaşır: o, adi məişət evdarlığını, biş-düşü bacarmayan, hazırladığı xörəyi pişik də yeməyən lovğa, eqoist, özündənrazı “alim” Minarənin iç üzünü açır. Bülbül kimi dil-dil ötən kişi qəzəblə “dublyonkan üçün, bahalı qolbağın-saatın üçün çalıram o əcaib borunu, balalarımızın dolanışığı naminə çalıram” söyləyir və gözləri yaşarır. Ağzından od tökülürdü və bu od-alov arvadı qarsımağa, vücudunu bürüməyə başlamışdı.

Çünkü Minarə ailə qurduğu bu neçə ildə ilk dəfəydi ərinin gözlərində yaş görürdü. Kövrələn qadının gözlərindən gildir-gildir yanaqlarına yaş süzülürdü. “Elə o gündən Minarənin əri nə hava çalırırsa, Minarə də o havaya oynayır”.

Bu hekayə sanki “göz yaşı içində gülüşdür”. Doğrudan da adi narazılıq az qala bir ailənin dağılmağına gətirib çıxara. Hadisə real həyat epizodudur, gah ağlamalıdır, gah gülməli. Bu məqamda qüdrətli Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlının məşhur sözü yada düşür: “Əgər yazıçı oxucusunu istədiyi vaxt güldürməyi və ağlatmağı bacarmırsa, o, yazıçı deyil”.

“Dədəmin təsbehi”, “Məşq” hekayələrinin mövzuları ayrı-ayrıdır, lakin həyata ironik münasibət, hadisələrə özünəməxsus şəkildə satirik don geydirə bilmək bacarığı bu adi mətnləri də birləşdirir. Birincidə təsbehinin dənələrini saya-saya Allaha dua edən, ortabab, kasıbanə ömrünü yaşayan bir nəfər el ağsaqqalından söhbət açılır. Qoca “ay oğul, gəl, səni evləndirək!” təklifiylə hər dəfə cavan oğluna müraciət edir, eyni dərəcədə əks cavabla qarşılaşır, “evlənmək” sözünü övladı dilinə gətirmir və yaş da gəlib ötür. Bir dəfə də o, təsbehin dənələrini çevirəndə, daxili aləminə qapılındə, oğlunun buynuzları çıxır, “dədə evlənirəm, bu şərtlə, mənə QAZ-24 maşını al” və təsbehi çək-çevir edə-edə tələbini ortaya qoyur.

“Məşq”in qəhrəmanları isə Gülmirzə adlı tələbə oğlan və anası Çimnaz xaladır. Gülmirzə üçüncü kursacan ali məktəbdə oxuyub, az-çox doğma dayısının da ona köməyi dəyib. Aralarında soyuqluq yaranıb, daha o, dayısına tərəf üz çevirmir. Kəsini düzəltmək üçün köhnə pal-paltarda imtahana yollanmaq istəyir ki, Səmayə xanımın ürəyi yansın, qiymətini yazsın, oğlanı kursda saxlamasın. Vəziyyətdən xəbəri olmayan Çimnaz xala Gülmirzə ilə çənə-boğaz olur, onun bu kasıb qiyafədə məktəbə getməsinə etiraz edir. Handan-hana oğlan məsələnin məğzini açır. Ana qəlbi dözmür, başlayır Səmayə müəlliməni qarğışa tutmağa... Belə duzlu-məzəli əhvalatları

işləyib, hekayələrinə mövzu seçən Hacı Qəni Camalzadə dürüst yazıçı mövqeyində dayanır.

Yazıcının yaratdığı obraz və tiplər də maraqlı insan surətləridir: Düşdüyü münbit mühit nasiri nasir edir, şairi şair. Tərcümeyi-halından bəllidir ki, Qəni filoloji deyil, texniki təhsil alıb. Əslində yazıçı üçün fərq etməz, ancaq ali təhsilli mühəndis istehsalat aləminə, dəzgah arxasına atılandan sonra qeyri-müəyyən yaşam və uyğunlaşma tərzini başlayır həyatında. Burda ədəbiyyat yoxdur, fəaliyyət və onun növləri, çeşidləri var. Hansısa uyğun ixtisas seçmişənsə, gərək o düz xətlə də irəliləyəsən. “Ya qismət” – deyib, azmayasan, aldanmayasan. Sonrakı məsələdi, başladığın həmin mühiti necə canlandırmağı bacarır və nəsrin (hekayənin, povestin, romanın, bədii publisistikanın) materialına çevirirsən...

“Qaraqabaq xalam”, “Hər şeyin öz adı”, “İstehsalat təcrübəsi”, “Hasarın söküyü”, “Füzuli və elektronika”, “Xeyir iş”, “Şirin dördlük”, “Qayçı”, “Xəzinə”, “Zəif damar”, “Nağıl gecəsi”, “İtik impuls”, “Teleqram”, “İdarə zarafatları” hekayələri həcm etibarı ilə yığcamdı, nağılcılıqdan, uzun didaktikadan və pafosdan uzaqdır – qəhrəmanlarının əksəriyyəti istehsalat adamlarıdır, sadə peşə sahibləridir, yəni tikintini seçən sırası fəhlələr, bənnalar, malakeşlər, zavod və fabriklərdə işləyən, kirpiyiylə od götürən tornaçılar, qaynaqçılar, təlim ustaları, sağıcılarıdır.

“Qaraqabaq xalam”da yazıçı şəhərlə kəndi qarşılaşdırır. Xədicə adlı kolxozçu istehsalat zədəsi alan mühəndis-elektrik bacısı oğluna dünyə bağışlayır. Şəhərin dəbdəbəli həyatından Abşeronun bağlar massivinə keçən bu şəxs mehri-məhəbbətini heyvana salır. Bu ünsiyyət sayəsində inəyin balası böyüyür, artıb-törəyir. Südü ilə həm mühəndis dolanır, həm də başqaları.

Qəni incə yumorla şəhərli “maldarı” yenidən sağıcı xalası Xədicəylə görüşdürür. Kolxozçu qadın ısrarla bildirir ki, “Mərcan” cinsli inəyi hər gün dörd vedrə süd verir. Təqaüdçü mühəndis inəyinin yalnız iki vedrə süd verdiyini söyləyir. Məsələ qarışır, qəlizləşir.

Məlum olur ki, həqiqətən inək günə iki vedrə süd verməyə qadirdir. Kolxozun hiyləgər sədri iki vedrə südə iki vedrə də su qatırmış.

Qəni Camalzadənin yazı dilində işlənən istehsalat terminləri də rəngarəngdir: onların bir qismi məkan bildirir: məsələn, kombinat, sex, laboratoriya, zavod, müəssisənin təcrübə stansiyası, fabriki, maqnit sahəsi. Bu terminlər dərhal qaynar əmək meydanını, orada qan-tər tökən zəhmət adamlarını canlandırır. İkinci qisim adlardır – texniki terminlər. Qaz borusu, dəzgah, cihaz, buxar maşını, termometr, zindan, körük, hesablayıcı sayğac, dəmir çəki, rəndə, sink, mişar, külüng, daş piltə, mis qab, elektrik fənəri, malaçəkən, mikroskop və s. Bu texniki terminlər təsdiq edir ki, bir nasir kimi Qəni istehsalatdan gəlir, orada bərkiyib, orada möhkəmlənib, qələmi bişib. Axı, xəyalən yazıçı olmaq mümkün deyil, gərək sənətinin odunda-alovunda püxtələşsən, külüngünü qələmlə əvəzləyəsən. Yoxsa yazdıqların süni çıxar, həssas oxucu qəlbinə yol tapmaz.

Hər kim yazarın “Sibirə ezamiyyət” hekayəsini oxuyub duyunca gülməyibsə, zövqünə şübhə edirəm. Mən isə öz payıma, öz adımdan deyirəm: oxudum və uğundum. Bu laqırtı deyil, düşündürücü, nəsihətverici gülüşdür, şit zarafat da deyil... Ümumiyyətlə, “Sibirə ezamiyyət” ayrıca bir məsələdir, məzhəkədir. Və maraqlı bundadır ki, hekayənin personajları – bığsız, qarayanız oğlanla lopabığ kişi eyni müəssisənin əməkdaşlarıdır. Başını itirmiş savadsız sex rəisi yaddan çıxarır, hər iki mühəndisi Sibirdə yerləşən müəssisəyə ezamiyyətə yollayır. Özü də bir məqsəd dalınca. Sibirdə rastlaşan həmyerlilərin ilk danışığını müəllif belə ifadə edir:

“ – Adə, mən kimi görürəm! Sən hara, balam, Sibir hara? Qışın bu qiyamətində isti Bakıdan kim səni perikdirib?! – çığırdı və lopabığ onun üstünə yeridi.

Görüşəndə lopabığ soruşdu:

– Bakıdan çoxdan çıxmısan?

– Yox, adə, sırağagün...

– Nə əcəb səndən, ezamiyyətdəsən? O günləri and-aman edirdin, öldürsələr də daha getmərəm, deyirdin. Necə oldu, saqqızını oğurladılar?

– Daha demə, qədəş?

...Lopabığ: Haçan gəlmisən?

– Elə bu gün”.

Bu iki nəfərin danışığı “açır sandığı, tökür pambığı”. Müəllif kinayəli surətdə bir istehsalat müəssisəsində baş verən gizlin müəmmalara açar salır. Hərc-mərciyyə, geri qalmış zavodun iqtisadi göstəricilərini, asılılığını göstərməklə necə deyirlər, “durnanı gözündən vurur”. Göründüyü kimi, sadə eyhamla yazıçı məsələnin mahiyyətinə işıq salır, diqqəti süjetin məğzinə yönəldir.

“Hər şeyin öz adı” və “Hasarın söküyü” də yaxın mövzulardır. Hadisələr yenə istehsalat həyatında cərəyan edir. Hekayələrdə Fatma, Züleyxa, Vilayət, Xəlil müəllim, Murad kimi müasir gənclərin surətləri canlandırılıb. Sözsüz, kiçik mətnlər üçün gərək elə konkret məzmun seçəsən ki, heç olmasa, bir neçə kəlmə ilə kimlikləri bilinsin, xarakter cizgiləri açılsın. Yoxsa qəhrəmanın surəti havada asılmış şəkildə qalar. Bu mənada dəqiqlik Qəninin maraqlı, məzmunlu hekayələri üçün başlıca şərtidir. Baxmayaraq, yazıcının yaratdığı obrazlarla cəmi bir neçə saniyə və ya dəqiqə olursan, onlar unudulmur, yaddan, hafizədən çıxmır, idraka hopur, fəlsəfi-estetik mahiyyətini tapır. “Göz ağrısı”nda (Aşbaz Ağəmi, Zərifə, həkim), “Xeyir iş”də (Məmməd, Alxan, Sürəyya bacı), “Qayçı”da (Şakir Mahmudov), “Papaqçı oğlu”nda (Əli Cavan), “Xəzinə”də (Usta Səlim) həqiqətən detallara üstünlük verilir, yalnız ştrixlərlə, qısa dialoqlarla müxtəlif oxucu tipi ilə rabitə yaradır.

Mənim nəzərimdə, böyük mənada hər bir yazıçı xalq adamıdır və yazı dili, yazı tərzı də şifahi danışiq dilinə, folklorə nə qədər möhkəm bağlarla söykənsə, deməli, daha şirəli, anlaşıqlı və oxunaqlıdır. “Zəif damar” adlı hekayədə Qəninin qəhrəmanları bir

yana, əsərin adı el arasında işlənən məşhur ifadə tərzindən alınıb. Filankəsin “zəif damarını tutdum” cümləsi söylədiyimiz qaynaq-dandır. “Düz xətt”də, “Nağıl gecəsi”ndə, “Yol”da, “İtik impuls”da, “İdarə zarafatları”nda müəllif köhnə üslub doğmalığına sadıq qalır, baş verən həyati detalları ustalıqla vərəvurd edir, oynaq, çevik süjet qurur, hekayə qəlibində oxucusuna təqdim edir.

Müəllifin seçilmiş əsərlərinin ikinci cildindəki “Torpaq eşqi” hekayəsi son dərəcə maraqlı nümunədir. Bildiyimiz kimi, Sovet dönəmində məşhur növbə prinsipi var idi, vəzifəsindən, mövqeyindən asılı deyildi, necə deyərlər, ev növbəsinə duran mənzil alır, torpaq növbəsi çatan da qanuna müvafiq surətdə torpaqla təmin olunurdu: bu zaman bir nəfərin ixtiyarı yox idi, dövlətin qanuni ərazisində bircə qarış yer zəbt edib özbaşına tutsun, ictimai əmlakı dağıtsın. Camalzadə məlum böyük şəhərin ətrafındakı qəsəbədə torpaq alış-verişini belə nəql edir: “Zəmanə dəyişmişdi... Hamı torpaq alırdı, torpaq satırdı. Daş hasarlar yenilməz addımlarla qəsəbəyə yaxınlaşırdı. Bir-iki il də belə getsəydi, ətrafda paya çalmağa bir qarış yer qalmayacaqdı”.

Əsərin qəhrəmanı Namaz kişi Sovetdən yarımayıb, çünki müəssisədə ev növbəsi kişiye çata-çatda köhnə hökumət böyrü üstə yıxıldı. Məcburən 6 sot torpaq alıb kiçik daxma tikən Namaz oğlanlarını – Ələmdarı, Muxtarı başına toplayır, güzəran qurmaq istəyir. Lakin bu azlıq edir və qonşusu Məhəmməd bir hektaracan yeri qanunsuz zəbt edəndə, qonşu Namazın gözləri kəlləsinə çıxır. Sahə müvəkkili pulgir Əliqulu isə ona göz verib-ışıq vermir. Ən nəhayət, “Zəmanə uşağı” kiçik övladı Muxtar məsələyə əncam çəkir, əraziyə təyin olunmuş yeni sahə müvəkkilini aldadır, yaxınlıqdakı daşlıq sahəni hasara aldırır. Beləliklə, Namaz kişinin nəzərində ilk dəfə “doğru oğru”nu aldadır, kəf gəlir.

“Bədbəxt kələkbaz”, “Məzənnə”, “Namərd zəmanə”, “Qorxulu məktub”, “Usta İbişin Məmiş dostu”, “Yamaq”, “Şura həsrə-

ti”, “Fərasətli məmur”, “Qiymət”, “Bir məktəbin qiyamı”, “Sabah pul günüdür”, “Həkim” əsərlərində də dövrün aktual problemləri diqqət mərkəzinə çəkilir, zamanənin, mövcud quruluşun doğurduğu çətinliklər kəskin satira atəşinə tutulur, obyektiv təhlil olunur, məchul suallara cavab axtarılır. Qəni Camalzadənin yumorlu əsərlərindən (“Həməzənin nağılı”, “Basdar ulduza hürürdü”, “Tamah”, “Ağbulaq xotuğ sənətini dəyişir”, “Bala filin nağılı”, “Zibil”, “Müdrük buqələmun”) başqa bütün digər ciddi mövzulu əsərlərinə də bir “dodaqqaçdı” hökmdür.

Qəninin gülüşü iç gülüşdür, daxili ironiyadan doğur və qətiyyən süni təsir bağışlamır. Qoqolun “Müfəttiş”ini, Çexovun “Məmurun ölümü”nü kim mütaliə eləməyib ki? Və yaxud Mirzə Cəlilin “Quzu”sunu oxumayan, “Poçt qutusu”ndan xəbərdar olmayan varmı? Yox, inanmıram. Və sevindirici haldır ki, Qəni Camalzadənin də obrazları gülüşün və ironiyanın ən dərin alt qatından gəlir və onların yadda qalan olacağına ürəyimdə dərin inam var.

3. Hacı Qəni Camalzadənin roman yaradıcılığı

Hər yazıçının tarixə bir “papaq atmağı” var və Qəni də Azərbaycan tarixini bitdə-bitdə öyrənən ədibdir, bu mənada qədim Midiya dövlətinin yaranmasını, varlığını araşdırıb, özündən keçirib, məşhur şahənşah haqda zamanənin hadisələri civarında (“Kiaksarın axıncı savaşı”) roman yazıb. “Şeytana daş atanlar”ın da mövzusu müasir həyatımızdan alınıb və orijinal quruluşa malik əsər təsiri bağışlayır.

“Qızıl xotuğ” tam şəkildə təkə roman yox, həm də kino-komediya ssenarisidir. Bu əsər Camalzadə yaradıcılığının şah əsəridir və kifayət qədər ziddiyyətli, maraqlı qəhrəmanları var: Romanın mərkəzi baş surəti Vətənimizin cənub bölgəsində – dağlıq rayonlarımızın bir uzaq guşəsində ixtiyar ömrünün son çağlarını yaşayan Ehsan babadır, kətdə qızı arvadı Gilə nənədir, Bakıda və Sumqayıtda ailə quran oğlanları – Cəmo, Cümü və Əbidir. Eyni zamanda Qardi əmi, Gülnaz, Molla Bala (əsl adı Balamirzə), zastava komandiri, Höccət, Xudu, sədr Ağabala, Əsvər (Ninioğlu), Məmi, briqadir Həzər, professor Morel (fransız), Gülər, Qəmər xanım, Gülbahar, Janet, Ataxan müəllim, Güdə Bağır, Fərhad, İslam ağa və s. kimi obrazlar koloriti ilə yadda qalır, əsəri bütövləşdirir. Gülüş isə romanın ana xəttidir. Yazıçı təkə oxucunu (təmaşaçı) güldürmür, personajların özləri də yeri gələndə hədəfə çevrilir. Gilə nənənin molla Bala ilə Bakıya oğlanlarına yolladığı məktubun Gülər tərəfindən oxunuşu dedikləri təsdiqləyir:

Məktubu oxumaq vaxt aparmadı. Amma Gülərin gic gülüşü uzun çəkdi. Könlü ömründə belə xoşnud olmamışdı. Şaqqıldayıb gülürdü, pıqqıldayıb gülürdü, heç cür özünü saxlaya bilmirdi. O, qisasçılıqla düşünürdü: “Vallah, Cəmo müəllimin gəlhagəlidir. Bir yandan Paris səfərləri, bir yandan o boyda kitabın nəşri, aldığı qonorar, indi də atasının bir yandan qızıl xotuğu, o yandan gümüşü xotuğu! Zalım oğlununku gətirir də! Can, ay Cəmo müəllim!”

Əlbəttə, burda heç bir etik-estetik əyinti yoxdur, həyata ironik baxışı yazıçı mənalandırır, ən yüksək səviyyədə təqdim edir, mərtəbəyə qaldırır. Gopçu Pişanın yalanları və uydurmaları, axsaq Mirzəbalanın başılovlu bu taya göndərilməsi, Qızıyurdu dağlarındakı mağarada qızıl xəzinənin gizlədilməsi, sandığın sadəlövhəcinsinə axtarışı, el ağsaqqallarının zarafatları, Ehsanın oğlanlarının şəhərdə şan-şöhrətə çatmaları, firəng professorun Cəmo ilə məktublaşmaları, qızını götürüb Azərbaycana gəlmələri, ucqar dağ kəndində gedən mübahisələr və xırda mübarizələr, sevgi-məhəbbət macəraları “Qızıl xotuğ”un ayrı-ayrı fəsilləridir. Ancaq nədənsə müəllif sərlövhələrdən və başlıqlardan qaçmış, mətnləri sərbəst buraxmışdır. Əslində romanın bu halda ruhuna xələl gəlmir. Söz sözə sanki yapışqanla bağlanır, cümlə cümləyə dayaqdır, obraz obrazın ardı və davamıdır.

Ehsan baba fərdi xüsusiyyətləriylə uzunömürlülər diyarının ən qocaman sakinləri – Mahmud Eyvazovun (151 yaş) və Şirəli Müslümovun (168 yaş) mənəvi varisidir. Doğum tarixi on doqquzuncu əsrin sonlarına təsadüf edən bu dərviş əbəli kişinin xeyli sinni var. Vaxtilə ac Sovet hökuməti ərbabları “qolçomaq”, “kapitalist” adıyla dənləyəndə, güllələyəndə, gedər-gəlməz Sibirdə çürüdəndə Ehsan cəld və ayıq tərپənir. Atasının qoyun sürülərini, mal-qarasını, otlaq sahələrini, ömrüşlərini Şura dövlətinə könüllü bağışlayır. Beləliklə, Sovet milisinin və məmurunun hörmətini, etibarını qazanır. Düzdür, “qızıl məsələsində” ilişir, tutulur, qazamata salınır, bəxti gətirir, tez də çıxarılır, “toxunulmazlıq” statusuna yiyələnir.

Özünü arsızlığa qoyub dərviş həyatını yaşayır, mövcud zamanədə nisbi sakitlik başlananda isə doğma kəndinə qayıdır, zastava rəisi ilə dostlaşır, sığındığı yaşayış məskəninin adını Muğana köçürüləcək kəndlərin siyahısından çıxarır.

“Karxana” simvolik bir addır və müəllif bəri başdan haqlı surətdə etiraf edir ki, həmin ad həm də ünvandır və qeyri-müəyyən məkan. Az qala mifik əfsanə səciyyəsi daşıyan hadisələrdən uzun zaman ötüşüb, bu kəsikdə roman qəhrəmanlarının meydan suladıqları, cövlan elədikləri ərazilərin doğru-dürüst yeri-yuvası dəfələrlə dəyişib. Bəlkə də müəyyən məxfi orqanlar tərəfindən izini-tozunu itirmək üçün qəsdən dəyişdirilib, yəni qanuni oğruların keçirdikləri yığıncaq, sığınacaq ərazilərin adları unudulmaq, yaddaşdan silmək naminə pozulub. Karxana da belə bir hafizələrdə bir-birinə ötürülmüş qeyri-dəqiq ifadədir: guya hadisələr məhz burda baş verib, burda baş tutub. “Karxana”nın ikinci fəslində müəllif zindan həyatı yaşayanların dialoqunu verir: “...Axır vaxtlar Məlikəjdərin əndişəli əhvalı düzəlmirdi. Təbib qismində yanında fırlanan Şəkil Qoçunun dəmlədiyi otlar da kömək eləməirdi. Həmişəki kimi Məlikəjdərin sol tərəfində bardaş qurub oturmuş Seyfəl:

“ – Sonqulu da himayəmizə keçmək istəyir, ağa, – dedi.

Məlikəjdər məxmər kisədən çıxartdığı təsbehi əlinə alıb Seyfələ tərəf döndü:

– Deyirsən, Sonqulunun canına qorxu düşüb? – deyə soruşdu.

Söhbətin işgüzar istiqamətə dönməyindən Seyfəl razı qaldı, dərhal:

– Qorxu düşüb də sözdü, lap əsirdi, – deyə təsdiqlədi.

Məlikəjdər istehza ilə:

– Deyərdim ki, Sanı Abşeronski daha türmədədi, – dedi, – əl-a-yağa düşməyə lüzum yoxdu”.

Taxta Ravil (Kazan tatarı), Asta, Lotu Faxı, Rahib, Polkovnik, Vağzal rəisi, Mariya, Topal, Səmayə, Hatəm ağa, Kaştan kişi, Şiri

Şiriyev, Mir Qədir ağa, Mir Canpolad Sərraf, Nazıoğlu Qulu, Artuş, Mara (hər ikisi erməni), Simsar xanım, Gülü, sürücü Mizi, Teddi, Yelena, Dadaş, Nemət, Xalis, Tıqran (erməni), Şikil, Gürsümoğlu, Suçu, Piri, Cinni Cani, Bic Əbdül, Albina kimi epizodik və əsas surətlər göstərir ki, oğru qanunlarına sədaqəti ilə seçilən, idarə olunan bu adamların hər birinin öz daxili mənliliyi var. Onlar mövcud cəmiyyətin bir hissəsini təşkil edirlər və bizdən tam təcrid deyillər. Kiminin uzaq qohumlarıdır, kiminin yaxın qohumları, kiminin dostu-aşnasıdırlar, kiminin qan düşmənləri. Dünya belədir, heç kəs doğulanda əvvəlini, axırını bilmir, hansı yolun yolçusuna çevriləcək, cəmiyyətdə yerini tuta biləcəkmi, yoxsa girdaba yuvarlanacaq, həyatın ən naqis, passiv üzvünə çevriləcək?

Qəni Camalzadə qətiyyənlə “yoruldum” deyib, qələmi yerə qoy-mur. Nasir eyni ilhamla xırda-para hekayələrini yazır, zəhmətə qat-laşır, iri həcmli romanlarını bitirir, Uca Tanrının ona bəxş elədiyi istedad imtiyazından mümkün qədər çox yararlanmağa çalışır. Mən bu müqəddəs yolun yolçusuna “Allah yardımçın olsun!” – deyirəm və başa çatdırdığım bu qeydlərimə ehtiramla nöqtə qoyuram.

KƏNAN HACININ PRİZMASINDAN....

1. Yazıçı mühəndisliyi

(Hacı Qəni Camalzadə nəsrinə ümumi baxış)

Azərbaycan nəsrinin realist qanadını təmsil edən yazıçılarımız sırasında Qəni Camalzadənin xüsusi yeri var. O, ədəbiyyata ötən əsrin 70-ci illərində satirik hekayələri ilə gəlib və özünəməxsus, fərdi üslubu ilə seçilib. Tragikomik həyat həqiqətlərinə bədii don biçmək üçün tələb olunan yeganə xüsusiyyət – istedad həmişə onun yol yoldaşı olub və yazıçıya bir-birindən maraqlı əsərlər yazdırıb.

Qəni Camalzadə köhnənin əvəzinə yeni dəb təklif etmir, onun əsərləri modern, postmodern yarlıklar vurulmuş əsərlərin sırasına qoşulmaq iddiasından da uzaqdır. Rus tənqidçisi Dobrolyubov doğru deyir ki, “müəllifin əsaslandığı və bizə təqdim etdiyi faktlar düzgün göstərməlidir. Bu keyfiyyət olmadıqda ədəbi əsər bütün əhəmiyyətini itirir, hətta zərərli olur. Ona görə ki, belə əsərlər insan şüurunun oyanmasına deyil, əksinə, onun daha da tutqunlaşmasına səbəb olur”.

Həyata sadıq qalmamağın nəticəsində süni süjetlər, konfliktsiz “konfliktlər”, xaraktersiz, əqidəsiz, göydəndüşmə obrazlar nəsrimizdə baş alıb gedir və oxucu bu süni, qondarma süjetlərdə, obrazlarda yaşadığı həyatı görə bilmir, əsər ona yad görünür. Oxucunun

kitabdan uzaq düşməsinin səbəblərindən birini də məhz bu nüansda axtarmaq lazımdır. Bu qəbil əsərlər insan ruhunu müflisləşdirməklə oxucunun düşüncəsində xaos və çaşqınlıq yaradır. Sovet dönmində də kifayət qədər belə əsərlər yazılırdı. Yazıçıların əksəriyyəti insanın mürəkkəb daxili aləmini bədii yolla göstərmək əvəzinə zahiri cəhətlərə, yanlış təbliğatlara, yüngül effektlərə meyil etdi. Bu əsərlərdən insanın mənəvi dünyası, hiss və duyğuları, bir növ, qeybə çəkildi. Nəsr nümunələrinin çoxunda adamların yalnız sənəti, peşəsi, məsələn, pambıqçı, neftçi və s. olması əsas götürüldü. Onlar sənətlərə, peşələrə görə qruplara bölünürdü, bu sahələrin, sənətlərin arxasındakı insanların mənəvi-əxlaqi sifətləri dövrün problemi səviyyəsinə qaldırılmırdı. Bütün bunlar ədəbiyyatın inkişafına əngəl olan başlıca amillər idi.

Son dövrlər ədəbiyyatımızda ilkin mətnlərə qayıdış, yaradıcı ekskursiya cəhdi müşahidə olunur, dini və mifoloji süjetlər əsasında yeni və maraqlı proza nümunələri yaranır. Əlbəttə, analogi süjetlərin yeni dövrə uğurlu tətbiqi üçün yazıçı peşəkar və texnar olmalıdır. Bu, o qədər də asan məsələ deyil. Mahiyyət və ideyadan məhrum mətnlərin mifoloji təfəkkürdən qaynaqlanmasına baxmayaraq mifologiya o mətnləri müdafiə edə bilmir. Çünki ideya ədəbi mətnin onurğa sütunudur. Realist nəsrə barmaqarası baxmaq kökündən yanlış bir düşüncədir. İntibah, klassisizm, romantizm epoxaları ədəbi obrazın məzmunca tarixiləşməsi baxımından ardıcıl bir prosesin mərhələləri idi. Məhz realizm epoxasında ədəbi obraz vasitəsi ilə tarixi həqiqətlərin əks etdirilməsinin təkmilləşmə prosesi tamamlanır. Realizmin əsas janrı olan iri nəsr – roman janrı milli bir janr olmağa və adlanmağa başlayır. Milli tarixilik zəminində yazılan romanlarda bədii obraz sistemi birmənalı milli və konkret tarixi məzmun daşdığından roman əsas milli janr hesab edilməyə başladı.

Realist obraz sosial və milli əlamətləri əks etməklə yanaşı həm də fərdi həqiqətləri əks etmədə də ədəbi tərəqqinin yüksək səviyyəsi oldu. Realizm epoxasına qədər ədəbi obrazın fərdiliyi və ədəbi yaradıcılıq üçün prinsipial və köklü mənası ən qədimlərdən yazıçı tərəfindən aydın dərk olunmayan bir prinsip idi. Yəni realizmə qədər ədəbi obrazın fərdi yaddaşa bağlılığı və fərdi yaddaş baxışı kimi özünü büruzə verməsi kortəbii, mexaniki şəkildə baş verirdi. Lakin realist yaradıcılıqda ədəbi obrazın fərdiliyi müəlliflərin şüurlu ədəbi prinsipi kimi özünü büruzə verir.

Qəni Camalzadə də ədəbiyyata sovet dönəmində gəlib. Lakin elə ilk hekayələri ilə oxucu rəğbəti qazanıb. Çünki bu hekayələrdə canlı insan surətləri, həyatın özü vardı, koloritli dil, bənzərsiz təhkiyə vardı. Təsədüfi deyil ki, Qəni Camalzadənin nəsr ədəbi tənqidin də diqqətindən kənarda qalmayıb. Müxtəlif dövrlərdə yazıcının yaradıcılığı haqqında görkəmli ədəbiyyatşünaslarımız, tənqidçilərimiz, ustad yazıçılarımız yazılar yazıb, onun əsərlərini müxtəlif aspektlərdən təhlilə cəlb ediblər. Filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusifli Qəni Camalzadə romançılığı haqqında belə yazır: “Balzakın romanlarında XIX əsr Fransası bütün mənzərəsi ilə əks olunur və bu mənzərədə o dövrün cəmiyyəti, bu cəmiyyətin müxtəlif silklərinin, zümrələrinin həyatı, məişəti, dünyagörüşü gözlərimiz qarşısında canlanır. Ancaq biz dahi Balzaktan yox, ilk romanını yazan Azərbaycan yazıçısı Qəni Camalzadənin əsərindən söz açırıq. Bu əsərdə İnsan və Cəmiyyət problemi klassik romanlarda olduğu kimi, yəni, bu iki qüvvə arasında harmoniyanın, müvazinətin pozulması şəklində təqdim olunur. Cəmiyyətin əsasını insanlar təşkil edir, bu insanlar isə müxtəlif dünyagörüşünə və səviyyəyə malikdirlər, zövqlər, baxışlar eyni deyil, həyata, gerçəkliyə, cəmiyyətə münasibət də fərqlidir. Rəğbət, bir-birini anlamaq, qayğı və humanizm prinsipi yalnız sözdə qalırsa, əməl şəklində ifadə olunmursa, insanla cəmiyyət arasında harmoniya pozulur. Qəninin romanında

məhz bu disharmoniya bədii tədqiq hədəfinə çevrilir”. (Söhbət yazıcının “Karxana” romanından gedir – K.H.)

Görkəmli tənqidçimizin bu fikirləri Qəni Camalzadənin Azərbaycan romançılığında öz dəst-xətti olduğunu təsdiqləyən bariz nümunədir. Mən Qəni Camalzadənin imzasına zaman-zaman ədəbi dərgilərimizdə rast gəlmişəm, onun yumoristik hekayələrindəki güclü qrotesk, sarkazm diqqətimi cəlb edib. O, hekayəyə yumorla naxış vurmağın ustasıdır. “Qızıl xotuğ” romanı belə naxışlarla zəngindir.

Bu roman Məmməd Orucun təbirincə desək, Azərbaycan ədəbiyyatında analoqu olmayan bir əsərdir. Mirzə Cəlil ənənələri üzərində yazılmış bu əsərdəki eşşək Məmmədhəsən əminin eşşəyinin belə demək mümkünsə, varisi sayıla bilər. Mirzə Cəlidə “eşşəyin itməkliyi” Məmmədhəsən əminin faciəsinə çevrilirsə, “Qızıl xotuğ”da yüz otuz yaşlı Ehsan babanın eşşəyinin əkiz doğması doğmaların yadlaşmasından doğan mənəvi problemləri xarakterizə edir. Var-dövlətə hərislik, valideyn-övlad münasibətlərindəki mənəvi paradıqmanın pozulması, maddi dəyərlərin bütün insanaxas xüsusiyyətləri arxa plana keçirməsi bu romandakı əhvalatlarda qabarıq görünür.

Şifahi xalq ədəbiyyatımızın müxtəlif ədəbi növ və janrlarında, o cümlədən dastan, nağıl, lətifələrimizdə satirik nəsrin elementləri, dəyərli nümunələri var. Qəni Camal bu əsərində canlı danışiq dilindən, zəngin folklorumuzdan ustalıqla faydalanıb, gülüş, satira, yumor özünün yüksək bədii ifadəsini tapmışdır.

Romanda dövrün vacib ictimai problemləri, cəmiyyətin inkişafına mane olan qüvvələr, cəmiyyətimizin təbiətindən doğan satirik, komik situasiyalar, gülüş, kinayə, istehza doğuran insan xarakterləri sənətkarlıqla əks olunub. Ehsan baba bir əsrin dizini yerə qoysa da, son dərəcə diri obrazdır, hər sözü, eyhamı hədəfə dəyir. Qarısı onu aldatmaq istəsə də, unudur ki, bir ömürdə iki əsri yaşamış müdriki aldatmaq mümkün deyil.

Yazıçının sarkazmı güclüdür, mizanlar ideyanın açılmasına xidmət edir. Müəllif oxucunu addım-addım gəzdirib ucqar dağ kəndindəki uçulmuş körpüyə qədər gətirib çıxarır, o körpüdən də keçirir və Ehsan babayla üz-üzə qoyur. Yazıçının cəmiyyətə ötürdüyü mesaj budur: insanlığınızı unutmayın, mərhəmətli olun, nəfsinizə yenilməyin. Elə Ehsan baba da Amerikadan gəlmiş jurnalistə, övladlarına, el-obaya bunu demək istəyir.

“Qızıl xotuğ” əsl Azərbaycan romanıdır. Bu romanda məmləkətimizin hər dərini, sərinə görmək mümkündür.

“Karxana” isə oğru dünyasından bəhs etsə də, əsər ötən əsrin əvvəllərindən üzübəri davam edən erməni məkrinin gizlinlərinə işıq tutur. Romanda əsas obrazlar Sanı Abşeronski və Məlikəjdər ağadır. Birinci Şərin, ikinci isə Xeyirin təcəssümüdür. Sonda Xeyir qələbə çalır. Bu qələbəyə qədər isə oxucu çox mətləblərdən agah olur.

Roman Şura hökumətinin qurulması prosesi, 37-ci ilin represiyaları, Böyük Vətən müharibəsinin itkilərindən üzübəri geniş, ziddiyyətli bir dövrü əhatə edir. Sanı Abşeronskinin ölümü İlahi Ədalətin bərpa olunmasıdır. Ədəbiyyat dünyanın ən ciddi işidir, bu işlə məşğul olan adamlar öz həyatlarından vaz keçib alternativ dünyanı yaradırlar. Amma bu alternativ dünya həm də bizim yaşadığımız dünyanın üzərində qurulur – “Karxana” romanı kimi.

Nə qədər şablon səslənsə də, “Karxana” birnəfəsə oxunan əsərlərdəndir. Nə qədər oxucu varsa, o qədər də fərqli yozumlar var. Hər oxucu əsəri öz əqli, intellektual tutumu qədər qavraya bilir. “Karxana” oxucunu dağa-daşa salmır, onun zəhnini yükləmir, hadisələrin axarına qoşulub gedirsən. Sovet insanların mürəkkəb xarakteri həm də dövrün timsalında təqdim olunur, qəhrəmanlar həm də yaşadıkları dövrü xarakterizə edir. Böyük bir zaman parçası gözlərimiz önündə bütün rəngləri, əşyaları, məkanlarıyla birgə film kimi canlanır. Sanki ağ-qara ekranda kinoya baxırsan. Bu da Qəni Camalzadə nəsrinin bir özəlliyidir.

Əsərdə mövzunun əhəmiyyəti, onun bədii həlli, hadisələrin miqyası və şəxəliliyi, çoxqatlılıq, ideya çox önəmlidir. Qəni Camalzadə istər romanlarında, istərsə də hekayələrində bu ədəbi kanonlara ustalıqla riayət edən yazıçılardandır. O, sanki bütün roman və hekayələrində bir bütöv hekayəni danışır; Azərbaycan insanının hekayətini. Bu əsərlərin keçdiyi zaman dilimi Midiya dövründən bu günə qədər uzansa da, əslində hamısı “zamansız” romanlardır. Bütövlükdə həm keçmişə, həm bu günə, həm də gələcəyə ünvanlanan əsərlərdir.

“Kiaksarın sonuncu savaşı” romanında oxucu Midiya səltənətinin yüksəliş və süqutunun şahidi olur. Tarixi roman oxucudan yüksək sənətkarlıq tələb edir. Yazıçı bu ağır mövzunun öhdəsindən ustalıqla gəlir və tarixin dərinliklərinə nüfuz etməklə parlaq obrazlar yaradır, həmin dövrün mühitini bənzərsiz təsvirlərlə oxucunun gözü önündə canlandırır. Beləliklə, tarixi roman ustası kimi də özünü təsdiq etmiş olur. Hiss olunur ki, müəllif həmin dövrü dərinlən öyrənmiş, araşdırmış, iyerarxik, diplomatik münasibətlərin incəliklərinə bələd olandan sonra bitkin bir süjet xətti quraraq tarixi roman ərsəyə gətirmişdir. Romanda Midiya dönəmində imperatorluqda mühüm rol oynamış şəxsiyyətlərin dolğun obrazlarını görürük, situasiyaların kolliziyası, daxili toqquşmalar sonda uğurla bədii həllini tapır. Yazılan mətnlə oxunan mətn əslində həm eynidir, həm də eyni deyil. Oxunan mətnə oxucu özü üçün kəşflər edir və beləcə, əsər sonsuz yozumlara yol açır. Bu simvol əslində *logo-centric* oxuma üsulunun metaforasıdır. Fiqurativ yönləriylə zəngin olan bu əsər eyni zamanda ibrətnamə kimi də oxuna bilər. Əslində müəllifin məqsədi də budur. Tarixdən ibrət dərsi almaq, səhvlərimizdən nəticə çıxarmaq. “Kiaksarın sonuncu savaşı” çoxyozumlu, çoxqatlı romandır. Hesab edirəm ki, Azərbaycan tarixi romançılığında bu əsərin müstəsna yeri var.

“Şeytana daş atanlar” romanı da tipologiyası və fabulası etibarilə müasir romançılığımızda yeni düşüncənin, fərqli paradigmanın məhsuludur. Bu əsərdə XXI əsr insanının bütün mürəkkəb və ziddiyyətli xarakteri ilə yanaşı həm də dövrün, zamanın mənzərəsini panoram halında görürük. Bu əsərdə yazıçı olduqca həssas bir mövzuya toxunur ki, bu məqamlar bədii nəsrimiz üçün də yenidir. Adından göründüyü kimi, roman şeytana daş atanlardan bəhs edir. Həcc ziyarəti zamanı insanları müşahidə etmək, müxtəlif xarakterlərlə qarşılaşarkən onları yaddaşda fiksə etmək və mövzunu ədəbiyyata gətirmək yazıçıdan son dərəcə böyük cəsarət tələb edir. Müqəddəs ziyarətə yollanan insanların heç də hamısının niyyəti təmiz deyil, spekulativ maraqlar xətrinə gedənlər də, ticari məqsədlə səfərə çıxanlar da az deyil. Biz romanda bu obrazlarla qarşılaşırıq. Yazıçı dolayısı ilə mənəvi dəyərlərin də eroziyaya uğraması faktını bədii müstəviyə gətirir. Bu da həyatımızın arzuolunmaz reallığıdır. Romanın süjet xəttini nəql etmək fikrim yoxdur. Azərbaycan oxucusunu bu romanı oxumağa dəvət edirəm.

Əlbəttə, bir yazıda Qəni Camalzadə yaradıcılığının janr müxtəlifliyini və bu janrlararası dəyişimlərin xüsusiyyətlərini təhlilə cəlb etmək çətindir. Əslində bu bədii təsərrüfat araşdırma, təhlil üçün kifayət qədər material verir. Amma bir yazıda bütün bunları əhatə etmək mümkünsüzdür. Mən çalışıram ki, mümkün qədər onun yaradıcılığının əhəmiyyətli instant nöqtələri haqqında ümumi məlumat verməklə oxucuda Qəni Camalzadə yaradıcılığı haqqında ümumi təəvvür yarada bilim. Hərçənd, ədəbi tənqid onun yaradıcılığı haqqında lazımi səviyyədə sözünü deyib. Bu yazı sadəcə, bir oxucu və həmkar təəssüratlarından ibarətdir.

O, janrdan janra keçidlər etdikcə hər janrın öz spesifik dilini, leksikasını tapmağı bacarır. Yumoristik üslubdan tarixi roman janrına keçid, cəmiyyəti narahat edən dərin sosial-psixoloji, mənəvi-əxlaqi problemlərin bədii mətnə proyeksiyası yazıçıdan

çevik, eyni zamanda elastik bədii təfəkkür tələb edir. Qəni Camalzadənin qələmi müxtəlif mövzuları qapsayır və öz mətnlərinə də ideya uğurla öz bədii həllini tapır.

Ədəbiyyatın böyük tərbiyəvi əhəmiyyətini yalnız müsbət surətlərdən ibarət hesab etmək onu birtərəfli başa düşmək olardı. Əgər yazıçı rəngarəng insan xarakterləri yaradırsa və hər bir surətin hərəkətini, mövqeyini, yerini, oturuşunu, duruşunu, baxışını, geyimini oxucuya tanıdırsa və bütün bunları vahid ansamblıda birləşdirib realist qələmlə əks etdirsə, varlığı, həyatı, şəraiti, insan münasibətlərini bədii şəkildə dərk etməyə kömək etmiş olur. Bu surət tipikdir, bu tipik deyil, deyib hər surətə damğa vurmaq yazıçının obyektiv varlığı təsvir etməsinə mane olur. Əlbəttə, burada yazıçının hadisələrin əsas duyğun nöqtəsini tapmasından çox şey asılıdır. Yazıçı zənginliyi, rəngarəngliyi ən çox surətin hərəkət və düşüncəsində axtarır. Qəni Camalzadənin hekayələrində insanlar əksərən məişət müstəvisində müxtəlif situasiyalarda təsvir edilir. Məişətin incə və çox zəngin cəhətlərinin təfərrüatı ilə təsvirinin surətin xarakterinin açılmasında əhəmiyyəti az deyil. Yazıçı istəyir ki, onun qəhrəmanları həyatın xırda və lüzumsuz adilikləri ilə məşğul olmağa çox vaxt sərf etməsinlər, bunlardan yüksəkdə dаяnsınlar.

“Dədəmin təsbehi”, “Minarənin əri”, “Daş hasar” hekayələrində ailədaxili münasibətlərdəki qeyri-sağlam atmosfer yazıçı hədəfidir. “Dədəmin təsbehi” hekayəsində oğlunu evləndirmək istəyən atanın xarakterinin açılması üçün yazıçı bircə əşyadan – təsbehdən istifadə edir. Oğul razılaşıır, bir şərtlə ki, atası ona məşin alsın. Amma atanın oğluna məşin almağa imkanı yoxdur. Təsbeh ata ilə oğul arasındakı münasibəti qərribə şəkildə nizamlayır. Necə, hansı yolla? Bunu hekayəni oxuyandan sonra biləcəksiniz. Oxucuda təbəssüm doğuran bu səpgili hekayələr Qəni Camalzadə yaradıcılığında kifayət qədərdir.

“Daş hasar” hekayəsi milli-mental dəyərlərin fonunda cizgilənir. Ata qızlarını hamıdan gizlətmək üçün həyatına hündür hasar çəkir, qızlar isə böyüyür, onların ərə getmək vaxtı çatır, amma onlara elçi düşən olmur. Səbəb daş hasardır. Daş hasar bu qızları hamıdan gizlədir. Novellavari üslubda yazılmış hekayənin sonluğu müəllif tərəfindən ustalıqla tapılıb.

“Yay tətilləri” hekayəsində ata övladlarını uşaqlıqdan zəhmətə alışdırmağın unikal üsulunu tapır. Yeddi-səkkiz yaşlı uşaqlar həyatı bürümüş milçəkləri qırmaqla atalarından zəhməthaqqı alırlar. Həm böyüklər, həm də uşaqlar üçün ibrətamiz hekayədir. Yazıçı heç bir hekayəsində didaktik tonda öyüd-nəsihət vermir, sadəcə, situasiyanı təsvir edir, hər kəs nəticə çıxarır, öz payını götürür.

Qəni Camalzadə ixtisasca mühəndis olsa da, ədəbiyyatımızın mühəndisi olmağı da bacarıb. Ustad yazıçımız Məmməd Oruc onun “Seçilmiş əsərləri”nin 1-ci cildinə yazdığı ön sözdə qeyd edir: “Qəni Camalzadənin səksən beşinci ildə çap olunan “Yaxşı oğlanın dayısı” kitabı sübut elədi ki, o, ədəbiyyata təsadüfən gəlməyib. Bu kitab sübut elədi ki, mühəndis Qəni mövzu seçməyi və aktual mövzuları yumoristik nəsrin süzgəcindən keçirməyi bacarır”.

Bu hekayələr xalqın xarakterini, özünəməxsusluğunu, etnoqrafik gücünü əlvan boyalarla canlandırır. Real gerçəklik müəllifin yaratdığı gerçəkliyin içində əriyib bütövləşir. Reallıq və təxəyyül ölçüsü mühəndis səliqəsi ilə cızılır və bu bədii simmetriyaya onun bütün hekayələrində riayət olunur. Hekayələrdən canlı, dipdiri insan surətləri boy göstərir. Baş vermiş hadisələrin semantik sərhədləri genişlənir.

Yumor onun hekayələrinin dadı-duzudur. Bu mətnlərdə satira heç də qəti inkara dəlalət etmir, yaradıcı potensiala əsaslanır. Həyat bu hekayələrdə şəkillənir və oxucu öz həyatında rastlaşdığı müxtəlif situasiyaların bədii formada əksini görür. Yazıçı çıxarıla biləcək nəticələr üçün məsuliyyət daşıyır, səbəb və nəticə hekayələrdə riayəti xətlə göstərilir və sonda bədii həllini tapır. Bir sözlə, bu mətnlərdə yazıçı mühəndisliyi qabarıq şəkildə özünü göstərir.

MÜSAHİBƏLƏR

1. “Ədəbiyyatı bir gəlin kimi düşünməmişəm...”

(Yazıçı Hacı Qəni Camalzadə ilə müsahibə)

– Əvvəlcə Həcc ziyarətindən danışaq.

– Hər bir müsəlmanın arzusudur bu ziyarətdə olmaq. Oruc tuturuq, namaz qılırıq, amma yenə də istəyirik Allah-taalanın məsləhət gördüyü yolu gedək. Həcc ziyarətində ətrafımda olan adamlar gənc və maraqlı adamlarıydı. Gənc adamlar bu il daha çox idi. Əvvəlcə Mədinədə olduq. Peyğəmbərimizin məzarını ziyarət etdim, peyğəmbər məscidində namaz qıldım. Mədinədə otel də gözəl idi. Məkkədə ehrama girdik. Ümrəyi-təməddül ziyarətini həyata keçirdik. Yüz minlərlə insanın fırlandığı yerdə tər iyi gəlmir. Bu çox qərribə iş idi. Ziyarətdən çıxanda geyindiymiz ehramdan tər qoxusu gəlmirdi. Bir neçə gün qaldıqdan sonra isə Ərəfata getdik. Bir sutka orada qaldıqdan sonra Minaya yola düşdük. Ərəfat dağlar arasında bir cənnət guşəsidir. Orada balaca bir hissədə ağaclar bitir. Müzdəlifədə daş yığıb, Minada şeytana daş atdıq.

Yol həqiqətən ağır yoldur. 55 dərəcə istidə adamın beyni qaynayır. Süni kölgə yaratmaq olmaz. Yəni başı bağlamaq, əlinlə günün qarşısını kəsməyə icazə yoxdur. Ziyarətin ikinci günü isə həmin dəhşətli faciə baş verdi. Hadisə baş verəndə biz artıq ziyarətdən

qayıtmışdıq. Sabahısı gün biz yenə şeytana daş atdıq, qurbanımızı kəsdik, özümüzə götürdüyümüz qazanda ehsan bişirdik. O qurban ətindən özümüz də daddıq. Qara daşa, həcərül-əsvədə mən əlimi vurmuşam. O dəhşətli sıxlıqda, mən Allahu-əkbər deyə-deyə daşa toxundum. Hətta öpə də bilərdim, sıxlığa görə ehtiyat etdim. Son ziyarəti də edib mehmanxanaya qayıtdıq. Yerimiz çox yaxşı idi. Doğrudur, yemək çoxlarının, həmçinin mənim xoşuma gəlmirdi. Amma gedib kənarda yemək imkanımız vardı. Gəlişimiz bir az ağır oldu. Mehmanxanadan Ciddə hava limanına gəldik, orada 15-16 saat qalmalı olduq. Təyyarəyə görə yubandıq.

– **Və ziyarətdən sonra xəstələndiniz.**

– Xəstələnməmək mümkün deyildi. Mən mehmanxanadan çıxanda lazımsız paltarları, ayaqqabıları orada qoydum. Həmin gecə avtobusda kondisioner işləyirdi, içəri bum-buz idi. Bildim ki, xəstələnəcəm. Geri qayıdıb özümə qalın sviter götürdüm. O məni xilas elədi. Sonra aeroportda 15-16 saat gözlədim. Sonra yenə kondisionerlə soyudulan yerə daxil olduq, təkrar üşüdüm. Çox da bərk xəstələnmədim.

– **Bir az da yazı-pozu məsələlərindən danışaq. Yazmaq sizin üçün tələbatdır, yoxsa məşhurlaşmaq üçün vasitə?**

– Mənim birinci yazım 1968-ci ildə “Pioner” jurnalında çap olunub. Mənim Fəridə adlı müəlliməm yazılarımı düzəldib jurnalda göndərdi. Belə bir fikir yarandı ki, mən yaza bilərəm. Politexnik İnstitutunun ikinci kursunda ədəbiyyat dərnlərinə getməyə başladım. Mən həm də bu dərnlərdən bəhrələndim. Dördüncü kursda oxuyanda “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində ilk hekayəm çıxdı. Ali təhsil aldıqdan sonra mühəndislik etməyə başladım. Çörəyimi ədəbiyyatdan qazanmadım. Ədəbiyyatı bir gəlin kimi düşünməmişəm. O gəlindən tələb eləmək olmaz ki, bozbaş bişirsin. Onu sadəcə qarşımda oturdub tamaşa eləmişəm.

1984–85-ci illərdə əvvəlcə almanaxda çap olundum, sonra isə ayrıca kitabım çıxdı. Bir-iki il sonra yenə kitabım çıxmalı idi.

Amma ölkə qarışdı. “Yazıçı” nəşriyyatında planda olsam da, kitabım çıxmadı.

– **İstərdim o qarışıq illərdən danışsınız. Məsələn, o qarışıq illərdə parlaq gələcək vəd edən bir neçə adam parlaya bilmədi.**

– O dövr çətin dövr idi. O dövrdə monumental əsər yazmaq, roman çap etdirmək mümkün deyildi. “Molodaya Qvardiya” nəşriyyatında hekayələrim çapını gözləyirdi. Vermədilər. Onda ermənilər o nəşriyyatda at oynadırdılar. Ümumiyyətlə, o illərdə hadisələrin içində idik. Yazmaq barədə demək olar ki, düşünmürdük. Mən özüm 1992–1994-cü illərdə orduda zabıt kimi xidmət etmişəm. Orduda kontuziya aldığım üçün məni bir müddət saxlayıb tərxis etdilər. Tərxisdən sonra bir müddət canımla məşğul oldum. 2–3 il müalicəyə sərf elədim. “Yazıçı” nəşriyyatında 1989-cu ildə çıxmalı olan kitabı 1998-ci ildə öz hesabıma çıxartdım. Bu kitabın çıxmasında görkəmli yazıçımız Məmməd Orucun da böyük rolu oldu. Daha sonra bir hekayələr kitabım da çıxdı. Sonra romanı hazırladım.

– **Məmməd Oruca dostluğunuz barədə danışsaydınız, maraqlı olardı...**

– Məmməd Orucu “Azərbaycan gəncləri”ndə çap olunan oçerkləri ilə tanıdım. Sonra “Azərbaycan” jurnalında tanış olduq. Məmməd müəllim o vaxt “Azərbaycan” jurnalında mənim hekayələrimi vermək istəyirdi, amma İsa İsmayılzadə bəzi hekayələrimin çapına icazə vermədi. Yəqin narahat olurdu, qorxurdu. Vəzifədə olmaq belədir.

Romanlarımdan hamısını Məmməd Oruca təqdim etmişəm, o da “Azərbaycan” jurnalında “Ön söz” yazıb çap etdirib. Bir dəfə yazmışdı ki, “Yaşlıların ədəbiyyatdan getdiyi vaxtda, sən roman yazırsan”. Məmməd müəllim həm yaşda, həm də başda bizdən böyükdür. Ədəbiyyatın içində olan adamdır. Biz isə ədəbiyyatdan kənardayıq.

– **Yəqin kifayət qədər tanınmamağınızın səbəbi də, ədəbiyyatdan kənarda olmağınızdır.**

– Əlbəttə, bunun da təsiri var. 10 il xəstəliklərlə vuruşdum, il-yarım müharibədə oldum.

– **Məmməd Oruc və Əsəd Cahangir sizin adınızı öz yazılarında qeyd ediblər. Və bu bəzən şübhəylə qarşılanıb.**

– Vəqif Yusifli də mənim haqqımda yazıb. Əsəd Cahangir də çox savadlı, maraqlı tənqidçidir. Ola bilsin, onun yazdıqlarını düz başa düşməyiblər. Bəziləri sadəcə adımı çəkib. Tehran Əlişanoğlu da mənim haqqımda bir neçə abzasda fikirlərini yazıb. Bilirsiniz, bu gün vəziyyət başqa cürdür. Bu gün heç kəs heç kəsin kitabını oxumur. Amma bilirəm ki, hər şey Allahın məsləhəti ilə olur. Başlama gələn bütün işlərdə Allahın köməyini hiss etmişəm.

– **Satirik hekayələr yazan adam kimi, hazırda satirik mətnlərin səviyyəsi sizi qane edirmi?**

– Mənim “Fosforlu əkizlər” adlı romanımda ironiya böyükdür. Bir kişinin eşşəyi əkiz doğur: biri qızıl, biri gümüş. Buna inananlar da, tərəddüd edənlər var. Məndə bu məsələlər satiradır. İndi bizdə satira yoxdur. Yazılan satiralar portret səviyyəsindədir. Satira yoğrulmalı, böyük qrupu əhatə etməlidir. Mənim yüzlərlə yumoristik hekayələrim var. Konkret yumoristəm. Bu üslubu romana gətirmək üçün çalışıram. “Karxana” romanımda isə yumor yoxdur. Bu romanda kriminal aləmin “krallar”ından biri, bir din xadimi üz-üzə gəlir. Mən indi qəbahətin bağışlanması, əfv olunması ilə bağlı düşünürəm. Hər bir müsəlman bağışlanmaq barədə düşünməlidir. Yaşa dolduqca gəldiyim qənaətləri yazıram. Yazıçının günahı nə ola bilər? Hərdən yazırlar ki, hansısa yazıçı hansısa yazıçıdan donos yazıb, tutdurub, sürgün etdirib, güllələtdirib. Görün yazı nəyə qadirdir. Əlində silah olan daha çox şeylərə qadirdir. Hərdən atdığı m toxlar yuxuma girir. Axı onlar adam da öldürüb. Eyni şeyi bizə qarşı da ediblər.

– **Atdığı toxlara görə narahat olan yazıçı bəs işğal olunmuş torpaqlarımızın qaytarılması barədə nə düşünür?**

– O torpaqlar ancaq müharibə ilə, qırmaqla geri qayıda bilər. Bu günahları vətən üçün, övladların üçün, yarımçıq arzular üçün

qəbul edib, bilərək gedirsən. Bu başqa söhbətin mövzudur. Allah bağışlayacaq, yoxsa bağışlamayacaq, bu onun işidir. Amma vətən üçün döyüşmək haqq işi sayılır.

– **Bakıda kəndlərinə yaxından bələd olan və dindar adam kimi Nardaranda baş verən hadisələri necə qiymətləndirirsiniz?**

– Mən bu suala dəqiq cavab verə bilmirəm, çünki hadisələrin içində deyiləm. Məndən soruşsalar ki, motorun içində nə problem var, bunu bilərəm. Amma bilmədiyim hadisələr haqqında danışa bilmərəm. Mən dindar deyiləm, molla deyiləm, teokrat deyiləm. Mən Allahın yoluna gələn azmış bəndələrdən biriyəm. Bütün bunlarla yanaşı qeyd etməliyəm ki, cəmiyyətin özündə də ədalətsizlik var. Saytlarda oxuyuruq tutulanları. Deməli, artıq həmin o nazirlik səviyyəsində ədalətsizlik baş verib. Orada varsa, aşağı qurumlarda da ola bilər. Bu narazılıqlar vaxtında həll olunmalı idi. Həll olunmadıqca dindar da, dinsiz də ayağa qalxa bilər. Bir yanaşma tərzilə olmalıdır. Mənim mülkümü sökəndə mən prezidentə müraciət etdim. Yəqin ki, onun qərarı ilə mənim sökülmüş mülkümü bərpa etdilər. Bu ədalətin nümunəsidir. Mən mülküm söküləndə saytlara, “Amerikanın səsinə” zəng etmədim. Mən səbir edib elə adama zəng edirəm ki, o bu məsələni həll edir. Mən çox alicənablıq görmüşəm.

– **“Karxana” kitabınız çapdan çıxıb. Təbrik edirəm. Maraqlıdır, oxucu bu kitabı niyə oxumalıdır?**

– Ona görə oxumalıdır ki, bu kitabı Qəni Camalzadə kimi peşəkar yazıçı yazıb. Bu gün saytlarımızda nə qədər qeyri-peşəkar yazılar çap olunur. Oxuyanda görürsən ki, bu yazıların nə başı var, nə də ayağı. Bütün bu yazılar qusuntu olsa da, çap edilir. Mənim daxilimdə bir sensor, bir redaktor oturub. Mən yazdığım sözə görə məsuliyyət daşıyıram. Peşəkar yazıçıları çıxmaq şərti ilə, çoxlarının içində bu redaktor-sensor yoxdur. İkincisi, bu əsərdə Xeyir və Şərin mübarizəsində Xeyirin qələbəsi göstərilir. Və buna görə də “Karxana”-nı oxumağa dəyər. Bakını tanımaq üçün oxumalıdır.

Bu kitabda mənəvi etnoqrafiya var. Bir az kriminal da var. Ümumiyyətlə oxunmalı kitabdır. Kitabdakı bəzi hekayələrdə zəmanəni qabaqladığımı deyə bilərəm. Öz xalqından ayrılan yazıçıların gələcəyi alleqorik şəkildə təsvir edilir. Mən peşəkarcasına yazmışam, redaktorum da peşəkar şəkildə redaktə edib. Korrektorum da peşəkar işləyib. Mən inanıram ki, bu kitabda çox mətləblər var. Anlaşıqlı dillə, geydirmə sözlərdən qaçaraq yazmışam. Bu gün ədəbiyyatda elə sözlərə rast gəlirik ki, yazıçı bunu özü yaradıb. Mən də belə axtarışlar edirəm. Məsələn, biz ölüyuyana mürdəşir deyirik. Maşinyuyana isə yuyucu deyirlər. Olmazmı ki, maşinyuyana avtoşir deyək? “Şir” “şirələmək”, “yumaq” mənasında işlənir. Buna gərək başqaları da dəstək versin.

2. *“Hərənin öz Xeyri, hərənin öz Şəri ola bilməz, axı!”*

(Yazıçı Hacı Qəni Camalzadə ilə müsahibə)

Azərbaycanın tanınmış yazıçısı, “Yaxşı oğlanın dayısı”, “Sonuncu yeznə”, “Qohumların əsiri”, “Qızıl xotuğ” kimi əsərlərin müəllifi Qəni Camalzadənin yeni, “Karxana” adlı kitabı işıq üzü görüb.

Qarabağ müharibəsinin iştirakçısı olan yazıçı bu əsərdə ötən yüzillikdə Azərbaycan tarixində baş vermiş mühüm hadisələri kiçik bir Karxana adlı yaşayış məntəqəsində baş verən hadisələrin təməlinə əks etdirməyə çalışır. Kitaba daxil edilmiş roman 2014-cü ildə “Azərbaycan” jurnalında dərc olunub.

Yeni kitabın işıq üzü görməsi ilə əlaqədar Qəni Camalzadə ilə müsahibəni təqdim edirik.

– Qəni müəllim, yeni çap olunmuş kitabınızda yer almış **“Karxana”** romanında əsas mövzunun xeyir və şər arasında mübarizə olduğu qeyd edilir. Maraqlıdır, bəs Siz burada xeyir və şər deyərkən konkret olaraq nəyi nəzərdə tutursunuz: ayrı-ayrı insanların digər insanlara qarşı xeyir-şər mübarizəsi, erməni-müsəlman qarşıdurması fonunda gedən xeyir-şər mübarizəsi, yoxsa hər bir qəhrəmanın öz daxilində gedən xeyirlə şərin mübarizəsi?

– Bismillahirrəhmanirrəhim! Sizə söyləyim ki, kitabın annotasiyası mənim tərəfimdən yazılıb. Yəni, xeyir-şər bəşəri bir anlayışdır. Onu bölüb ayrı-ayrı taxçalara, rəflərə, boğçalara düzmək ol-

maz. Xristianlar deyir ki, hər kəs öz xaçını daşmalıdır. Bu, məcazi mənada deyilir. Xaç birdir. Əlbəttə, xeyirlə şərin əbədi mübarizəsi içimizdən keçir! Atəşpərəstlikdə Hörmüzlə Əhrimənin, xristianlıqda İblislə Müqəddəs ruhun, İslamda Şeytanla Yaradanın mübarizəsi əbədidir. Hərənin öz Xeyri, hərənin öz Şəri ola bilməz, axı! Azərbaycan Xeyri, erməni Şəri təcəssüm edir!

– **Mir Qədir ağa, eləcə də onun oğlu Məlikəjdər öz həyatları, fəaliyyətləri boyunca müxtəlif qanunsuz əməllərlə məşğul olsalar da, qətl törətməkdən qəti şəkildə çəkinir, dini mövqelərinə istinad edirlər, beləliklə, müəyyən bir ziddiyyət yaranır. Bu, adları çəkilən qəhrəmanların dindən pərdə kimi istifadə etmələri anlamına gəlmirmi?**

– Təsvir elədiyim adamlar, yəni qəhrəmanlarım bəşər övladlarıdır, heç də müqəddəs deyillər. Cəmiyyətdəki çirkinliklərdən xali deyillər. Nə Mir Qədir ağa, nə Məlikəjdər ağa heç də dinlə pərdələnmirlər, bildikləri üsullarla xeyrin bərqərar olması uğrunda döyüşürlər. Qaldı dediyiniz qanunsuz əməllər, sizə deyim ki, çirkəbdən keçənin ətəyinin çirkəbə batması böyük günah sayılmaz.

– **Əsərdə hadisələr Karxana adlı yerdə baş versə də, 100 il ərzində bütün Azərbaycanın tarixini əhatə edir. Xüsusilə də erməni-müsəlman davaları, sovet hökumətinin qurulmasından sonra Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirilən terror siyasəti süjet boyunca qabardılır. Əsərin qəhrəmanları arasında Səninin, eləcə də onun atası Nazıoğlunun yerli əhaliyə, azərbaycanlılara qarşı amansızlığını nə ilə əlaqələndirmək olar? Bu, Artuşun simasında parlaq ifadə olunan daşnak xisləti, yaxud mövcud şəraitdə hökumətə yarımaq istəyidir?**

– Müstəqillik dünyanın ən şirin nemətlərindən biridir. Yüzlərlə xalq bu nemətin həsrətindədir. Yaxşı-pis, dövlətli-kasıb, korruptsi-oner-ziyalı, müxalifət-iqtidar, hamı bir nəfər kimi Azərbaycanın

müstəqilliyini qorumalıdır. Qaldı sapı özümüzdən olan baltalar, Nazıoğlu kimilər, belələri həmişə olub, yenə də olacaq. Artuş isə, xırda da olsa, düşməndir. Hər bir erməni düşməndir. Bu, mənim qənaətimdir!

– **Əsərin qəhrəmanlarından olan Anuş qarı bir yerdə söhbətində öz milləti ermənilərə lənət oxuyaraq, azərbaycanlılara tərifi yağdırır, başına gələn bütün bəlalарın ermənilərdən olduğunu deyir. Bəs bu məqamla müəllif nə demək istəyir – pis millət yoxdur, onun pis nümayəndələri var?**

– Anuş ziddiyyətli obrazdır. Amma onun azərbaycanlılar haqqında xoş sözlərinə aldanmaq olmaz. Bu, bir erməni xislətidir. Mən bu xisləti göstərməyə çalışmışam.

– **Amma digər tərəfdən, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Artuşun simasında daşnakların Azərbaycanla bağlı planları da açıq göstərilir – dünyada neft istehsalının yarısını verən Bakını ələ keçirmək üçün uzunmüddətli strategiya hazırlayan erməni millətçiləri, qınçaqçılar erməni ailələrini Abşerona köçürürlər. Bu, belə bir müddət üçün plan hazırlayan ermənilərə qarşı, erməni hiyləsinə qarşı daha ehtiyatlı olmamız anlamına gəlmirmi?**

– Mənə elə gəlir ki, nə qədər Azərbaycan xalqı tam monolitləşməyib, monotərəkibli xalqı tərbiyə etmək daha asan olduğundan gəlmə ünsürlərin Azərbaycana kütləvi axınının qarşısı alınmalıdır, xırda qrupların isə qorxusu yoxdur. Başımıza gələn bəlalарın kökündə həmişə bu gəlmə ünsürlər dayanıb. Altmışıncı illərin Bakısını xatırlayanda tükəlim biz-biz olur. Bu şəhər yadların əlində idi! Yad ünsürlər at oynadırdı!

– **Əsər boyunca dini, kriminal mövqedən çıxış edən qəhrəmanlar üstünlük təşkil etsələr də, müəllif millətçi, vətənpərvər gəncləri də unutmur, Hətəmin simasında onların fəaliyyətini işıqlandırır. Bəs sizin fikrinizcə, həmin hadisələrin baş verdiyi dövrdə Hətəm kimi insanların sayının az olması nədən irəli gəlirdi?**

– Mən elə deməzdim. Nəhəng meydan hərəkəti gənclərin işi deyildimi? Romanda Hatəm kimi vətənpərvər gənclərin azlığından şikayət eləmək olmaz. Sadəcə, mən tox bir ailənin nümayəndəsinin də nəhəng azadlıq mücadiləsinə qoşulmağını təsvir eləmişəm! Dediyim kimi, Azərbaycanın müstəqilliyi hamının işidir! Var-dövlətimiz talanırdı, övladlarımız dərbədər düşürdü, ləyaqətimiz tapdalanırdı! İndi onun bəhrəsini görürük. İyirmi ildə Azərbaycanda tikildiyi qədər yüz ildə tikilməmişdi.

– **Əsərdə diqqət çəkən məqamlardan biri də Ermənistan–Azərbaycan münəqişəsinin kəskinləşdiyi günlərdə iki naməlum şəxsin Anuş qarının evinə gələrək, onu axtarmasıdır. Yəni, ümumi süjet xəttindən belə anlamaq olar ki, müəllif həmin dövrlərdə bu kimi hadisələrin çox olduğunu diqqətə çatdırmaq istəyir. Bu məqamla bağlı fikirlərinizi öyrənmək maraqlı olardı...**

– Bəzi şübhələrim var! Ermənilərdən fərqli olaraq azərbaycanlılar sülhpərvərdirlər, heç vaxt qana susamayıblar. Münəqişənin kəskinləşdiyi dövrdə varlı-hallı erməni evlərinin kimlərinsə nəzarətində olması kimsəyə sirr deyildi. Yəqin ki, bu var-dövləti ələ keçirmək üçün ara qarışdırmaq lazım idi. Elə də elədilər! Mən şübhələrimi həmin ştrixlə ifadə eləmişəm.

– **“Karxana”nı oxuyarkən istər-istəməz Azərbaycan xalqının əvvəl Çar Rusiyası, sonra isə Sovet İttifaqı tərkibində hansı əziyyətləri çəkməsi, məruz qaldığı qırğınlar, çətinliklər, insanların üzləşdiyi qeyri-insani münasibətlər kəskin nəzərə çarpır. Eyni zamanda meydan hərəkəti ilə bağlı hissələr əsərdə az yer tutsa da, xüsusi olaraq vurğulanır. Sizin fikrinizcə, Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibində olmaqdan nələr qazandı, nələr itirdi? Qazancımız itkimizdən az, yoxsa çox oldu?**

– Hər şeydən əvvəl onu deyim ki, dövlətçiliyimizin modeli Sovet dövründə qoyuldu. Bunu danmaq olmaz. Əlbəttə, haqsızlıqlar olmasaydı yaxın gələcəkdə Sovet hökumətinə qarşı azərbaycanlı-

ların böyük milli-azadlıq hərəkatı gözlənilmirdi. Roman boyu bu adda-budda mübarizə göstərilib. Zirehli bolşevik qatarına atılan berdanka gülləsi buna işarə deyilmi!

– **Maraqlıdır, bəs müəllif özünü yaratdığı obrazlardan hansı birinə bənzədir? Müdrik Məlikəjdər, vətənpərvər Hatəm, zəhmli Sanı...?**

– Heç birinə! Və hər birinə! Bunu unutmaq olmaz ki, hər bir obraz müəllifin içindən keçdiyindən hər biri ona oxşaya bilər. Bir ananın bətnindən çıxan uşaqlar kimi.

3. “Ədəbiyyatçı söykənməyə pul dağarcığı tapanda vəziyyəti düzələcək...”

(Yazıçı Hacı Qəni Camalzadə ilə müsahibə)

– Qəni müəllim, yaradıcılığınız nə yerdədir?

– Faiq bəy, yaradıcılığım nə yerdədir, nə göydə, ortada qalıb, onu öz axarına buraxmışam. Açığı, bir az astagələm, tələsməyi xoşlamıram. Bu saat hamını düşündürən, çoxunun barmaqarası baxdığı, bəzilərinin lağ elədiyi, bir çoxunun gülüş yeri olan mövzular ətrafında var-gəl edirəm, əltutan yerini axtarıram ki, qaldıranda gücə düşməyim. Ömür vəfa eləsə, əcəl imkan versə, Allah-Taala-nın köməyi ilə yaxınlarda romanı bitirmək fikrindəyəm. Yaşımızın elə bir mərtəbəsindəyik ki, hər gün məramımıza doğru getməliyik. Amma tələsmək də olmaz. Ortaya dəyərli bir yazı qoyulmalıdır ki, zəhmətimizi doğrultsun.

– Necə düşünürsünüz, ədəbiyyatımızın vəziyyəti qənaət-bəxşirmi?

– Ədəbiyyatımıza nə olub ki? Maşallah, iri addımlarla irəliləyir. “Natəvan” klubunda, kitab mağazalarında, məktəblərdə, mədəniyyət saraylarında keçirilən kitab təqdimatlarının sayı-hesabı yoxdur ki! Nəhəng söz topası dağdan dığırlanan qar topası kimi böyüyür. Əlbəttə, zarafat eləyirəm. Açığı, ədəbiyyatımızın vəziyyəti arzu-olunan deyil. Bəli, bütün dövrlərdə “söz topası” yaradanlar olub. İstedadsız adamların qabağına sədd çəkmək mümkün deyil, onların varlığında bir təbii fəlakət qanunauyğunluğu var. Belə olub, bundan sonra da belə olacaq. Odur ki, istedadsızlarla işim yoxdur,

məni istedad sahibləri maraqlandırır. Narazılığımın səbəbi onlardır. Feysbukdakı statuslarımın birində yazmışdım: “Çiyninə qonan İLHAM PƏRİSİNƏ bozbaş bişirtdirən istedad sahiblərinə yazığım gəlir!” Onlar Allah vergisini heçə-puçə xərcləyir. Cəmiyyətdəki rüşvəti, yalanı, ikiüzlülüüyü, məmur zorakılığını, kasıblığı, səfaləti bəhanə gətirib xırdalanmaq olmaz. Əlbəttə, acqarına ədəbiyyata xidmət eləmək asan deyil, amma cəhd eləmək pis olmazdı. Bizim cəmiyyət həmişə arxasını ədəbiyyata çevirməyəcək ki! Üzünü yazıçıya çevirəcəyi gün uzaqda deyil. Flober deyirdi ki, mən özüm üçün yazıram, çap olunmaq arzusunda deyiləm. Düzdür, sözünün üstündə dayana bilmədi, “Madam Bovari”ni çap elətdirdi. Hər halda, “mən özüm üçün yazıram” deməyə cəsarəti çatırdı. Bəli, bəli, cəsarətinin arxasında malikanələri, gəlir gətirən tarlaları, rentaları dururdu. Yəni bizdə də ədəbiyyatçı söykənməyə pul dağarcığı tapanda vəziyyəti düzələcək... Bu da bir zarafat...

– Siz nasirsiniz. Maraqlı hekayələriniz, irihəcmli əsərləriniz var. Mövzu rəngarəngliyinə də söz ola bilməz. Bu əsərlərinizin sizə gətirdiyi hansı dividendlər var?

– Bəli, düz tapmısınız, mövzu rəngarəngliyim həsəd aparılmalıdır. Uzun müddət istehsalatda, ticarətdə olmuşam. İşimlə əlaqədar altı-yeddi qurumun məmurları ilə təmasda olmuşam. Qəhrəmanlarımı həyatdan almışam. Zənnimcə, yazıçı eyni mövzuya təkrar-təkrar qayıtmamalıdır. Bir mövzuya bir dəfə müraciət eləsə, yaxşıdır. İkinci müraciəti də məqbuldur, amma bununla kifayətlənməlidir. Mövzu təkrarçılığı yazıçının qeyri-peşəkarlığından, dühasının kasadlığından xəbər verir. Yazıçı özünü təkrar etməməlidir. Qaldı dividendə, yəni qazanca – bundan danışmasanız yaxşıdır.

– Niyə?

– Daha bunun nə “niyə”si? Bizim, on milyonluq xalqın ədəbiyyat bazarı kasaddır. Binəva yazıçı yazıları ilə təkcə öz qarnını belə

doyuzdura bilmir. Ailəlidirsə, həmişə danlaq altındadır, evsizdirsə, axıra qədər evsizdir, xəstədirsə, çarəsizlikdən əzab çəkəcək.

– Siz də Sovetlərdən qalan yazıçısınız. O dövrlər kitabları-nız da çıxıb.

– Mənim əl boyda kitabımın birinə 800 manat, o birinə 1400 manat qonorar verdilər. Üçüncü kitabım tilsimə düşdü, 1989-cu il idi, tematik plana salınmışdı, 5000 manat qonorar alacaqdım, ölkə dağıldı. Axırını iyirmi beş ildə beş-altı kitabım çıxıb, yalnız bir romanıma görə Kitabxana Kollektorundan 1500 manat veriblər, bu da kitabın çapına çəkdiyim xərcin üçdə biri eləmir.

– Ciddi adamsınız. Əsərlərinizdə isə sarkazm, satira, yu-mor daha çoxdur. Sizə satirik yazıçı demək olar. Satira ilə nəyə nail ola bilmisiniz, yaxud düşünürsünüz ki, nail ola bilərsiniz?

– Ciddiliyim görk üçündür, deyib-gülməyi xoşlayıram. Dahi Sabir deyir ki, “Axtaxana, dağda dana böyüdü, Mən böyük ollam haçana, bilmirəm!” Olanımız budur. İnsan kənardan daha yaxşı gö-rünür. Keçək nailiyyətlərə... Ədəbiyyatın xiridarı olmalıdır, xiridar yoxdursa, ədəbiyyat da yoxdur. Sözüümüzü deməyə adam tapmırıq, necə ki, Mirzə Cəlil sözünü deməyə adam tapmırdı. Qəribə bir zə-manəyə düşmüşük. Sabir demişkən: “Hər şeyi təlim eləyir tərsinə, Dəyməz o bir paslı dəmir ərsinə!”

– Düşünürəm ki, imzanız az tanınır. Təbliğatiniz zəif gedir, həm də ədəbi mühitdən bir az kənardasınız. Bu işlərinizin çox-luğu ilə əlaqədardır, ya ədəbi mühit sizi çəkmir?

– Zənnimcə, imzanın az-çox tanınmağı şərt deyil, Faiq müə-lim. Əgər ədəbiyyata xidmət edirsənsə, bir gün qədrini biləcəklər. Qaldı təbliğata, bilirsiniz ki, təbliğat vasitələri kənar əllərdə cəmlə-şib. Bütün KİV-lər cəmiyyətin mübtəla olduğu xəstəliklərə tutulub, bütün münasibətlər algı-satqı üstündə qurulub, burada obyektivlik gözləməyə dəyməz. Böyük pullardan söhbət gedir. Halbuki yazıçı-

nın dəyərini ədəbi tənqid, söylədiyiniz ədəbi mühit verməlidir. Əqidə sahibləri şou-biznesin nümayəndəsi deyil ki, TV ekranlarından düşməsin. Mən məşhurluğu orada axtarmaq istəməzdim.

– Qəni müəllim, bir yazıçı olaraq özünüzü ədəbiyyatda hədədə görərsünüz?

– Şöhrətpərəstlikdən heç bir yazıçı-şair sığortalananmayıb. Kim ayranına turş deyib ki! Əli qələm tutan özünü dahi sayır. Beş-altı gəraylı-qoşma toqquşduran şairkimilərə imkan versən, S.Vurğunun heykəlini aşırıb yerinə qalxarlar. Bir neçə cızma-qaradan sonra Nobel mükafatına iddialı yazıçılarımız var. Bizə nə olub ki! Biz də bu xalqın övladı deyilikmi? Niyə ədəbiyyatda özümüzü başda görməyəək? Məsələn, klassiklərin cərgəsində... (gülür). Yüzlərlə hekayəm, üç romanım var. Yazıçının ədəbiyyatda yerini ədəbi tənqid təyin eləməlidir, özü yox. Sağlam mühitin sağlam tənqidi!

– Bugünkü ədəbi mühitlə dünənki ədəbi mühit arasında bir oxşarlıq varmı?

– Mən ədəbi mühiti məscidlə, Allahın evi ilə müqayisə eləməzdim. Sizi inandırıram ki, bütün elementləri ilə ədəbi mühit bazara oxşayır. Hər kəs bu bazarda təzə nırx qoymaq istəyir. Bununla razılaşımaq da olar, razılaşmamaq da! Ədəbi mühit heç dəyişməyib, elə qırx il bundan qabaq gördüyümdür. İlk hekayəm 1976-cı ildə, “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzetində çap olunub. Onda tələbə idim, ədəbi mühitdə dolaşırdım.

– Müasir yazıçı necə yazmalıdır ki, oxucunu maraqlandırsın?

– Bir neçə qoşma-gəraylı ilə, qəzəllə cəmiyyəti küll halında ifadə eləmək çətindir. Buna yalnız nəsrin gücü çatır. Balzak kimi. Amma müasir nəsr “haqqında nəğmələr qoşulan” sürət və inkişafın qarşısında acizdir. Müasir balzaklar başqa cür yazmalıdır. Romanları ardıcıl, sadə, lakonik, oynaq, qısa olmalıdır. İndiki oxucu köhnə oxucudan intellekti, səbirsizliyi ilə fərqlənir. Sözü göydə qapır, uzunçuluğu sevmir, kəskin süjetləri xoşlayır, açıq-saçıqlığa meyil-

lidir. Müasir yazıçı ortaya qoymaq istədiyi romanlarda bunu nəzərə almalıdır. Dövrümüzü yazmalıyıq.

– **Bizim ədəbiyyat yenidən evlərə, insanların qəlbinə ayaq açacaqmı?**

– Hazırkı ədəbiyyatımız keçid dövrünün ədəbiyyatıdır. Bir vaxtlar şura düşüncəsinə söykənən, kommunizm ideyalarını təbliğ edən, hazırda dayaqlarını itirmiş ədəbiyyat şura quruluşunun dağıntıları altından ağırya-ağırya yenidən qalxmağa çalışır. Milli şüur formalaşdıqca, cavan dövlətin bünövrəsi möhkəmləndikcə ədəbiyyat da ətə-qana gəlir.

– **Satira lazımdır mı?**

– Əlbəttə! Duzu-istiotu olmayan yemək kimə lazımdır ki? Yalnız pəhriz saxlayanlara! Amma satira milli zəmində olmalıdır, xalqımızın izzəti-nəfsini təhqir etməməlidir. Hər bir paskvil yazan yazıçı bilməlidir ki, onu başqa xalqlar oxuyur, paskvilindən bizə qarşı istifadə edirlər. Bir vaxtlar bizə nümunə göstərilən elə yazıçılar var ki, bir gün ruhu daş-qalaq olunacaq.

– **Müləhizələrinizdən, həyat təcrübənizdən görünür ki, təsadüfi adam deyilsiniz. Sizcə, ədəbiyyatda peşəkarlıq nədir?**

– Şura hökumətinin üstün cəhətlərini kənara atmaq olmaz. Kitab oxucunun masasına gəlib çıxana qədər müəyyən yol keçirdi, yəni bir neçə redaktorun əli dəyirdi, korrektor üzü görürdü, rəylər yazılırdı, lazımlı-lazımsız sədləri adlayırdı, yəni kollektiv əməyin məhsuluna çevrilirdi. İndi başqa cürdür. Bu gün yazıçının qələmindən çıxan yazı sabah bütün əyər-əskiyyə ilə oxucuya təqdim olunur. Bir sözlə, heç bir daxili senzoru olmayan yazıçılar baş alıb gedir. Axırı da görünür. Bir roman əlimə düşdü. Bütün əyər-əskiyyindən danışmaq fikrində deyiləm. Adi bir nöqsanını deyəcəyəm. Yazıçı bir vərəqdə iyirmi dəfə eyni sözün işlədi, heç sinonimini tapmağa cəhd belə eləmir. Soruşmaq istəyirsən, dostum, 50 yaşında yazmağı öyrənməmişənsə, haçan öyrənəcəksən? Bunun harası ədəbiyyatdır axı!

4. “*Bu dünya özü bir sualdır...*”

(*Yazıçı Hacı Qəni Camalzadə ilə müsahibə*)

– Xoş gördük, Qəni müəllim, necəsiniz, daha doğrusu, ədəbiyyat aləmində, lap yaxını, Azərbaycan kontekstində özünüzü necə hiss edirsiniz?

– Xoş gününüzü görüm, İdris müəllim. Məlumat üçün deyim ki, bu ilin aprel ayında COVID–19-a yoluxdum, amma mart ayında vaksin vurmuşdular deyə, xəstəlik yaxamı tez buraxdı. Dava-dərmanın təsirindəndi, ya başqa səbəbdəndi, bilmirəm, maşallah, indi özümü 19 yaşlı oğlan kimi hiss edirəm. Ruslar demişkən, *net xudo bez dobra*. Əlbəttə, hər qaranlıq gecənin bir işıqlı gündüzü olmalıdır.

Qaldı ədəbiyyat aləminə... Azərbaycan kontekstində də özümü çayda balıq kimi hiss edirəm. Şükür, bizə nə olub ki? Romanlarım “Azərbaycan”, “Literaturniy Azerbayjan” jurnallarında, hekayələrim “Ulduz”, “Ədəbiyyat” və “Yurd” dövrü mətbuatında işıq üzü görür, romanlarım rus və ingilis dillərinə tərcümə olunur, iki romanım ABŞ-da, Nyu-York şəhərində, “Lulu” nəşriyyatında çap olunub. Deyim ki, ABŞ-a getməyə ehtiyac yoxdur, kitabları internet vasitəsi ilə “Amazon” firmasında sifariş verib, Bakıya gətirmək olur.

– Nə gözəl, Qəni müəllim, təbrik edirəm. Sizin uğurunuz elə Azərbaycan ədəbiyyatının uğurlarıdır. Bəlkə oxuculara özünüz haqqında qısa məlumat verəsiniz?

– 1956-cı ildənəm. Lerik rayonunun Dürğan kəndində doğulmuşam. Məktəbə iki il tez getmişəm. Beşinci sinifdə oxuyanda Bakıya köçmüşük. Bakının 230 sayılı, daha sonra 156 sayılı məktəblə-

rində təhsilimi davam etdirmişəm. Orta təhsilimi bitirib Politeknik İnstitutuna girmişəm. Ali məktəbi 1977-ci ildə bitirib zavodlarda mühəndis, sex ustası, sex rəisi, şöbə rəisinin müavini vəzifələrində işləmişəm. Birinci Qarabağ müharibəsinin iştirakçısı, müharibə veteranıyam. 1993-cü ildən fərdi sahibkarlıqla məşğul olmuşam, ailəmi dolandırmışam.

– Üzr istəyirəm, Qəni müəllim, Politeknik İnstitutu gərək ki, nə şair, nə də nasir hazırlayır...

– Ümumiyyətlə, hansı institut nasir, ya şair hazırlayır ki? Heç biri. Adlı-sanlı M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu hər il yüzlərlə müdavim qurtarır. Hamısının nasir, ya şair olduğunu demək mümkün deyil. Fikrimcə, adam anadan yazıçı doğulmalıdı. Sonradan yazıçı, ya şair olurlar. Başqa cür desək, Allah vergisi yoxdusa, hər hansı təhsillə yazıçı olmaq mümkün deyil. Cızma-qaraçı olur.

– Mövzudan uzaq düşdük. Yaradıcılıq yolunuz barədə qısa məlumat, zəhmət olmazsa...

– 1969-cu ildə ilk yazım “Pioner” jurnalında dərc olunub. 1976-cı ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində “Heç nə itmir” hekayəm çıxdı. İnstitutun dördüncü kursunda oxuyurdum. Siyasi iqtisadiyyatdan bizə dərs deyən rəhmətlik İsaməddin müəllim məni hər yerdə tərifləyirdi: “Böyük yazıçı olacaq” – deyirdi. 1984-cü ildə ilk kitabım çıxdı. Beləcə yazıçı oldum...

– Azərbaycan ədəbiyyatını bir zamanlar onilliklərə bölürdülər, siz özünü hansı dövrün yazıçısı, qələm sahibi kimi xarakterizə edərdiniz?

– Dediğiniz bölgü Sovet dövrünün məhsulu idi. Bizim nəsil adqoydudan yan keçdi, dövrən dəyişdi, ədəbiyyat rəvnəqini itirdi. Əlbəttə, mənim ədəbiyyata gəlişim 1976-cı ilə təsadüf elədiyindən özümü “yetmişinci”lərdən saya bilərəm, həmçinin, yazıçı kimi püxtələşməyim səksəninci illərə düşdüyündən özümü “səksəninci”lərdən də saya bilərəm. Onu da deyim ki, bu gün ədəbiyyata

nəfəs verən də elə “yetmişincilər”dir. Həmin dövrdə ədəbiyyata gələnlər artıq zamanəmizin görkəmli şairləri, yazıçıları, publisistləridir. Qələm yoldaşlarımdan hamısını sadalasam, çox vaxt aparacaq, amma bəzilərinin adını çəkməyi özümə borc bilirəm. Ağacəfər Həsənlı, Akif Əhmədgil, Tofiq Nurəli, Fəxri Müslüm, Afaq Məsud və başqaları...

– **Tanıdığınız yazıçıların əsərlərindən xoşunuza gələn və ya gəlməyən hansı cəhətləri qeyd edərdiniz?**

– Hə, qardaşım, nə deyim? Bu sualın cavabı bu kitaba da sığmaz. Amma uzunçuluq eləməyəcəyəm, çalışaram lakonik olum. Gəlin, asanlıq xətrinə, ədibi inşaatçı ilə müqayisə edək. Ədib üç inşaat materialından istifadə edir: oxuyub-əşitdiklərindən, görüklərindən, təxəyyülündən. Təxəyyül Allah vergisidir, hər şeyin başında dayanır. Vəssalam, dördüncü yoxdur. Ədib nə qədər çox oxusa, o qədər də əlindəki materialların çeşidi zəngin olur. Hətta, oxuduğu maraqsız, zəif kitablar da ədibə yazı-pozu prosesində lazım olur. Təcrübəmdən bilirəm. Kiçik bir qəsəbə kitabxanası evimizin yanındaı. Orada olan bütün kitabları oxumuşdum, V.Leninin 55 cildliyindən, K.Marksın “Kapitalından”, bir də mamaçılığa aid bir qalın kitabdan başqa. Əlacsızlıqdan “Kapital”ı da, Leninin 55 cildliyini də, hətta “Mamaçılıq” kitabını da oxudum. Əlbəttə, zəngin həyat təcrübəsi də ədəbi fəaliyyətə güclü təsir edir. Onsuz ədəbiyyat yoxdur. Amma ədibin təxəyyülü olmasa, əsl ədəbi nümunələr: nə roman, nə hekayə, nə şeir, nə poema, nə dram əsəri yarada biləcək; nə oxuduqları, nə həyat təcrübəsi bu işdə ona kömək eləyəcək. Bir sözlə, təxəyyül sement, kəc, gips, alçı rolunu oynayır. Onsuz ucaldılan divar tez uçar. Ədibləri iki yerə ayırmaq lazımdı, təxəyyüllü və təxəyyülsüz. Yəni, Allah vergisi olan yerdə ədəbiyyat var, yoxdursa, yazılanların həcmindən asılı olmayaraq kənara atılmalıdır. Onsuz da zamanın sınağından çıxma bilməyəcək... Biz bunun şahidiyik.

– Ümumiyyətlə, maraqlı romanlar müəllifi kimi deyə bilərsinizmi ədəbiyyatın, romançılığın vəzifəsi müasir dövrdə nədən ibarət olmalıdır?

– Ədəbiyyatın vəzifələrini bir sözlə ifadə etmək mümkün deyil. Çox geniş bir anlamdı. İnsanın tərbiyəsi, dünyagörüşü, özünüdərk ədəbiyyatla bağlıdır. Doğulduğum cənub bölgəsinin abu-havasını, etnik fərqliliyini, geniş dünya ilə bağlılığını, arxeoloji keçmişini, tarix və etnoqrafiyasını, yüz illik keçmişini, koloritli insanlarını, gözəl təbiətini ifadə edən “Qızıl xotuğ” romanım görkəmli yazıçı Məmməd Orucun təbiri ilə desək, “Azərbaycan ədəbiyyatında analoqu olmayan bir romandır”. Görkəmli şair Ağacəfər Həsənlili əsəri belə qiymətləndirib: “İki yüz səhifəlik romanı gülə-gülə, təbəssümlə, qımışa-qımışa oxudum”. Yaxud “Karxana” romanımı götürək. Bakının, Abşeronun yüz illik tarixinə bir ekskursdu. Oxucunu dalımcə aparmaq üçün süjetə kriminal çalarlar qatmışam. Amma məqsədim Abşeronda baş verən hadisələri nəql etməkdi.

– Bəzi tənqidçilər Qarabağ müharibəsinə dair nəşr əsərlərinin az yazılmasından bəhs edirlər. Mən bu fikirlə razı deyiləm. Regionlarda müharibəyə dair yaxşı əsərlər yazanlar var. Əgər tənqidçilər həmin əsərləri oxumayıblarsa, bu onların öz problemi deyilmi?

– I Qarabağ müharibəsindən sonra yazılan hərbi məzmunlu əsərlərin çoxunu mənfi qiymətləndirirəm. Onların sayının az-çoxluğunu demək çətindi, saymamışam. Məni düşündürən budur ki, uduzulmuş müharibə barəsində necə yazasan? Döyüşçülərin qəhrəmanlığından yazsan, oxucular soruşacaq ki, bəs niyə uduzmuşuq? Alçalmağımızdan yazsan, oxucu anlayacaq, amma qəbul etməyəcək. Amma II Qarabağ savaşı hər şeyi yerbəyer elədi. İndi roman da yazmaq olar, poema da yazmaq olar. Yəni, müəllifin əl-qolu azaddır, istədiyini yazı bilər. Qəhrəmanlıqdan, mərhumiyyətlərdən, qız-gəlinlərimizin alçaldılmasından, düşmənin namərdliyindən, alçaqlı-

ğından, nədən istəsən yazmaq olar. Hamı onu olduğu kimi qarşılayacaq. Çünki müharibə qalibiyyətlə bitib. Qalıbları isə heç kim mühakimə eləmir. Mən I Qarabağ müharibəsinin iştirakçısıyam, amma müharibədən bircə sətir də yaza bilmədim. Alınmadı. Bir azərbaycanlı kimi özümü məğlubiyyətin səbəbkarı sayırdım. Müharibədən sağ qayıtmağıma utanırdım. Amma indi nə istəsən yazmaq olar, nasirin təxəyyülünün qarşısındakı maneələr aradan qalxıb.

– Ədəbiyyatımızın qarşısında duran başlıca problem çap olunmuş əsərlərin peşəkarcasına tərcümə olunub xarici ölkələrə yayılmamasıdır. Bu sahədə biz geridə qalırıq.

– Tərcümə həmişə problem olub. Sovet dövründə də Azərbaycan ədiblərinin rus dilində çıxan kitablarını barmaqla saymaq olardı. Amma bu sahədə uğurlarımız get-gedə artırdı. Tərcüməçilərin sayı, tərcümələrin keyfiyyəti də artırdı. Sovet hökuməti dağıldıqdan sonra rus dilinə tərcümələr dəbdən düşdü, artıq yazıçılarımızı və şairlərimizi ingilis dilində çap olunmaq imkanları maraqlandıрмаğa başladı. Ədiblərin istəkləri tərcüməçi qıtlığı ilə üzləşdi. Tərcüməçinin tələb elədiyi zəhməthaqqı kasıb, dilənçi kökündə yaşayan ədiblərin imkanları fəvqündədir. Hətta bu problemləri həll eləyəndən sonra da iş bitmirdi. Xaricdə kitab çapının maliyyə məsrəfləri böyükdü. ABŞ-da, Nyu-York şəhərində iki kitab çap etdirdiyimdən sədləri necə çətinliklə aşdığımı təcrübəmdən bilirəm, iş heç bununla da bitmir. Xaricdə kitab reklam olunmasa, satılmır. Reklam xərcləri isə çox böyükdü... Bir sözlə, ingilis dilindən kənarda yaranan ədəbiyyatımızın problemləri bitib-tükənmir. Dünya ingilisdilli ədəbiyyatın hökmündədir. Böyük Nizami Gəncəvinin farsca yazması səbəbsiz deyildi ki!

– İndi görürsən ki, çox vaxt peşəkarlıqdan daha çox imzasını və əsərlərini hamının tanımadığı qələm sahibləri təbliğ olunur, bəzən onları yüksəkliklərə qaldırır, mükafat da verirlər. Bu nə ilə bağlı ola bilər?

– Ay İdris qardaşım, nə qoyub, nə axtarırsan! Peşəkarlar, istedad sahibləri yazmaqla məşğuldurlar, özünüreklama vaxtları yoxdur. Bu həmişə belə olub, yaxın ki, belə də olacaq. Həmişə əldəqayıрма şairlər, yazıçılar və hər cür cızma-qaraçılar ortada meydan sulayıblar. Bunun bir neçə səbəbi var. Əhalimiz az oxuyur, demək olar ki, heç oxumur, insanlarımızın zövqləri korlanıb. Oxucuların, dinləyicilərin böyük əksəriyyəti yazıçını şairdən, nəsrə nəzmdən ayıra bilmir. Beş-altı qoşma-gəraylı yazana, meyxana deyənə şair deyilir. Günümüzün reallığı budur” Neyləməli? Əlimizdən nə gəlir ki! Ümid edirəm ki, yaranan əsl ədəbi nümunələr Böyük Zamanın doğanağından keçəndən sonra əsl qiymətini alacaq. Bir misal çəkim. Eyni dövrdə yaşamış şairlərdən Y.Baratinskiy A.Puşkindən daha çox tanınırdı, daha çox sevilirdi. Amma zaman öz hökmünü verdi. İndi Rusiyada Y.Baratinskini yada salan yoxdur, A.Puşkinin adı isə dillərdən düşmür.

– **Qələbə qazandıq, indi meydan yazıçıların deyilmi?**

– Bəli, sizinlə razıyam, indi Qələbə qoxulu romanlar, povestlər, hekayələr yazmaq vaxtıdır. Bilirsən ki, mən I Qarabağ müharibəsinin iştirakçısıyam. Məndən soruşanda ki, niyə müharibə barəsində yazı yazmırsan, deyirdim, uduzulmuş müharibə haqqında yazı yazmaq çətindir. İndi, şükür Allaha, bu məsələ həll olunub. 44 günlük müharibədə Azərbaycan əsgəri öz sözünü dedi, XXI əsrdə Ordumuz qalib oldu. İndi Azərbaycan ədəbiyyatı öz sözünü deməlidir. Qələbə romanlarını, dram əsərlərini ortaya qoymalıdır ki, gələcək nəsillər də bütün həqiqətləri bilsin və unutmasın.

– **Yazıçılar Birliyinin fəaliyyəti bir yazıçı kimi sizi qane edirmi? Axı, ortada nəşə çatışmır.**

– Müasir Yazıçılar Birliyi necə olmalıdır, mən bilmirəm, amma köhnə Yazıçılar Birliyi artıq yoxdur. Üç min üzvü olan bir təşkilat köhnə stereotipləri sındırıb, amma yenisini yaratmayıb. Kiçik bir ölkənin üç min yazıçı və şairi var. Hər 3333 nəfərə, böyüklü-kiçikli

Azərbaycan vətəndaşına bir yazar düşür. Yazıçılar Birliyinin ən böyük uğuru da budur. 3333 nəfər bir yazarını dolandırmalıdır, yəni kitablarını almalıdır, həmin ədibi yaşatmalıdır. Əslində, zarafatı kənara qoysaq AYB yeni dövrlə ayaqlaşa bilmədi, ədəbiyyatımıza heç nə təklif eləyə bilmədi. Onlara nə maddi, nə mənəvi dəstək ola bildi, amorf bir təşkilata çevrildi. Uzun müddətdi ki, dövlətin Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına ayırdığı vəsaiti heçə-puçə xərcləməklə məşğuldu. Axırncı 30 ildə bircə yeni mətbu orqanı yaradılmadı, olan-qalan mətbu orqanları da tənəzzüldədi, tirajları rayon qəzetlərinin tirajlarından da azdır. Vallah, danışmalı deyil, danışdıqca dərdlərimiz təzələnir...

– Sizi narahat edən mövzularda yazə bilirsinizmi? Yoxsa buna bir ömür bəs etmir?

– İdris müəllim, səni inandırırım ki, “N” qədər roman yazmaq olar. Şükür Allaha, mövzu çoxdu, təki yazasan. Bir amma var! Bir əllə əl çalmaq mümkün deyil. Bəli, bəli, hər usta zurnaçalanın bir balabanda züytutanı olmalıdır. Yazıçı kefi nə istədi yazə bilməz ki! Meyarlar var, ölçü-mizan var. Yəni, hər bir yazar kimlər üçünsə yazmalıdır, yəni sosial sifariş olmalıdır. Yaradıcı adamlar göydən düşmərlər, kütlənin içindən çıxırlar, yaşadığı cəmiyyətin meyvəsidirlər... Sosial sifariş mayak kimidi, yazıçıya yol göstərir, gəmisini sualtı qayalardan, saydan keçirir, limana çatdırır. Fransız yazıçısı Flober deyirdi ki, mən cəmiyyət üçün yox, öz kefim üçün yazıram, çap olunmağım vacib deyil. Yazıçı öz məşhur qəsindən bayıra çıxmırdı, valideynlərinin ona saxladığı var-dövlətdən xıdır-xıdır xərcləyir və ancaq ədəbiyyatla məşğul olurdu. Nəhayət, “Madam Bovari” romanını yazıb qurtardı, dərhal çap elətdirdi. Yazıcının hiyləgərliyi üzə çıxdı. Məlum oldu ki, hətta, belə imkanlı, istedadlı yazıçı da mayaksız keçinə bilmir, sosial sifarışı yerinə yetirdiyinə əmin olmaq istəyir, romanı çap elətdirir.

Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti dediyimiz mayak vəzifəsini yerinə yetirə bilmir. Yazıçı məcburdu ki, qarasına getsin, hər addımını ölçüb-biçsin, yoxsa “gəmisini” saya oturma bilər, seçdiyi ən gözəl mövzular da onu xilas edə bilməz.

– Nizami Gəncəvi dünyə poeziyasının Günəşi hesab edilir. Heç olmasa gələcəkdə onun qüdrətinin, yazdığı əsərlərin yarısının yarısı tutumunda dahilərimiz yetişəcəkmiki?

– Bizim qürur yerimiz N.Gəncəvi haqqında nə deyilməlidirsə, deyilib, nə yazılmalıdır, yazılıb. Onun “Xəmsə”sinə qırxıdan çox nəzirə yazılıb. Uzun müddət şairlərin işığına getdikləri kəhkəşandakı Dan ulduzu olub. Məlum bir həqiqəti bir də təkrarlayaq, əlbəttə, Nizami Gəncəvi təkrar olunmaz bir şairdir. Bu qədər! Görürəm bu kifayət deyil... Məndən Nizami haqqında təzə nəşə eşitmək istəyirsən? Bir də belə bir dahi dünyaya gələcəkmiki? Güman ki! Amma həmin dahi Nizami olmayacaq.

– Son sual: bəzən başqasının əvəzinə şeir, hekayə, roman, povest yazırlar, mahnı da bəstələyirlər. Siz bu işə necə baxırsınız?

– Başqası üçün roman da, povest də yazmaq olar, hətta, şeir, mahnı da qoşmaq olar. Nə olar ki? Burda nə var ki! Yazının kimin adından olmağından asılı olmayaraq bundan ədəbiyyat heç nə itirmir. Əslində yazarı qınamağa dəyməz. Çətin bir zəmanə gəlib, hərə başını bir cür dolandırır. Yazır, qoy yazsın. Əsas odur ki, yazdığı istedad işığı saçsın, cızma-qara olmasın. Mirzə Şəfi Vazehin şeirlərinin müəllifliyi mənimsənilsə də, mahiyyətini dəyişmədi. Şeirləri öz adından dərc edən F.Bodenştedtə şöhrət gətirsə də, istedad vermədi. Biz bədii tərəfindən danışıırıq. Başqa tərəfdən yanaşdıqda, əlbəttə, əxlaqsızlıqdı. Mən bunu alqışlamıram. Bir də sizi inandırırıram ki, istedad sahibləri bu əmələ qol qoymazlar! Cızma-qaraçıları isə müzakirə eləməyə dəyməz... Əsl ədəbiyyatın onlara nə dərli var!

– Maraqlı söhbət üçün sizə “Lerik” qəzetinin oxucuları adından təşəkkür edirəm. Zənnimcə, polemik söhbətimiz alındı.

– Sağ olun, bütün oxucularınıza minnətdaram.

5. Əgər Allah-Taala sənə vergi verməyibsə, yazma, veribsə, yaz...

Yazıçı-publisist Hacı Qəni Camalzadə ilə müsahibə

– Yazıçı-publisist, tarixi romanların və çoxsaylı hekayələrin müəllifi, Qarabağ müharibəsi iştirakçısı Hacı Qəni Camalzadə...

– Bəzən nədənsə danışırısan, dediklərin qalır bir yanda, soruşurlar ki, hardansan? Sanki bunun burda danışılanlara hansısa bir aidiyyəti var. Hər dəfə yada düşdükcə təəccüblənirsən... İndi xatırlayıram: 17–18 yaşım olardı. Keçib düz baş redaktorların yanına gedirdim. Beləcə, ilk dəfə çəkinmədən Seyfəddin Dağlının kabinetinə daxil olduğum yadımdadır.

İçəri girib dedim: – Gəlmək olar?

Baxdı ki, arıq, çəlimsiz bir oğlanam. Dedi: – Nə istəyirsən, bala?

Dedim: – Hekayə gətirmişəm.

Nurani bir insan idi, ağ saçları vardı. Yanımdaca oxudu. “Gələn nömrədə verəcəm”, – dedi. Amma heç soruşmadı ki, neçə yaşım var, hardanam, harda yaşayıram? Bircə onu soruşdu ki, nə ilə məşğulam. “Tələbəyəm”, – dedim. Vəssalam. “Adət” hekayəm beləcə dərc olundu. “Heç nə itmir” hekayəm isə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində dərc olundu. İllər keçib, amma hələ də o qənaətdəyəm ki, doğrudan da, heç nə itmir...

Tələbəyəm Yavər Əsədzadə ilə dərnəyə gedirdik. Yavər Əsədzadə də karikaturaçı idi. Əlimdə bükülmüş bir kağız vardı. Bildi ki, hekayədir, alıb oxudu, “Gedək, bunu verək “Ədəbiyyat”a”, – dedi. Apardı məni Sirius Təbrizlinin yanına. Doğrusu, Sirius ilk baxışdan

kobud, özündənrazı insan təsiri bağışlayırdı. Qayıtdı ki, yenə təzə bir “Nobel” mükafatçısını gətirmisən? Doğrusu, bu söz heç xoşuma gəlmədi. Yavər təkidlə dedi ki, “Sirus müəllim, siz bir oxuyun”. O da alıb kənardakı yazılar toplanan yeşiyə atdı. 3–4 gün keçəndən sonra dözmədim, dedim gedib mən də bir acı söz deyim...

Görən kimi dedi: “Nə lazımdır?” Dedim: “Mənəm, Qəni Camal”. Qalxıb ayağa dedi: “Səni təbrik edirəm, çox gözəl hekayədir. Oxumamısan?” Dedim, “nəyi?” Dedi, “Qəzətdə çıxıb hekayən. Sən böyük yazıçısan”. Gəzdirdi məni bütün redaksiyada, hamıyla tanış etdi ki, baxın, Qəni Camalzadə bu uşaqdır. O vaxt Yusif Əzimzadə idi baş redaktor. Sonra məni onun otağına aparıb tanış etdi. Beləcə, birinci hekayəm çox uğurlu alındı.

– Sizin ilk oxucunuz kim oldu? Kim sizi yazmağa həvəsləndirdi?

– Mən 5 yaşında getmişəm məktəbə. Həvəsliydim, əlifbanı da bilirdim. 3-cü sinfə keçəndə müəllimim bir kitab verdi mənə, dedi, “tətildə bunu oxumayıb gəlsən, qulaqlarını dartacam”. Köhnə kiril əlifbasında olan kitabın üzərində, yadımdadır ki, bir qız şəkli vardı, əlində də çətir. Mənə dedi ki, bu kitabın müəllifinin adını yaxşı yadında saxla. Bunun yaxşı uşaq hekayələri var. Dedim, “o, adamdır?” “Əlbəttə”, – dedi. Soruşdum ki, adamlar kitab yaza bilirlər? Dedi ki, yazırlar. Bizim o vaxt fikrimizdə kitab ancaq Qurani-Kərim idi. Həmişə də evdə deyirdilər: “ona əl vurma!” Dedim: “Mən də kitab yaza bilərəm?” “Yaza bilərsən, amma çoxlu oxumalısan”, – dedi. Beləcə başladı oxumaq, mütaliə... Ailəmizdə savadlı adamlar vardı. Mən Molla Camalın nəvəsiyəm. O, bütün həyatı boyu Quran oxuyub, kimisə dəfn etdiyinə görə bir qəpik də almayıb. Hamısını ürəkdən, havayı edib. Quranı oxuyardı, sonra da gedib xışdan yapışib özü üçün tarlanı əkərdi. Belə bir insan idi.

– Belə bir ailədən çıxmısınız və özünüz də inanlı bir insan kimi tanınırsınız. Həcc ziyarətində olmusunuz və bu günü-

müz üçün müzakirələrə yol açan “Şeytana daş atanlar” romanını qələmə almısınız. Bu romanın əsas qayəsi, fəlsəfəsi nədən ibarətdir?

– Mən bir neçə dəfə Həcc ziyarətinə getmək istəmişəm. Müxtəlif səbəblərdən alınmayıb. 1992-ci ildə ilk dəfə getmək istəyəndə məni müharibəyə apardılar. O dövəmdə Moskvaya, səfirliyə müraciət etməklə getmək olurdu. Ətrafımda inanclı adamlar vardı, birlikdə getmək istəyirdik. İlyarım müharibədə oldum və kontuziya alıb qayıtdım. Vəziyyətim bir az ağır idi. Beş-altı il əlimə qələm ala bilmədim. Əllərim əsirdi, canımla əlləşirdim. Uşaqlar da balacaydılar... 1997–98-ci illərdə bir də təklif elədilər. Onda artıq hardansa icazə almağa ehtiyac yox idi. Müstəqil Azərbaycan var idi. Amma onda da maddi imkanım o deyildi. Düşündüm ki, gərək evdə ehtiyat pul qoyasan, bir hadisə olsa, uşaqlarım məndən sonra heç olmasa, bir müddət dolana bilsinlər. Dostlarım əl çəkməsələr də, düşündüm ki, bu vəziyyətdə heç cürə gedə bilməyəcəm...

İllər sonra başıma bir iş gəldi və elə bilin, mən təzədən doğuldum. Onda düşündüm ki, Həcc mənə artıq vacibdir və mən getdim. Bu, inam, inanc məsələsidir. Gedərkən yolda çox maraqlı və bəzən də ağırlı müşahidələrim oldu. Mən bir hissəsini yazdım, böyük bir hissəsini necə yazacağımı fikirləşdim... Bir şey deyim, bizim açıq yataq səhnələri yazılmış kitablarımız yoxdur. Kənardan oxuyuruq, Avropa, xüsusən, fransız ədəbiyyatından... Amma bəzən düşünəndə ki, bunları biz də yaşamışıq, biz də yaza bilərdik, onda belə bir sual ortaya çıxır ki, mən bunu kimin üçün yazıram? Bu sual qarşına çıxırsa, demək, sənin oxucun yoxdur... Əslində, oxucun var. Sadəcə, gözləyirik ki, bu səddi birinci kim adlayacaq? Qoy birinci o pozsun, sonra mən. Ondan sonra baxaram ki, yazmaq olar, ya yox... Əlbəttə, mən gənclik illərimdən danışiram. İndi qarşımda tamam başqa məsələlər dayanır, daha böyük məsələlər... Məsələn, təhsil sistemimiz elə yerə gəlib ki, cavanlarımız kitab da oxumurlar.

Bu, böyük bir bədbəxtlikdir. Sanki nəsillərdən-nəsillərə ötürülmə prosesi dayanıb. Sovet dövründə yazılan bir çox əsəri oxuyan yoxdu. Oxusalar da, onlardan nəşə əxz etmək mümkün deyil; tək-tək ədəbi nümunələri çıxmaq şərtilə. Hazırda bu sahədə bir boşluq var. Yəni nəsillərdən-nəsillərə keçid olmalıydı, o da yoxdur. Nə mənəvi cəhətdən keçid var, nə yazı cəhətdən, nə də üslub...

Mənim düşüncəmə görə, yazıçı gördüyünü yazırsa, o yazıçı deyil. Yazıçı əgər onu təxəyyülündən keçirə bilmirsə, ona necə yazıçı deyək? Fikir verirsinizsə, son illər onlarla tarixi roman yazılıb. Hətta bizim ən hörmət etdiyimiz yazıçının da yazdığı romanı qaldırırsan və dərhal bilirsən ki, mənasız bir şey oxuyursan. Çünki o cür yazmaq olmaz. Məsələn, Şah İsmayıl Xətai haqqında o cür yazılmamalıdır. Əzizə Cəfərzadənin “Aləmdə səsim var mənim” kitabı bizim ürəyimizə təsir edən yazılardandır. Amma keçmişimizə münasibətdə yeni yanaşma olmalıdır. Əgər təxəyyül yoxdursa, bunu etmək mümkün olmayacaq. Mənim “Şeytana daş atanlar” romanımın böyük bir hissəsi də təxəyyülün məhsuludur.

“Şeytana daş atanlar”da mənim qarşımda bir neçə məsələ dayanırdı – inanlı adamları göstərmək... Orada yüzlərlə, minlərlə insana baxırdım və düşünürdüm ki, sən atdığıın daşın səsinə necə eşidə bilərsən? Deyirdim ki, bu, yəqin mümkün deyil. Orada bir inanlı axund var idi, neçə dəfə gedib-gəlmişdi ziyarətə. O mənə dedi ki, sən eşidəcəksən, öz atdığıın daşın səsinə eşidəcəksən. Dedi, gedəndə görəcəksən. Təsəvvür edin ki, hər tərəfdən səni sıxırlar və sən doqquz daşı tutmusan əlində, ehtiyat üçün cibinə də qoymusan. Mən daşı qaldıranda bir anlıq ətrafdakı bütün səslər kəsildi. Elə bildim, mən yeganə insanam, daş əlimdə divarla üzbəüz dayanmışam. Atdım və çıxqılıtsını eşitdim. Eşidəndən sonra yenə bütün səslər peyda oldu. İkinci daşı atanda onu eşitmədim. Sonra yenə ziyarətə getdim. Amma o daşın səsinə daha eşitmədim. İnanlı insanların əksəriyyəti bunu keçib. Amma kitabda təkcə inanlı insanları göstərə bilməzdim. Başqalarının da obrazını romana gətirdim.

Bu mövzuda təmsil, yol qeydləri, publisistik yazılar yazılıb, amma Azərbaycanda Həcc ziyarəti haqqında roman yazılmamışdı. Mən bu romanla Həcc ziyarətinin fəlsəfəsini ortaya qoydum. Zərdüştədən soruşurlar ki, atəşpərəstlər niyə sənə sitayiş edirlər? Deyir, “atəşpərəstlər o oda ki sitayiş edirlər, o mənim qəlbimdə yanır. Onlar qəlbimdə yanan oda sitayiş edirlər, mənə yox”.

– Deyirlər, insanın dünyaya gəlişi ilə alın yazısı da yazılmış olur. Yazıçılıq alın yazısı – tale işidir?

– Tez-tez məktəblərdə, mədəniyyət mərkəzlərində görüşlərim olur. Onlara dediyimi sizə də deyirəm. 20, 30, 50 kitab oxuyandan sonra istənilən səkkiz sinif təhsilli adam artıq oturub yaza bilər. Əlbəttə, ədəbiyyatşünaslığın əsaslarını, nəzəriyyəsini də oxumuş olsa, lap yaxşı. O artıq povest, roman yaza bilər. Qoyursan qabağına bir süjet xətti və yazırsan. Amma bu yazılar quru alınır. Mən mühəndisəm. Yarımkeçiricilər nəzəriyyəsi var. Yarımkeçiriciləri yanaşı qoyursan və nə qədər ki bunlara tok verməmişən, enerji verməmişən, bu elektronlar xaotik hərəkət edir. Bunlara müsbət və mənfi enerji qoşulan kimi keçidlər hamısı hərəkətə gəlir, enerjini yaradır. Yeni bir enerji yaranır. Kitab da belədir. Quru haldadır yaratdığın struktur, personajlar, hadisələr hərəkətsizdir. Əgər Allah-taala sənə vergi veribsə, nəfəsini verirsən və personajlar hərəkətə gəlir. Əgər Allah-taala sənə vergi verməyibsə, yazma, veribsə, yaz. Verginin də olub-olmadığını yazandan sonra bilirsən. Bu mənim ədəbiyyat haqqında bildiklərim və düşündüklərimdir. Əgər mənim personajım hərəkət eləmirsə, mənim hadisələrim səni cəlb eləmirsə, deməli, məndə istedad yoxdur.

– Maraqlıdır, niyə ayrı-ayrı insanlar öz peşələrində uğur qazansalar da, yenə də ədəbiyyata üz tuturlar və bəzən, bayaq dediyiniz kimi, “yazılmış” kitablar ortaya çıxır? Hansı ehtiyacdən, tələbatdan yaranır o? Sizə bu mənzərələr, yəqin çox tanışdır...

– Məncə, siz bunu məndən yaxşı bilməlisiniz. Siz özünüz də publisistika ilə məşğulsunuz. Siz elə özünüz də yazıçısınız. Mənim fikirlərimə gəldikdə isə, bilirik ki, əyyami-qədimdən söz adamları həmişə yüksəkdə dayanıb, söz sahibləri həmişə işıqlı sayılıblar. Hətta ən işıqsızı da işıqlı sayılıb. Çünki yazıblar. Ona görə bəziləri buna aldanırlar. Deyirlər, mütləq biz də söz sahibi olmalıyıq. Onlar bilirlər ki, pulnan uzağa getmək mümkün deyil, amma söznən yaddaşlarda qalmaq olar.

– **Əsərləriniz bir-çox dillərə tərcümə edilib, xarici ölkələrdə çap olunub... Necə başladı bu proses, necə oldu ki, sizi bizdən çox uzaqlarda da oxumağa başladılar? Axı bəziləri tez-tez deyir: “Öz yazdığımızı özümüzdən başqa oxuyan yoxdur...”**

– Mənim övladım Amerikada yaşayır. Bəlkə də elə buna görə mənə yol açıldı. Hər şey “Qızıl xotuğ” ilə başladı... 2008-ci ildə “Literaturniy Azərbaycan” jurnalı gözəl tərcüməçi Nadir Ağasiyevin tərcüməsində onu dərc elədi. Sonra kitab halında çap edildi. Həmin kitabla getdim Amerikaya və orada Nyu-York Ədəbiyyat Klubu ilə tanış oldum, ora üzv oldum. Həmin kluba onda Zinovi Karovın rəhbərlik edirdi. İndi rəhmətə gedib. Əsasən, rusdilli ədəbiyyatçıları toplamışdı ora. Mən həmin kitabı verdim və oxuyub çox xoşuna gəldi. Dedi, “Əgər razısansa, mən dəstək olacam ki, bu kitab burda da çap olunsun”. Sonra “Karxana” romanımı Kamran Nəzirli tərcümə elədi. Onu da ora göndərdim və o kitabım da belə nəşr olundu. Orada çox maraqlı insanlarla tanış oldum, ünsiyyət qurdum. Çox istəyərdim ki, “Şeytana daş atanlar” da ingilis dilində orada çap olunsun.

– **Yazıcının yazmaqla işi bitmir, ondan sonra yeni proses başlayır – tanıtım... Satirik üslubda qələmə alınan ilk irihəcmli əsərinizdən sonra daha ciddi ictimai-mənəvi mətləblərə toxunulan “Karxana” əsəri həm roman janrının tələbləri, həm də mükəmməlliyilə daha çox tanındı. Demək olar ki, məhz elə Sizin – Hacı Qəni Camalzadə imzanızı da oxucuya ən çox o tanıtdı.**

– Yox, mənə elə gəlir ki, sadəcə, ədəbi tənqid “Qızıl xotuğ” və “Karxana” romanıma daha yaxşı nəzər salıb. Onlar haqqında kifayət qədər tərifli fikirlər söylənib. Amma “Kiaksarın axırınıc savaşı”, “Şeytana daş atanlar” haqqında yazılanlar üzdən yazılıb, mahiyyətinə vara bilməyiblər, yəni içinə girə bilməyiblər. Çünki “içinə girmək” üçün bir az inancılı insan olmaq lazımdır. “Kiaksarın axırınıc savaşı”ı haqqında yazmaq üçün gərək tarixə ekskursiya edəsən...

– **Qırx il hakimiyyətdə olmuş şahənşah Kiaksarın parlaq surətini, sərkərdəlik məharətini qələmə almaqla onun simasında qədim tariximizin unudulmuş səhifələrinə işıq salmısınız... Kiaksarın qəhrəmanlığını, əzmini, qətiyyətini bu günə əlaqələndirsək...**

– İllər öncə məndən soruşurdular ki, niyə Qarabağ müharibəsi haqqında kitab yazmırsan? Doğrusu, başlamışdım, amma axıra çatdıra bilmirdim. Onda özümüzü məğlub kimi hiss edirdik və mən bunu yazı bilmirdim, ifadə etməyə çətinlik çəkirdim. Heç almanlar da uduzduqları müharibə haqqında roman yazmadılar. Çünki acıdır. Çox acıdır... İnsanları acıya səsləmək olmur. Bizim insanlarımıza həddindən artıq böyük işgəncələr verilmişdi. Bunu ədəbiyyata gətirmək çox ağır idi...

– **Sizin Qarabağ mövzusunda qələmə aldığınız əsərlər çox fərqli, canlı və inandırıcı olmalıdır. Yəqin ki, top-tüfəng səsləri hələ də qulaqlarınızdadır...**

– Biz indi qalib xalq kimi öz ağrı-acılarımızı yazmalıyıq. Bu gün artıq qələbə çaldıqdan sonra məğrur xalq olaraq, əlbəttə, o mövzuda yazacağıq...

– **Yazdıqca, özünüzü psixoloq kimi hiss edirsiniz?**

– Psixoloq kimi yox. Bütün yazılarımda mən varam. Mən orada diktə eləmirəm. Mən özümə bir oxucu kimi baxıram, öz fikrimi soruşuram. Bəzən fikrim yaxşı olanda onu ora gətirirəm. Çox vaxt özümün əsiri oluram. Çox vaxt da özümdən kənarlaşdırıram.

– Nə istəyir insanlar, elə sizin qəhrəmanlar?

– Mənim qəhrəmanlarım heç vaxt nə pis olublar, nə də yaxşı. Onlar adi insanlardır. İnsanlar da xoşbəxtlik istəyirlər. Çamurluğun içində belə, xoşbəxtlik istəyirlər. Amma xoşbəxt ola bilmirlər. Bu, taledir.

– İndi hansı yaşdasınız?

– İnsan sağlam olanda özünü cavan hiss edir, ağrıda qoca. Mən müharibədən qayıdan cavan uşaqları görürəm. Müharibədən şikəst, əzilmiş, psixikası pozulmuş gəliblər. Onların bir qismi özünü çox qoca hiss edir, çünki ağrıyırlar. Mən də ağrıda özümü qoca, ağrımayan cavan hiss edirəm. Mən həm də cavanlıqdan özümü belə tərbiyə etmişəm ki, bir az qabağı fikirləşim...

– **Haqqınızda deyilənləri ümumiləşdirsək, belə bir qənaətə gəlmək olar: ziyalı mövqeyi olan düşüncə adamı, yazıçı adını qoruyan, yaşadan yaradıcı intellektual insan... Və eyni zamanda ziddiyyətli insan...**

– Mən hər adamın xoşuna gəlmirəm. Çox “şirin” adam deyiləm. Mən bəzilərinin xoşuna ona görə gəlməyə bilərəm ki, müstəqil adamam. Dostluq edəndə də kişi kimi dostluq edirəm. Yaxşı insanın mənəvi cəhətdən quluyam. Elə insanlar var ki, onlarla bir stəkan çay da içmək olmur, gözün görə-görə sənə pislik edir. Elə adam var ki, onu aldatmaq asandır. Elə adamdan nədənsə hamının xoşu gəlir. Bir sözlə, hesab edirəm ki, mən lazımlı adamam.

MƏNİM TƏRCÜMEYİ-HALIM

Həyatımın cıdırı

“1956-cı il yanvarın birində Lerik rayonunun Durqan kəndində anadan olmuşdur”. Doğum haqqında şəhadətnaməmdə belə yazılıb.

Deyilənə görə, 1955-ci ilin dekabrı çox mülayim keçirmiş. Həmin günlərdə evimizə atamın Mastail kəndində yaşayan kiçik xalası Mərhəbə xanım qonaq gəlmiş. Qadın hamilə imiş. Dağlara qar düşdüyündən, bənd-bərə bağlandığından, xala Mastail kəndinə qayıda bilməmişdi. Bir sözlə, bizim evdə mənimlə eyni vaxtda Zərifə adında bir qız da dünyaya göz açıbmış. Guya göbəkkəsdim imiş. Amma həyat bizi qovuşdurmadı.

Bir az qabağa qaçıram. Mən həmin qızı qırx ildən sonra Bakıda xəstəxanada gördüm. Ona baş çəkməyə əmioğlumun təkidi ilə getdim. Zərifə ərddə idi, övladları vardı. Yad adamlar kimi salamlaşdıq. Vəssalam. O, cavan yaşında rəhmətə getdi.

Doğum şəhadətnaməsindəki tarix məni açmırdı. Təvəllüdüm bayrama düşdüyündən heç vaxt əməlli-başlı ad günü keçirməmişəm. Bəs, əslində, necə olub. Uzun sorğu-sualdan sonra rəhmətlik anam boynuna aldı ki, sən yeni ilin ilk günü – Milad günü deyil, dekabrın iyirmi səkkizi anadan olmusan. Doğum tariximin sərbəst şəkildə dəyişilməsi mənə baha başa gəlmişdi. Altmış beş yaşında

təqaüdə çıxanda yarım il itirdim. Altını mənə təyin olunan aylığa, 315 manat təqaüdümə vuranda 1890 manat eləyir. Ziyan göz qabağındadı. Əlbəttə, bu bir zarafatdır.

İbtidai təhsilimi kənd məktəbində almışam. Məktəb Talış mahalının tanınmış şəxslərindən olan rəhmətlik Qardaşxan mamunun (talışca əmi – red.) kürsülü, eyvanlı evinin bir otağında yerləşirdi. Dır-deşikli, əl rəndəsi ilə yonulmuş döşəmə taxtalarının cırıltısı hələ də qulaqlarımdadı. Tavanın qaralmış pərdiləri, sinif otağının ortasında qoyulmuş odun sobası, böyründə yığılmış yarmaçalar, birləşmə yerlərindən tüstülənən uzun dütkeşi indi də gözümün önündədi. Müəllimimiz dörd şərti sinfə, yəni on-on iki uşağa eyni vaxtda dərs keçirdi. Biz belə bir təhsil sisteminin yetirmələriyik...

O vaxtlar kəndimizdə cəmi qırx ev var idi. Otuz ildən sonra ora yolum düşəndə gördüm ki, iyirmi ev qalıb. Düşünürəm, bu sürətlə kiçilsə, kənddən ellik-obalıq qalmayacaq. Kədərli mənzərədi. Görünür, ölkənin kiçik dağ kəndlərinin əksəriyyətinin aqibəti belədir. Qarşısıalınmaz qloballaşma – ağır urbanizasiya yenilməz addımlarla irəliləyir, pədənşahlıqdan qalma həyat tərzi son günlərini yaşayır. Artıq dünya süni intellektə hamilədir. Hisslərimiz korşalır, ürəklərimiz kobudlaşır, təbiət bəkarətini itirir.

Orta məktəbə gedəndə beş yaşımdı, artıq yazırdım da, hıqqana-hıqqana oxuyurdum da. Vunderkind-zad deyildim, sadəcə, kitab oxumağa böyük həvəsim vardı, şeiri, nağılı çox sevirdim. Məclislərin birini də buraxmazdım, nağılcılara saatlarla qulaq assam da, heç vaxt yorulmazdım. Bir az şuluq idim, amma babat oxuyurdum. Azərbaycancanı məktəbdə öyrənmişəm. Evdə ana dilimizdə, talışca danışırıdık. İlk müəllimim rəhmətlik Mir Xudu müəllim olub. Xətrimi istəyirdi, bir az qohumluğu çatırdı, mənimlə məzələnməyi, danışdırmağı xoşlayırdı. Dördüncü sinfə keçəndə bir kitab verdi. Dedi ki, bunu tətildə oxuyub mənə danışarsan. Sonra da əlavə etdi ki, əgər danışmasan, səni hər gün küncə qoyaca-

ğam, heç milisioner atan da səni əlimdən ala bilməz. Hərbə-zorba təsir elədi, müəllimə söz verdim. Bu, mənim oxuduğum ilk irihəcmli bədii kitab idi, amma nə adı, nə məzmunu yadımda qalıb, yalnız üz qabığında başının üstündə çətir tutmuş sarışın qız şəkli, qızın gülümsər çöhrəsi xatirimdədir. Yay tətildən qayıdanda Mir Xudu müəllimə kitabın məzmununu danışmaq istədim, o sözümü kəsib soruşdu: “Hə, kitab xoşuna gəldi?” Dedim: “Bəli!” Sonra bir qədər tərəddüd edib soruşdum: “Müəllim, bunu adam yazıb?” Müəllim dedi: “Əlbəttə, bəs, sən necə bilirdin?” Söylədim, “Mən elə bilirdim kitabları adamlar yazmır, göydən enir”. Müəllim təəcübləndi: “Bunu hardan çıxartdın?”

Tez bildirdim ki, evdəkilər deyirlər: müqəddəs “Quran” kitabını göydən mələklər endirib. Müəllim uşaq sadələvhliyəmə gülmədi: “Düzdür, “Quran” göydən enib, amma qalan kitabları insanlar yazıb!” Mən inamsız halda: “Yəni hər bir adam kitab yazı bilər?” Müəllim başını tərpətdi. Mən dəqiqləşdirməyə çalışdım: “Mən də kitab yazı bilərəm?” Mir Xudu müəllim özünü saxlaya bilmədi, təbəssümlə cavab verdi: “Əlbəttə! – dedi. – Amma bunun üçün çoxlu kitab oxumalısan...”

Rəhmətlik atam rayon milis şöbəsində çalışırdı, milis nəfəri idi, həftədə bir-iki dəfə kəndə gəlirdi. Mindiyi səmənd atını uzaqdan tanıyırdım. O, əzsavadlı idi, amma talışca xeyli seir bilirdi. Deyirdi ki, ötən əsrin 30-cu illərində orta məktəbin ibtidai sinfində talış dilində oxumuşam: baban rəhmətə gedəndən sonra yetim qaldım, təhsilimi yarımçıq qoymalı oldum. Atam bildiyi şeirlər Zülfüqar Əhməd zadənin şeirləri idi.

Həddi-buluğa çatandan sonra əmin oldum ki, Talış mahalının klassik mütəfəkkiri, istedadlı şairi, ictimai-siyasi, ədəbi-pedaqoji xadimi, siyasi repressiyanın qurbanı Zülfüqar Əhməd zadənin talış dilində yazdığı şeirlərin hər biri ayrıca sənət əsəridir, mükəm-

məl poeziya nümunəsidir. Sonralar öyrəndim ki, belə gözəl ziyalı, şair, ictimai xadim 1937-ci ilin repressiya qurbanlarından biri olub. Onun talış dilindəki şeirlərinin bəziləri indi də yadımda qalıb.

Əv çiçə kardə tır-tır,
Çı kolxozi traktor,
Əv de çiçi qardədə,
İ purşa nat hardədə!

O nədir edir tır-tır,
O, kolxoz traktorudur,
O nə ilə fırlanır,
Bir damcı neft işlədir.

(Sətri tərcümə)

Sonralar mən Zülfüqar Əhmədzadənin oğlu, görkəmli şair, “Kırpi” jurnalının baş redaktorunun müavini Rüfət Əhmədzadə ilə tanış oldum. Daha sonra nəvələrini tanıdım.

1965-ci ildə ailəmiz Bakıya köçdü. On yaşım vardı. Atamı milisdən çıxarmışdılar. Altı uşaqly ailəmiz çətin durumda idi. Böyük qardaşım institutda oxuyurdu, kiçik bacı-qardaşlarım məktəbə gədən yaşda idilər. Buradan-ora, oradan-bura köçürdük. Buna baxmayaraq valideynlərimin bir tələbi vardı: “Dərslərinizi əla oxuyun”.

Rəhmətlik atam karxanada fəhləlik edirdi, çox sərt adam idi, hirsli kişi idi, əli də çox ağır idi. Onun qorxusundan yaxşı oxuyurduq. Şəraitətsiz, kiçik bir mənzildə qalırdıq. Ehtiyac, kasıblıq göz açmağa imkan vermirdi. Məktəbdəki uşaqlar ilə müqayisədə geyimimiz yaxşı deyildi. Bu bizi sıxırdı.

Qəsəbədə balaca bir kitabxana vardı, kitabı evə vermirdilər. Anamdan icazə almışdım. Oxumağa ora gedirdim. Ev tapşırıqları-

mı da burada hazırlayırdım. Vaxtım çox idi. İki-üç ilə kitabxanadakı bütün kitabları oxudum. Hətta V.Leninin 55 cildliyini, K.Marksın “Kapitalını” da vərəqlədim. Oxu zalında çox oturmaq olmurdu, içəridən yüngül nöyüt iyi gəlirdi. Sonralar öyrəndim ki, köhnələrdə binada ağ neft satılırmış, yəqin iyi divarlara hopmuşdu.

Beşinci sinifdən Bakıdakı 230 sayılı natamam orta məktəbdə oxumuşam. Sentyabrın əvvəli idi, direktorun kabinetində bir neçə müəllim məni imtahan elədi. Həm yaşım az idi, həm də rayondan gəlmişdim deyə, beşinci sinfə götürmək istəmirdilər. Atam kənarda oturmuşdu. İmtahandan üzüağ çıxdım. Suallara sıxıntı ilə cavab versəm də, rəhmətlik Eynulla müəllim tərəfimi saxladı. Dedi ki, körpə uşağı sıxma-boğmaya salmayın, bilməyinə bilir, amma kənddə böyüyüb, bir az xamlıq edir, inanıram ki, bir-iki aya alışıacaq.

Mən Eynulla müəllimin etibarını doğrultdum. Tezliklə açıldım, heç bir ay keçmədi ki, artıq sinif yoldaşlarımdan pis oxumuram, bəlkə də çoxundan yaxşı oxuyurdum.

Yaşayış yerimizi tez-tez dəyişməyimiz başımıza bəla idi. Nəhayət, atamın işlədiyi idarə insafa gəldi. Ailəməizə ikimərtəbəli binaların birinin ikinci mərtəbəsində birotəqlı mənzil verildi. Təzə köçdüyümüzdən həyətdəki uşaqlardan heç kimi tanıyırdım. Bir dəfə dərstdən gəlib binaların arxasındakı ağacların kölgəsində oturmuşdum. Payızın əvvəli idi, amma havalar isti keçirdi. Əlimə maraqlı bir kitab düşmüşdü. Bu, ingilis yazıçısı Artur Konan Doylun “Baskervillərin iti” povesti idi. Tərcüməçi Beydulla Musayev idi. Mütaliyəyə başım bərk qarışmışdı. Cırıltı səsinə gözümlə kitabdan ayırdım. Gördüm bizim binanın birinci mərtəbəsinin pəncərəsindən bir oğlan çıxır. Mən onu həyətdə bir-iki dəfə görmüşdüm, hansı binada yaşadığını bilmirdim, məndən yaşca bir neçə il böyük idi. Oğlanın pəncərədən çıxmağına bir məna vermədim. Ağlıma pis fikir gəlmədi. Fikirləşdim ki, yəqin şuluqluq eləyib, anası onu cəzalandırıb, üstünə qapını bağlayıb, o da pəncərədən çıxır.

Təcrübəmdən bilirdim. Bir dəfə başıma belə iş gəlmişdi. Oğlan məni görüb dişini ağartdı, barmağını dodağına apardı, yəni heç kimə demə. Mən laqeyd halda üzümü çevirdim. Oğlan yerə hoppandı, qaçıb getdi. Bir az da oturdum, sonra evə qalxdım. Ən maraqlısı axşamüstü oldu. Bir milis nəfəri bizə gəldi, qapıda nə dedi, nə demədi, bilmədim, atam hirsle qolumdan tutdu düşdü milis nəfərinin dalınca. Milis idarəsi yaxında idi. Bir otağa girdik. Gördüm həmin pəncərədən çıxan oğlan da oradadır. Başını aşağı salıb oturmuşdu. Məlum oldu ki, pəncərəsindən çıxdığı mənzildən oğurluq edibmiş. Kimsə görüb xəbər verib. Gəlib milisə aparıblar. Oğurluğunun üstü açılmış oğlan canını qurtarmaq üçün deyib ki, binaya təzə köçən oğlan da orada idi, ağacların altında keşikdə dayanmışdı. Bizi danışdıran kişi, – sonra bildim ki, müstətiqdir, – məni sorğu-suala tutdu. Qəhər məni boğdu, ağlaya-ağlaya necə var, hamısını danışdım. Dedim ki, mən kitab oxuyurdum, onun oğurluq elədiyini bilməmişəm. Müstətiq fikrə getdi, sonra dərslərim barəsində bir neçə sual verdi. Mən cavab verdim. Sonra oxuduğum kitabdan söz saldı. Məlum oldu ki, o da “Baskervillərin iti” əsərini oxuyub. Deyəsən, cavablarımdan razı qaldı, atama tapşırırdı ki, “Oğlunu götür, get...”

Atam yolboyu mənə heç nə demədi. Ala-toranlıq düşmüşdü. Yaşadığımız binaya çatdıq. Atam günorta kölgəsində oturduğum ağaclara çatanda dayandı, səbəbsiz yerə məni xeyli danladı. Özümə bəraət üçün söylədiklərim xoşuna gəlmədi. Dedi: “Ay səfeh! Görürsən oğurluq edirlər, haray sal, oğrudan qorxursansa, qaç, get, nə ağzını əngəldib baxırsan!” Qorxa-qorxa dedim ki, “Oğlanın oğurluq eləməyi ağıma gəlmədi”. Atam özündən çıxdı, bir şillə vurdu mənə. Hirsle qayıtdı ki: “Axmaq uşaq! Sənin belə ağılsız olduğunu bilmirdim!” Şillədən qulağımın dibi bu günə kimi də, hər yadıma düşəndə, gizildəyir.

Əbədi dərslərimdən biri bu hadisə oldu.

Oxuduğum kitablar məni həvəsə salırdı. Arada cızma-qara edirdim, nəse yazmağa çalışırdım. Səkkizinci sinfə keçmişdik. Poçtla göndərdiyim bir neçə sətirlik, xırda yazım “Pioner” jurnalında çıxdı. Məktəbdə baş tutan tədbirlərdən yazmışdım. Sinfimizdəki uşaqların diqqəti mənə yönəldi. Balaca yazıçı!

Məktəb yoldaşlarımdan ümidini puç eləmək olmazdı. Yazıçı olmaq lazım idi.

Məktəbin dram dərnəyi görkəmli dövlət xadimi, yazıçı-publist doktor Nəriman Nərimanovun yubileyinə hazırlayırdı. Ədəbiyyat müəllimimiz, rəhmətlik Fəridə Muxtarova ədibin “Nadir şah” tarixi dramını səhnələşdirirdi. Mənə də rol vermişdi. Nadir şahın mirzəsi Mirzə Mehdi xanı oynayacaqdım.

N.Nərimanovun tərcümeyi-halı mənə çox təsir eləmişdi. Həvəsə gəlib bir şeir yazdım. Üç bəndlik şeir belə başlayırdı:

Kimdir cəhalətin bağrını yaran!

Qaranlıq keçmişdə məşəl yandıran!

Şeiri Fəridə müəlliməyə verdim. Utana-utana oxumağı xahiş etdim. O, gülümsəyib vərəqi çantasına qoydu: “Yaxşı”, – dedi. Bir neçə gündən sonra vərəqi mənə qaytardı. Şeir yenidən yazılmışdı. Üç bəndlik şeirin yalnız iki mısrası mənim idi. Mən N.Nərimanovun yubileyində şeiri çıxıb tribunadan oxumağına oxudum, amma o gündən şeir yazmağı tərgitdim. Bildim ki, məndən yaxşı şair çıxmaz.

230 sayılı məktəb səkkizillik idi. İki il də 156 sayılı tam orta məktəbdə oxudum. Yenə də mütaliə və ədəbiyyat sevimli məşğuliyyətim idi. Ədəbiyyat müəllimimiz rəhmətlik Heybət Bakıxanov gözəl pedaqoq idi. Bəzən sinif qarşısında Məhəmməd Füzulinin, Molla Pənah Vəqifin, Qasım bəy Zakirin və başqa görkəmli şairlərin lirikası barəsində məruzə eləməyi mənə tapşıırırdı. Uğurlarım sinif yoldaşlarımdan bəzilərinin qısqanclığına səbəb olurdu.

Yerli uşaqlarda rayondan gəlmələrə qarşı bir qərəz görürdüm. Bir dəfə tənəffüs vaxtı sinif uşaqlarından biri məni itələdi, mən qızlardan birinin üstünə yığıldım. Həmin uşaqlar bunu bəhanə edib üstümə hücum çəkildilər, guya qıza sataşmışam. Bu da əbədi dərslərdən biri idi. Uğurlu adamlardan uğursuzların acığı gəlir.

1971-ci ildə 15 yaşında orta məktəbi bitirdim. Dövlət Universitetinə imtahan verdim, amma çox sevdiyim ədəbiyyat fənnindən kəsildim. Universitetin göndərişi ilə Bakı Elektrik Maşınları zavoduna getdim. 15 yaşımda var idi, o zamanlar azyaşlıları doğum şəhadətnaməsi ilə işə götürmürdülər. Get-gəldən yoruldu, bir dəfə hirsələnib zavodun kadrlar şöbəsində çığır-bağır saldı. Təsədüfən şöbəyə damağında siqar tutmuş, iri gövdəli bir kişi girdi, əlini çiyinə qoyub səs-küyün səbəbini soruşdu. Onu kənar adam bilib acıqla dedim ki, gedin işinizlə məşğul olun, mən kadrlar şöbəsinin rəisi ilə danışiram. Kişi ürəkdən güldü. Bu vaxt şöbə rəisi kişinin qabağına qaçdı, çəkinə-çəkinə vəziyyəti izah elədi. Siqaralı kişi qulaq asdı, orta məktəb attestatına baxdı, sonra kadrlar şöbəsinin rəisinə məni işə götürməyi əmr elədi. Demə, bu kişi zavodun direktoru imiş. Həmin zavodda bir il işlədim, yaxşı əmək haqqı alırdım, sonrakı il Politeknik İnstitutuna girdim. Oranı bitirəndən sonra hərbi zavodların birində mühəndis, sex rəisi, şöbə rəisinin müavini işlədim. Məni iş yerimdən tez-tez ezamiyyətlərə göndərirdilər.

SSRİ-nin yüzlərlə şəhərində oldum. Başqa xalqların yaşayışını gördüm, düşüncəsi ilə tanış oldum. Deyim ki, Azərbaycan insanından yaxşısını görmədim. Azərbaycanlılar, həqiqətən, əməksevər, elinə-obasına bağlı, arvad-uşağının qayğısını çəkən, çətinliklərə sinə gərən, vətənpərvər insanlardır.

Bu illər ərzində ədəbiyyatla mütəmadi məşğul olurdum. Tələbəlik vaxtı Seyfəddin Dağlının, Nəriman Həsənzadənin, Söhrab Tahirin, Salam Qədirzadənin dərnəklərinə gedirdim. Həmin dahi simalardan yalnız xalq şairi N.Həsənzadə sağdır, Allah ona ömür

versin, qalanlarına Allah rəhmət eləsin. 1976-cı ildə, Politehnik İnstitutunun üçüncü kursunda oxuyanda ilk hekayəm “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində dərc olundu: “Heç nə itmir!” adlanırdı.

Ədəbiyyatda ilk uğuruma görə rəhmətlik Sirius Təbrizliyə borc-luyam. Hekayə ona necə təsir eləmişdisə məni fəxrlə redaksiyanın işçiləri ilə bir-bir tanış elədi, hətta, Yusif Əzimzadənin kabinetinə aparıb baş redaktora təqdim elədi.

Hekayənin institutda yaratdığı rezonansı sözlə ifadə eləməkdə çətinlik çəkirəm. Siyasi iqtisaddan bizə mühazirə oxuyan, dosent, rəhmətlik İsaməddin Rəsulov qoluma girib auditoriyadan auditori-ya aparır: “Qəzetdə hekayəsi çıxan Qəni bu oğlandı. Siz də tanıyın. O, bizim fəxrimizdir!” – deyirdi.

Dekan müavini Əlipaşa müəllim hekayəm qəzetdə çıxandan sonra xahişlərimi dərhal yerinə yetirirdi. “Yazıçı sözü bizim üçün qanundu!” – deyər məzə ilə qımışırdı.

Qrup yoldaşlarımdan ümidlərini puç eləmək olmazdı. Yazıçı olmaq lazım idi. Kurs yoldaşlarımdan biri də Eldar Həsənov idi. Sarışın, toppuş, gözəl bir cavan idi. Amma tələbələrimizin içində bəlkə də ən zəif oxuyanı da o idi. Bir dəfə inamla dedi ki, mən bö-yük adam olacağam, sən də gəlib məndən kitab yazacaqsan. İsteh-za elədim ki, təki sən böyük adam ol, barəndə kitab yazmaq çətin olmayacaq. Soruşdu ki, söz verirsən. Dedim, söz verirəm. Onun yüksəlişi çox sürətli oldu. Biz dördüncü kursda oxuyanda Eldar Daxili İşlər nazirinin köməkçisinin qızına evləndi. İnstitutu qurtar-dıq, hərəməz bir tərəfə dağılışdıq. Bir dəfə eşitdim ki, Eldar Minsk şəhərindəki Ali Milis Məktəbində oxuyur. İllər keçdi, vaxt gəldi, o, doğrudan da Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru oldu, daha sonra uzun müddət xarici ölkələrdə səfir vəzifəsində çalışdı.

Bir gözəl gün isə onu həbs elədilər, həbsxanaya atdılar. Hələ də oradadır, haçan buraxacaqlar, məlum deyil. Onun barəsində kitab yazmağa söz versəm də, hələ ki tərəddüd edirəm. Bilmirəm, kitabı

necə başlayım, nədən yazım, necə qurtarım... Düşünürəm ki, çox ibrətamiz bir kitab alınmalıdır.

Ali məktəbi bitirənə qədər daha bir neçə hekayəm “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çıxdı. “Adət” adlı hekayəm “Kirpi” jurnalında, baş redaktor, ustad yazıçı Seyfəddin Dağlının təşəbbüsü ilə dərc edildi.

Sonra da dövrü mətbuatda tez-tez müxtəlif mövzulu yazılarım çıxdı.

“Kirpi” dərgisinin təzə redaktoru rəhmətlik Salam Qədirzadə bəzən hekayələrimi oxuyub yeni süjet xətti təklif edirdi. O da satirik əsərlərin müəllifi olduğundan, mənim satirik hekayələrimi bəyənirdi.

“Kirpi”nin sonrakı baş redaktoru rəhmətlik Şamil Xurşud da mənim hekayələrimi jurnalda dərc edirdi.

Qələmim püxtələşdikcə, hekayələrim “Azərbaycan”, sonra “Literaturniy Azərbaycan” jurnallarına da yol tapdı.

İnstitutu təzə qurtarmışdım. 1980-ci ildə Sirus Təbrizli məni “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində işə dəvət elədi. “Qələmin yaxşıdı, – dedi. – Ədəbiyyatın içində olmalısan ki, uğurların bol olsun”. Alacağım maaşı soruşdum. Dedi, doxsan manat alacaqsan. Təzə ailə qurmuşdum. Zavodda artıq 190 manat maaş alırdım, valideynlərimə, özümdən kiçik bacı-qardaşlarıma kömək edirdim. Ailəmizin maddi durumu təzə-təzə düzəlirdi. Qəzetdə işləməyə razı olmadım.

Hazırda üç övladım, beş nəvəm var. Allahın rızası ilə axırıncı olmaz. Kiçik oğlum, gəlinim, iki oğlan nəvəm Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaşayır. Onlar Amerika vətəndaşıdır. Qızım da Amerikada yaşayır, Amerika vətəndaşıdır, bir qız övladı var. Böyük oğlum Bakıdadır, evlidir, iki övladı var. Ayrı yaşasalar da, tez-tez valideynlərinə baş çəkirlər. Mən xanımlımla bağdakı evimizdə yaşayırıq.

Böyük nəvəm Əlicamal doqquzuncu sinifdə oxuyur. Mənim yazıçılıq fəaliyyətimlə maraqlanır, kitablarımın təqdimatlarında iştirak edir. Kiçik Əzizə bijuteriya ustasıdır, rəngli muncuqları sapa düzür, gözəl əşyalar düzəldir.

Anam Xanımnaz xanım 1999-cu ildə, atam Oruc kişi 2003-cü ildə dünyadan köçüblər. Onları Bakıxanov qəsəbəsidəki qəbiristanında, gölün kənarında, hündür təpədə dəfn eləmişik. Valideynlərimin bizim üstümüzdə zəhməti çoxdu. Altı uşağa təhsil vermək, yerbəyer eləmək xırda iş deyildi, bəlkə də lap möhtəşəm bir işdir. Mən hər il onların ruhunun səlamətliyi üçün “Quran” oxutdururam, ehsan süfrəsi açırəm, yad edirəm.

Amma onu da deyim ki, mərhum valideynlərim ədəbiyyata marağımı alqışlamırdı. Bəlkə də bunu bihudə bir zəhmət sayırdılar.

1984-cü ildə “Yazıçı” nəşriyyatı “Yeni səslər” adlı ədəbi almanaxında dörd hekayəmi, 1985-ci ildə “Yaxşı oğlanın dayısı” hekayələr kitabımı çap elədi. Qısa vaxtda işlədiyim hərbi zavodda tanınmış bir simaya çevrildim. “Əsl yazıçıdır!” – dedilər.

Həmkarlarımın arzularını puç eləməmək üçün əsl yazıçı olmaq fikrində idim.

Daha bir hekayələr toplum 1988-ci ildə “Yazıçı” nəşriyyatının illik tematik planına düşmüşdü, amma kitab çıxmadı. Ölkə qarışmışdı, azadlıq hərəkatı başlamışdı. Azadlıq hərəkatı ilə paralel erməni təcavüzü tüğyan edirdi. Ölkədə informasiya senzurası vardı. Ermənistandan, bitişik rayonlardan gələn qarışıq xəbərlər fəlakətin miqyasını gizlətməyə xidmət edirdi. Hərənin ağzından bir avaz gəlirdi. Yalnız 20 yanvar qırğını adamları ayıldı, Azərbaycanlıları vahid xalq kimi birləşməyə vadar elədi.

Həmin günləri yaxşı xatırlayıram. Deyirdilər, rus ordusunun Bakıya hücumu gözlənilir. Onu da deyirdilər ki, Azadlıq meydanındakı çadırlar dağıdılacaq, mitinqdə iştirak edənlər həbs ediləcək. Bizim zavodun yüzlərlə könüllüsü Qala dairəsində barrikada

qurmuşdu, növbələşib gecə-gündüz keşik çəkirdi. Məqsəd hərbi texnikanın Zirə yolundakı hərbi hissədən Bakının mərkəzinə yürüşünün qabağını almaq idi. Rus tanklarının, BTR-inin qabağını avtobuslarla, yüngül maşınlarla necə alacağımızı heç kim fikirləşmirdi. Bu sərsəm ssenari kimin idi, bilmək olmurdu.

1990-cı il 19 yanvar günü bizim dəstə on saat idi Qala dairəsinə keşik çəkirdi. Axşam saat yeddidə bizi əvəz elədilər. Növbəni təhvil verib evlərimizə dağılışdıq. Süfrə arxasına təzə keçmişdim ki, işıqlar söndü. Saat səkkiz idi. İyirmi Yanvar qırğını başladı. Qala dairəsində itkilərimiz oldu, iki nəfər cavan həyatını itirdi. Hərbi şəhərcikdən çıxıb “Aeroport” şosesi istiqamətində hərəkət edən BTR “Jiquli” markalı maşının üstündən keçmişdi, sürücü xarab maşını kənara çəkə bilməmişdi.

Hadisələr sürətlə cərəyan edirdi. Respublika rəhbərliyində yarpaq tökümü başladı. Əbdürrəhim Vəzirov qaçdı, Ayaz Mütəllibov gəldi. Sonra Ayaz Mütəllibov aradan çıxdı, Yaqub Məmmədov onu əvəzlədi. Sonra Yaqub Məmmədov da getdi, Əbülfəz Əliyev – Elçibəy gəldi. Sonra Əbülfəz Əliyev də qaçdı, Heydər Əliyev gəldi.

Hamı gözləyirdi ki, Heydər Əliyev də tezliklə vəzifəni kiməsə təhvil verəcək. Amma Heydər Əliyev əsl sərkərdə çıxdı, qaçmağı ağılına belə gətirmədi, ölkədəki xaosun qabağını aldı, erməni-rus təcavüzünə qarşı xalqı səfərbər elədi, Azərbaycan dövlətinin süqutunun qarşısını aldı. Bu, danılmaz bir həqiqətdir!

Məni birinci dəfə 1992-ci ilin əvvəlində səfərbərliyə aldılar. Otuz yeddi yaşım vardı. Rayon könüllülərindən ibarət könüllü batalyon yaradılırdı, məni Hərbi Komissarlığa çağırdılar. Amma üç uşaq atası olduğumu dəqiqləşdirəndən sonra evə buraxdılar. – Get, uşaqlarını böyüt, – dedilər, – sənsiz də ötüşərik...

Heç iki ay keçmədi ki, yenidən səfərbərliyə aldılar. Bu dəfə məlum oldu ki, mənsiz ötüşə bilməyiblər. Yoldan təzə gəlmişdim. Gecə idi. Heç bir stəkan çay içməyə macal eləməmişdim. Qapı dö-

yüldü. Açdım, qapıda dörd nəfər dayanmışdı. Qapıdakılardan sahə müvəkkilini, mənzil sahəsinin rəisini, RİH qəsəbə nümayəndəsini tanıyırdım, dördüncü kişini tanımadım. Mülki geyimdə idi. Məlum oldu ki, rayon hərbi komissarlığındandır. Sənədlərimi aldı, bildirişə qol çəkirdi. Söylədi: “Milli Ordunun zabitlərə ehtiyacı var. Səhər tezdən hərbi komissarlıqda olun. Yemək ehtiyatı lazım deyil, amma isti alt paltarı götürməyi unutmayın”. Sakitcə dedim: “Baş üstə!”

Nədənsə RHK-nın işçisi sakitliyimdən hirsələdi, səbəbsiz-filansız məni hədələdi: “Ədə, ermənilər artıq Laçına hücum edirlər. qaçmaq fikrinə düşsən, hərbi tribunala veriləcəksən”. Onun hədəsini qulaqardına vurdum, soruşdum: “Yenə könüllü batalyon yığırsız?” RHK-nın işçisi dedi: “Yox, səni nizami hərbi hissəyə göndəririk. Könüllü dəstələrin vaxtı keçib daha”.

1992-ci ildən 1993-cü ilə qədər I Qarabağ müharibəsində döyüşmüşəm. Briqadamız Ağdam–Füzuli döyüş bölgələrindəki artilleriya batareyalarının təminatı ilə məşğul idi. Mərmini, yeməyi, sanitariya ləvazimatını, texniki vasitələri vaxtında çatdırmaq lazım gəlirdi.

Günüm atışmalar altında keçirdi. Bir dəfə topların yerini dəyişməyə macal tapmadıq, KamAZ-ın akkumulyatoru yatmışdı, düşmənin minaatanlarından atılan mərmilərdən biri Ağdamın Şelli kəndinin ərazisində yerləşən batareyamızın mövqeyinə düşdü, artilleriya səs kəşfiyyatı zabiti Qəmbərov həlak oldu, bir əsgərimiz yaralandı, mən partlayışdan kontuziya aldım, onurğa sümüyüm zədələndi. Məni bir həftə Gəncə ətrafındakı səyyar hospitalda saxladılar, hospitaldan çıxandan sonra bir müddət briqadamızın arxa bölmələrində xidmət elədim, daha sonra tərxis olundum. Ağrıdan ayaq üstə zorla dayanırdım. Onurğamdakı zədə özünü tez-tez bildirirdi.

Hissə komandirimiz polkovnik A.Salayev idi. Altmış beş yaşı vardı. Sovet Qoşunlarının 4-cü Ordusunda qulluq eləmişdi, ehtiyata buraxılmışdı. Bir müddət Maştağa südcülük sovxozunda di-

rektor vəzifəsində işləmişdi. Müstəqil Azərbaycan dövləti onu yenidən səfərbərliyə almışdı. Ədalətli kişi idi. General-mayor Dadaş Rzayev Müdafiə naziri təyin ediləndən sonra A.Salayevə 1993-cü ildə general-mayor rütbəsi verildi, eyni zamanda MN-nin Səfərbərlik İdarəsinin rəisi təyin olundu. Hissəmizin qərargah rəisi mayor Qasım Ramazanov idi. 1961-ci il təvəllüdlü idi. Əfqanıstan müharibəsini keçmişdi. Gözəl topçu idi. Koordinatları əlüstü hesablayırdı, verdiyi nişan çox dəqiq olurdu. A.Salayev MN-nə çağırıldıqdan sonra Q.Ramazanov hissə komandiri təyin edildi. Hər ikisi Allah rəhmətinə gedib.

Qobu qəsəbəsindəki hərbi hissə ruslardan təzə təhvil alınmışdı. Zabitlərin əksəriyyəti mənim kimi “kooperativ” zabitlərdən idi. Hərbi məktəbi qurtaranları barmaqla saymaq olurdu. Ölkə yenidən müstəqilliyə qovuşmuşdu, düşmən ölkələrin əhatəsində idik, təminat kasad idi. Verilən maaş qəpik-quruş idi, onu da inflyasiya göz-görəsi əlimizdən alırdı, heç siqaretimizə çatmırdı. Pullar dəyişildi, amma gücü artmadı. Bir dəfə maaşımızı Azərbaycan manatı ilə verdilər. Yadımdadı, 2500 manat adı ilə üç ədəd 250 manatlıq verdilər...

Bir dəfə QAZ-69 markalı maşında iş dalınca gedirdik. Komandirin tapşırığı idi. Hissədən qaçmış əsgərin yaşadığı rayona gəldik. Sürücü əsgər sükanda, mən qabaqda, bir avtomatçı əsgər arxada oturmuşdu. Yol uzun idi. Şəhərdən çıxanda benzin doldurmaq istədik. Benzindoldurma məntəqəsində bizdən təzə əsginası qəbul etmək istəmirdilər. Əsgərlərə işarə verdim. Avtomatçılar aşağı düşdülər. YDM-nin işçiləri dərhal quzuya döndülər, benzin buraxdılar.

Təxris olunandan sonra işlədiyim zavoda qayıtmadım. Fərdi sahibkarlıqla məşğul olmaq fikrinə düşdüm. Ağrıyırdım, amma üç övladım, uşaqlarımın anası və özümdən ibarət ailəni dolandırmaq lazım idi. Təqaüddü valideynlərim də üstümdə idi. Çətin vaxtlar idi. Maddi vəziyyətim və sağlamlıq durumum ədəbiyyatla məşğul olmağa imkan vermiirdi.

Yalnız 1996-cı ildə bir az özümə gəldim. “Yazıçı” nəşriyyatındakı əlyazmanı aldım, bərpa elədim. 1998-ci ildə “Sonuncu yeznə”, 2002-ci ildə isə “Qohumların əsiri” adlı satirik hekayələrdən ibarət iki kitabım işıq üzü gördü. Hekayə janrında uğurlarıma baxmayaraq, müharibə mövzusunda yazdığım yazılar alınmırdı. Uduzulmuş müharibə barəsində yaza bilmirdim. Bu mövzunu sonraya saxlamalı oldum. Fikirləşdim ki, yaqin peşəkarlığım kifayət deyil, yazıçılıqda püxtələşməmişəm.

Çoxdan üstündə işlədiyim “Qızıl xotuğ” satirik romanımı 2005-ci ildə bitirdim. Romanı “Azərbaycan” jurnalı 2007-ci ildəki iki sayında, yazıçı Məmməd Orucun və jurnalın baş redaktoru İntiqam Qasımzadənin xeyir-duası ilə dərc elədi. 2014-cü ildə “Karxana” romanım da “Azərbaycan” jurnalının iki sayında dərc olundu. Böyük Azərbaycan ədəbiyyatı bundan sonra məhsuldar nəsir Qəni Camalzadənin imzasını bir daha təsdiqlədi.

Yazıçı dostum, ustadım, görkəmli yazıçı Məmməd Oruc haqqında bir neçə xoş söz söyləməsəm, özümü bağışlamaram. Yazıları “Azərbaycan” jurnalında onun səbəbinə dərc olunub. Dəyərli məsləhətləri ilə mənə kömək eləyib, yazıçı kimi püxtələşməyimdə iştirak edib. Romanlarıma ilk oxucusu, ilk tənqidçisi Məmməd müəllimdir. Bəzən saatlarla söhbətləşirik, dünyanın gərdişini müzakirə edirik.

İki romanımı “Azərbaycan” jurnalında dərc edən jurnalın baş redaktoru İntiqam Qasımzadə görkəmli ziyalılarımızdandır, köhnə kişilərdəndir. Azərbaycan ədəbiyyatına ürəkdən xidmət edir, otuz ildən çoxdur jurnalın keşiyində dayanır.

2007-ci ildə “Qızıl xotuğ” və 2015-ci ildə “Karxana” romanları ayrıca kitab şəklində çap olundu.

Deyim ki, çap olunan kitablarıma bəzisinin əlli, bəzisinin yüz nüsxəsini Azərbaycan Respublikası Kitabxana Kollektoru ödənişlə qəbul eləyib. Əvvəl oranın direktoru Xavər xanım idi, Allah rəhmət eləsin, indi direktoru Ələddin müəllimdir, Allah ömür versin. Hər ikisi dəyərli ziyalılarımızdandır.

Hər iki romanım gözəl tərcüməçilərimiz, rəhmətlik Nadir Ağasiyevin və onun xanımı Mədinə Ağasiyevanın tərcüməsində rus dilinə çevrildi. AYB-nin rusdilli “Literaturniy Azərbaycan” ədəbi jurnalı “Zolotoy oslyonok” (“Qızıl xotuğ”) romanını öz səhifələrində verdi. Daha sonra, roman rusca, 2012-ci ildə, ayrıca kitab şəklində çap olundu. Onu da deyim ki, “Literaturniy Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru, hörmətli ziyalımız Solmaz İbrahimova Ağasiyevlər tərəfindən tərcümə edilmiş “Karyer” (Karxana) romanını jurnalda çap eləmədi. Dedi ki, bu Bakıda baş verən hadisələrə oxşamır. Cavabında dedim ki, siz Bakını Sabunçu vağzalından o yana tanımırsız, Abşeron kəndlərində baş verənlərdən xəbəriniz yoxdu. Amma onu inandıra bilmədim, dediyindən dönmədi. Tanıyanlar bilir ki, çox tərs xanımdır.

2014-cü ildə başıma bir iş gəldi. Dolanışıq yerimi, 1994-cü ildə borc-xərc tikilmiş əmlakımı, sənədlərim ola-ola, harınlamış yüksək rəngli bir məmur, adını çəkməyəcəyəm, buldozerin qabağına verdi, yerlə-yeksan elədi. Özbaşınalıq barəsində cənab Prezidentə məktub yazdım. Bir ay keçdi, ümidimi tamam itirmişdim, qəflətən xoş xəbər aldım. Zəng eləyib dedilər ki, mülkün bərpa ediləcək. Doğrudan da, tezliklə mülkümü həmin məmurun vəsaiti hesabına bərpa elədilər. Məlum oldu ki, Allah-Taalanın nəzəri üstümdür. Həcc ziyarəti mənə vacib oldu. 2015-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanına, Məkkə şəhərinə ziyarətə getdim. Allahın evini, mübarək Kəəbəni təvaf elədim. Güman edirəm, Allaha xatir qıldığım namazlar, ibadətlərim müstəcəbdir.

Axırıncı beş-altı ildə daha iki roman yazmışam. “Kiaksarın axırıncı savaşı” romanı 2021-ci ildə, “Şeytana daş atanlar” romanı isə 2022-ci ildə çapdan çıxdı, təntənəli təqdimatları oldu. Hətta doğma Lerik rayonunda RİH başçısı cənab Əkbər Abbasovun təşkilatçılığı ilə Qəni Camalzadənin yaradıcılıq gecəsi də keçirildi.

İş elə gətirdi ki, 2017-ci ildə ABŞ-a getməli oldum. Orada köhnə qələm dostlarımdan Zinovi Karovin və Telman Səfərovla

görüşdüm. Zinovi yəhudi əsilli şairdir, rus dilində yazır, əvvəl Moskvada yaşayıb. 1988-ci ildən ABŞ-dadır, Nyu-York Ədəbiyyat Klubunun prezidentidir. Məni də klubun üzvlüyünə qəbul elədilər. Telman Səfərovun 86 yaşı var. On beş ildir ABŞ-dadır. Bakıda Bakıxanov qəsəbəsidəki “Sport” internatın direktoru olub. O da mənim kimi 156 sayılı məktəbin məzunudur. Məndən iyirmi beş il qabaq həmin məktəbi qurtarıb. Rusdillidir, şair, yazıçı, rəssamdır. Rəsmləri Nyu-Yorkun Manhattendəki Rokfeller Mərkəzində nümayiş olunur. Mən dostlarımla yazılarını Azərbaycan dilinə tərcümə edib dövrü mətbuatda dərc elətdirmişəm.

Dostlarımla rus dilində olan roman və hekayələrimlə tanış oldular. Yaradıcılığımı müsbət qiymətləndirdilər. Onların tövsiyəsi ilə Nyu-York şəhərindəki “LULU” nəşriyyatının rəhbərliyi ilə tanış oldum. Əməkdaşlığımız uğurlu oldu. İki romanım, 2018-ci ildə “Zolotoy oslyonok” əsərim rus dilində, 2020-ci ildə “Karxana” romanım ingilis dilində ABŞ-da, Nyu-York şəhərində çapdan çıxdı. “Amazon” şirkətində yayımlandı. Sadəcə, reklam böyük vəsait tələb elədiyindən yayım zəifdir. Amma buna da yaxınlarda çarə tapılacaq. Allaha pənah!

Övladlarımla bir neçə dəfə təklif eləsələr də, Amerikada yaşamağa qərar verə bilmədim. Hər gedəndə görürdüm ki, qürbət eldə çox qala bilmirəm, Vətən ahənrüba kimi məni geri çəkir. Tibbi sığortalı, mənzil təminatlı, maddi təminatlı, qayğısız “yaşama hüququndan”, ABŞ-ın Qrin-kartından imtina elədim.

2020-ci ildən, 65 yaşından təqaüddəyəm. Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi nə hoqqa çıxarıbsa, qırx səkkiz illik fasiləsiz iş stajımı cəmi 315 manat təqaüdlə qiymətləndirib. Sosial ədalətsizlik bir belə olmaz, axı! Müraciət etmədiyim instansiya qalmadı, hər yerdə dedilər ki, təzə qanunlar belədi. Əcəb işdir! Düşünürəm ki, bir çox məmur əlsiz-ayaqsızların, uşaqların, ahılların, qazilərin haqqına girməməlidir, bu böyük bir qəbahətdir, sonra peşmançılıq çəksələr belə, Allah onları bağışlamayacaq.

Boş vaxtlarımda bağ-bağatla məşğul oluram. Abşeronda üzüm, nar, əncir, tut yaxşı bəhər verir. Qohumlardan, dostlardan, qonşulardan üzümü qızırqamıram. Məmnuniyyətlə pay verirəm. Artıq qalanını da doşab bişirirəm, mövüc quruduram. Nar çoxdur, amma Göyçay narı deyil! Bir neçə ildə nardan da narşərab, turşu bişirirəm. Əncir mənlilik deyil, mürəbbə hazırlanmasına, ərik qurudulmasına evin xanımı baxır. Bu il ilk dəfə tutdan doşab çəkdik. Dadından doymaq olmur, məcundu lap.

Üzüm doşabının hazırlanma texnologiyası belədir. Salxımlar yaxalanıb iri plastmas vannaya doldurulur. Cavanlardan birinin ayağına təmiz rezin çəkmə geydirib tapdaladıram. Sonra bu horra aşsüzəndən keçirilir, cecəsi çıxarılır. Ardınca da beşqat cunadan keçirilir, qazana tökülür, ocağın üstünə qoyulur. Bir salxım qaynadılır. Şirəyə şirəxak qarışdırılır, soyumağını gözləyirlər. Dibinə yığılmış xılt atılır, yenidən beşqat cunadan keçirilir, ocağın üstünə qoyulur, ağ köpük qalxana qədər qaynadılır və ocaq söndürülür. Ekoloji təmiz məhsul, bəhməz hazırdır. Necə deyərlər, bütün dərdlərin dərmanını iç, sağlam ol!

Hazırda “Seçilmiş əsərlər”imi nəşrə hazırlayıram. Külliyyatımı on beş cildə nəzərdə tutmuşam. Elektron variantı, redaktəsi, korrekturası, dizaynı, üzqabığı hazır olandan sonra, maliyyə vəsaitim imkan verdikcə, bir-bir çapa göndəriləcək. İşin yarısından çoxu görüldü. 2023–2024-cü illərdə “Seçilmiş əsərlər”imin ilk altı cildi çapdan çıxdı. Allahın rızası ilə gələn il “Seçilmiş əsərlər”imin daha bir neçə cildi işıq üzü görəcək.

Bu yaxınlarda iki kitabım çapdan çıxmalıdır. Biri Amerikadakı yerlilərimizin həyatına həsr olunmuş “Qırxıncı en dairəsinin olayları” romanı, o biri “Nasirin sənət dünyası” kitabıdır.

İndi əlimin altında daha bir romanım var. Bu, Qarabağ müharibələri haqqındadır. Allah imkan versə, sona çatdıraram. İmkan verməsə, deməli, məsləhət belədir.

S O N

MÜƏLLİF HAQQINDA QISA MƏLUMAT

Hacı Qəni Camalzadə 1956-cı ildə Lerik rayonunda dünyaya göz açıb. Kiçik yaşlarında ailəsi ilə birlikdə Bakı şəhərinə köçüb. 1971-ci ildə orta məktəbi, 1977-ci ildə Azərbaycan Politeknik İnstitutunu qurtarıb, istehsalatın müxtəlif sahələrində çalışıb. 1992–1993-cü illərdə Azərbaycan Ordusu sıralarında Qarabağ döyüşlərində vuruşub, tərxis olunandan 2020-ci ilə qədər – təqaüdə çıxana kimi fərdi sahibkarlıqla başını dolandırır.

Bütün bu illər ərzində ədəbiyyatla məşğul olub: birinci hekayəsi “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzetində 1976-cı ildə, hələ tələbə ikən dərc olunub. Oxucular onun yumorlu və satirik hekayələrini “Kırpi”, “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Литературный Азербайджан” jurnallarında görməyə alışmışdılar.

Hekayələri 1984-cü ildə “Yeni səslər” almanaxında, 1985-ci ildə “Yaxşı oğlanın dayısı” kitabında işıq üzü görəndən sonra gənc yazıçının imzası Azərbaycan ədəbiyyatında təsdiqini tapıb. 1988-ci ildə daha bir “Hekayələr” kitabı – “Sonuncu yeznə” işıq üzü görməli idi ki, ölkə qarışmış, Azərbaycanı azadlıq hərəkatı bürümüşdü. “Sonuncu yeznə” yalnız 1998-ci ildə işıq üzü gördü.

Yazıçı 2002-ci ildə daha bir hekayələr toplusunu – “Qohumların əsiri”ni nəşr etdirib.

Daha sonra Q.Camalzadə roman janrına üstünlük verib, bir-birinin ardınca iki roman ərsəyə gətirib. Hər iki roman “Azərbaycan” jurnalında, “Золотой ослёнок” romanı “Литературный Азербайджан” jurnalında rus dilində dərc olunub. 2007-ci ildə

“Qızıl xotuğ”, 2015-ci ildə “Karxana” romanı kitab halında oxuculara təqdim olunub. Romanlar rus və ingilis dillərinə çevrilib, “Золотой ослёнок”, “Karyer”, “The Quarry” Nyu-York şəhərində nəşr edilərək “Amazon” şirkəti tərəfindən yayımlanıb.

Yazıçı Azərbaycan ədəbiyyatının xaricdə təbliğinə öz dəyərli töhfəsini verib.

Axırıncı beş ildə gözəçarpan uğurlar əldə edib: “Kiaksarın axırcı savaşı” romanını 2021-ci ildə, “Şeytana daş atanlar” romanını 2022-ci ildə başa çatdıraraq kitab halında çap etdirib.

2023–2024-cü illər ərzində yazıcının 15 cildə nəzərdə tutulmuş seçilmiş əsərlərinin çapına “Qanun” nəşriyyatında start verilmişdir. Artıq bu seriyadan yazıcının altı cildi işıq üzü görmüşdür.

Yazıçı daha iki roman üzərində işləyir, Allahın izni ilə, yaxınlarda onlar tamamlanacaq.

Ömür vəfa eləsə, seçilmiş əsərlərinin qalan cildləri də oxucuların mühakiməsinə veriləcək.

İnşallah.

Bu, müəllifin 22-ci kitabıdır.

MÜNDƏRİCAT

Annotasiya	3
Ön söz (Aydın Xan Əbilov).....	5-11
Mən necə yazıçı oldum (oçerk)	12-79
Məmməd Oruc prizmasından	
• Dost sözü	80-84
• Müharibədən qayıdandan sonra	85-88
Aydın Xan Əbilovun prizmasından	
• Hacı Qəni Camalzadənin tarixi və müasir mövzuda yazdığı iki bədii roman ətrafında kulturoloji gəzişmələr	89-94
Vaqif Yusiflinin prizmasından	
• “Qızıl Xotuğ” romanı haqqında	95-103
• Hacı Qəni Camalzadənin “Karxana” romanı haqqında	104-110
• Hacı Qəni Camalzadənin hekayələri	111-114
Cəlil Cavanşirin prizmasından	
• Hacı Qəni Camalzadənin “Karxana” “romanı haqqında qeydlər	115-121
• Tamahkarlığa uyanlar və ya “Qızıl xotuoələr” necə doğulur	122-128
• Hacı Qəni Camalzadə satirik hekayələr ustası kimi	129-133
• Hacı Qəni Camalzadənin “Kiaksarın axırıncı savaşı” romanı haqqında düşüncələr	134-139
• Hacı Qəni Camalzadənin “Şeytana daş atanlar” romanında ifşa gücü	140-147

Ağacəfər Həsənlinin prizmasından

- Klassik satiradan doğan yumoristik təravət148-154
- Hacı Qəni Camalzadənin hekayələri155-164
- Hacı Qəni Camalzadənin roman yaradıcılığı165-168

Kənan Hacınin prizmasından

- Yazıçı mühəndisliyi169-177

Müsaibələr:

- Ədəbiyyatı bir gəlin kimi düşünməmişəm178-184
- Hərənin öz xeyri, hərənin öz şəri ola bilməz184-188
- Ədəbiyyatçı söykənməyə pul dağarcığı
tapanda vəziyyət dəyişir189-193
- Bu dünya özü bir sualdır194-201
- Əgər sənə Allah-təala vergi verməyibsə,
yazma, veribsə, yaz202-209

Mənim tərcümeyi-halım210-227

Müəllif haqqında qısa məlumat229-230